Ant.º Baldes

M. T. CICERONIS

ORATIONES SELECTÆ

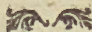
ARGUMENTIS,

ET NOTIS HISPANICIS
illustratæ

A P. JOSEPHO PETISCO
è Societate Jesu.

IN USUM SCHOLARUM EJUSDEM
Societatis.

MATRITI: MDCCCXVIII.
TYPIS VIDUÆ PLACIDI BARCO LOPEZ.
Superiorum permissu.

FACULTAS ORDINARII.

D. Andreas à Bustamante, Dei, et Apostolicæ Sedis gratia Episcopus Palentinus, Comes de Pernia, Regiusque Consiliarius, &c. Præsentibus subscriptione nostra roboratis licentiam concedimus, ut prælo mandetur liber, *Orationes M. T. Ciceronis Selectæ argumentis, et notis Hispanicis illustratæ à* R. P. Josepho Petisco Societatis Jesu, in usum scholarum ejusdem Societatis, siquidem ex testimonio R. P. Josephi Francisci de Isla, cujus censuræ illum subjecimus, nobis patet, et fidei puritati consonum, et bonis moribus accommodatum. Palentiæ 21 Julii anni 1757.

ANDREAS. Episc. Palent.

De mand. Illmi. Dñi. mei Episc.
D. Ferdinandus Lopez de Mena.

FACULTAS R. P. PRÆPOSITI PROVINCIALIS.

Ego Salvator Ossorio, Præpositus Provincialis Provinciæ Castellanæ Societatis Jesu, potestate speciali ad id mihi facta à R. A. P. N. Aloisio Centuriono Præposito Generali, facultatem facio ut liber cui titulus est *Orationes M. T. Ciceronis Selectæ argumentis, & notis Hispanicis illustratæ* ab Josepho Petisco è Societate Jesu, in usum scholarum ejusdem Societatis, gravium, doctorumque hominum judicio approbatus, typis mandetur; in quorum fidem has litteras manu nostra, & Secretarii subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus. In hoc nostræ Societatis Lucronensi Collegio die secunda Julii anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo septimo.

†
IHS.
Salvator Ossorio.

†
IHS.
Joachimus Medrano.

COMMENTARIUS
IN SELECTAS
M. TULLII CICERONIS
ORATIONES.

PARS PRIMA.

ORATIO I.

PRO LEGE MANILIA AD POPULUM.

ARGUMENTO.

Empeñado el pueblo Romano en la guerra contra los dos reyes mas poderosos del Asia Mitridates y Tigranes, Lucio Manilio, tribuno de la plebe, promulgó una ley, en que declaraba por capitan general de las tropas de la república á Pompeyo. Opusiéronse Quinto Hortensio, y Quinto Catulo, hombres de grande autoridad por su elocuencia y empleos, porque ambos habian ya sido cónsules.

Pero Ciceron, que era pretor *entonces, salió á la defensa de esta ley llamada Manilia de su autor: demostrando ser necesario entregar á Pompeyo la conducta del exército, porque en él concurrian todas las partes que hacen un capitan consumado. Fué confirmada por el pueblo la eleccion de Pompeyo, el cual triunfó gloriosamente de los dos reyes. Sucedió todo esto el año de* 687 *de la fundacion de Roma, siendo cónsules Marco Emilio Lépido, y Lucio Volcacio. La oracion es parte del género* deliberativo, *y parte del* demostrativo, ó laudativo; *pues en ella no solo persuade el orador la guerra, sino tambien se dilata en las alabanzas de Pompeyo, como del único á quien se podia fiar el mando en aquellas circunstancias.*

Las partes de esta Oracion son seis, Exôrdio, Narracion, Division, Confirmacion, Refutacion, Epílogo.

EXORDIO.

Concíliase Ciceròn la benevolencia y atencion de los oyentes. Lo primero; declarando por qué razon es està la primera vez que habla en público. Lo segundo; dando las gracias

al pueblo romano por haberle promovido á la dignidad de pretor. *Lo tercero; alegrándose de que se le ofrece un asunto, en que no le puede faltar materia, habiendo tanto que decir del valor y hazañas de Pompeyo.*

1 Quamquam mihi semper frecuens conspectus vester, multò jucundissimus; hic autem locus, ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maximè patuit, non mea me voluntas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam, cùm antea per ætatem nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere: omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent: et meus labor in privatorum periculis castè integrèque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cùm propter dilationem comitiorum ter prætor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facilè intellexi, Quirites, et quid de me judicaretis, et quid aliis præscriberetis. Nunc

cúm et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu propè quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certè, & siquid auctoritatis in me est, eâ apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et siquid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quòd in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qúa oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiáque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quàm principium invenire. Ita mihi non tam copia, quàm modus in dicendo quærendus est.

NOTAS.

Frequens conspectus vester. *Estaba presente todo el pueblo convocado por Manilio para la ratificacion de su ley.*

Locus. *Un templo en la plaza pública, llamado* pro rostris; *porque estaba adornado de las proas de las naves que los Romanos cogieron á los de Antio.*

Meæ vitæ rationes. *Mi estado, mi profesion.*

Amicorum temporibus. *Los negocios, peligros, pleitos, necesidades de mis amigos.*

Castè integrèque versatus. *Empleado honesta y desinteresadamente.*

Prætor primus. *Habia en tiempo de Ciceron ocho* pretores *en Roma.*

Centuriis cunctis renuntiatus sum. *Fui elegido por todos los votos. El pueblo Romano estaba dividido en tribus, y las tribus en centurias. Tomábanse á veces los votos por centurias, y entonces las juntas se llamaban* comitia centuriata.

Insolita. *Nueva, nunca usada en este sitio.*

NARRACION.

Cuenta brevemente los malos sucesos de esta guerra, la vuelta de Lucio Luculo, y la necesidad urgente que hay de hacer general del egército á Pompeyo.

2 Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis, à duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate, et Tigrane: quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad

occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie literæ, quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ: qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine, causam reipublicæ, periculáque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti: eumdem hunc unum ab hostibus metui, præterea neminem.

NOTAS.

Vestris vectigalibus. *A las provincias que os pagan tributo.*

Mithridate, et Tigrane. *El primero rey del Ponto, y el segundo de Armenia.*

Alter relictus. *Luculo no pudo coger á Mitridates, porque al mejor tiempo se le amotinaron sus tropas.*

Quorum magnæ res aguntur, in vestris ve-

ctigalibus exercendis. *Los cuales tienen arriesgados sus caudales en el arriendo de vuestras alcabalas.*

Pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine. *Por el estrecho parentesco que tengo con ellos.*

Bithyniæ. *Provincia del Asia menor.*

Qui successerit. *Este fué Glabrion, á quien Luculo entregó parte de su exército.*

Unum. *Este solo, en quien todos ponen los ojos, es Pompeyo.*

DIVISION, Ó PROPOSICION.

Promete probar tres cosas. La primera, que esta guerra es necesaria. La segunda, que es muy peligrosa. La tercera, que solo Pompeyo es el que debe ser elegido por general.

3 Causa quæ sit, videtis: nunc quid agendum sit, considerate. Primùm mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum.

NOTAS.

Primum... deinde... tum. *Ciceron usa comunmente de estas partículas, que son mas elegantes que* primò, secundò, tertiò.

De magnitudine. *De la importancia, de lo grave y peligrosa que es esta guerra.*

CONFIRMACION.

Primera parte en que se prueba ser la guerra necesaria.

Una guerra (en que va no menos que la gloria del pueblo Romano, la vida y conservacion de los aliados, la subsistencia de las rentas públicas y alcabalas, las haciendas de muchos ilustres ciudadanos) es absolutamente necesaria: si no se toma con calor la guerra contra Mitridates, se aventuran todas estas cosas: luego es indispensable el hacerla.

Pruébase lo primero, que se interesa en esta guerra la gloria del pueblo Romano.

4 Genus est enim ejusmodi, quod maximè vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis à majoribus, cùm magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna et gravia bella gesserunt, aguntur

certissima populi Romani vectigalia, et maxima, quibus amissis, et pacis ornamenta, et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est à vobis, et ipsorum, et reipublicæ causâ consulendum.

AGITUR GLORIA POPULI ROMANI.

5 Et quoniam semper appetentes gloriæ præter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta: quæ penitus jam insedit, atque inveteravit in populi Romani nomine, quòd is, qui uno die totâ Asiâ, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una litterarum significatione cives Romanos necandos, trucidandosque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam, suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium & vicesimum regnat: et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit, sed emergere à patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriæ, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sylla, triumphavit L. Murena de Mithrida-

te, duo fortissimi viri, et summi imperatores: sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatúsque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quòd egerunt: venia danda, quòd reliquerunt: propterea quòd ab eo bello Syllam in Italiam respublica, Murenam Sylla revocavit.

NOTAS.

Mithridatico bello superiore. *En la guerra pasada contra Mitridates, siendo cónsules Quinto Pompeyo y Lucio Sila.*

Una litterarum significatione. *Con una carta sola.*

Cives Romanos. *Plutarco en la vida de Sila dice, que llegó su número á ciento y cincuenta mil.*

Annum jam tertium et vicesimum. *Mantuvo Mitridates la guerra contra los Romanos por espacio de cuarenta años.*

In vestris vectigalibus. *Dentro de vuestra jurisdiccion.*

Insignia victoriæ. *Los trofeos, los despojos.*

Laus est tribuenda, quòd egerunt: venia danda, quòd reliquerunt. *Son dignos de alabanza por lo que hicieron, y de perdon, por lo que no hicieron.*

Respublica. *Tiranizada por Mario, Cina y Carbon.*

Murenam Sylla. *Sila hizo paces con Mitridates, y por eso no permitió que su teniente Murena continuase la guerra. Este Murena es padre de aquel á quien Ciceron defendió en la oracion* pro Murena.

6 Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui postea quàm maximas ædificasset, ornassetque classes; exercitúsque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosphoranis, finitimis suis, bellum inferre simulasset: usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cùm duobus in locis disjunctissimis, maximèque diversis uno consilio, à binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis.

Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ, atque Hispaniensis, quæ multò plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est, in altera parte ita res à L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa

gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus, ei detracta oratione nostra, neque falsa, afficta esse videatur. De vestri imperii dignitate, atque gloriâ, quoniam is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suscipiendum putetis.

NOTAS.

Omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit. *Empleó todo el tiempo intermedio, no en borrar la memoria de la guerra pasada, observando exâctamente los tratados de paz, sino en hacer preparativos para otra nueva.*

Bosphoranis. *Los moradores del bósforo Tracio, que confina con el Ponto por el Occidente.*

Ecbatanis. *Desde Ecbatana, antigua* metrópolis *de la Media mayor, y entonces corte de Mitridates.*

Ad eos duces. *A Sertorio y sus aliados que se habian rebelado contra la república.*

Duobus in locis disjunctissimis *Sertorio mo-*

via guerra en España, y Mitridates en Asia.

Ancipiti contentione distracti. *Combatidos al mismo tiempo por ambas partes, sin saber á cual acudir primero.*

De imperio. *Sobre la conservacion de vuestros dominios.*

Initia illa. *En que Luculo venció á Mitridates; si bien este halló medio de retirarse al reino de Tigranes.*

Hæc autem extrema. *Muchas pérdidas que padecieron los Romanos en varios reencuentros.*

Quem vobis animum suscipiendum putetis. *Qué resolucion pensais tomar.*

7 Majores vestri sæpe, mercatoribus ac naviculatoribus injuriosiùs tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Romanorum millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quòd erant appellati superbiùs, Corinthum patres vestri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani, consularem, vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ere-

ptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi Romani, omni supplicio interfectum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere; sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri et conservare non posse.

NOTAS.

Naviculatoribus. *Negociantes que comercian en navíos propios.*

Injuriosiùs tractatis *Levemente ofendidos.*

Quod erant appellati superbius. *Porque los trataron descortesmente con algo de altanería.*

Totius Græciæ lumen. *Alude á lo que vulgarmente se decia:* Corinthum esse alterum Græciæ lumen, Athenas alterum.

Legatum populi Romani. *Este fue Manio Atilio, á quien mandó Mitridates llevar montado á la vergüenza en un asno hasta Pérgamo, donde le hizo morir bebiendo á fuerza oro derretido.*

AGITUR SALUS SOCIORUM.

8 Quid; quòd salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno

expulsus est Ariobarzanes, rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiæ, non solùm vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Græcia vestrum auxilium expectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem à vobis certum deposcere, cùm præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere summo sine periculo posse arbitrantur.

Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum propè esse: quo etiam carent ægriùs: cujus adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam liberè loqui non licet, tacitè rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis. Atque hoc etiam magis, quàm ceteros; quòd ejusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus i urbes sociorum, non multùm ab hostili ex pugnatione differant. Hunc audiebant ante nunc præsentem vident, tantâ temperanti

tantâ mansuetudine, tantâ humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissimè commoratur.

NOTAS.

Quid, quod. *De esta partícula usa Ciceron cuando pasa de un punto á otro, y éste es de mayor importancia que el antecedente.*

Duo reges. *Mitridates y Tigranes.*

Et eum propè esse. *Porque á la sazon Pompeyo corria el mar Mediterráneo, persiguiendo á los piratas ó corsarios.*

Liberè loqui non licet. *Por miedo de M. Acilio Glabrion, que habia sucedido á Luculo en el gobierno de aquella provincia.*

Cum imperio mittimus. *Enviamos, hacemos gobernadores.*

AGUNTUR POPULI ROMANI VECTIGALIA.

9 Quare si propter socios, nulla ipsi injuria lacessiti, majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, injuriis provocatos, sociorum salutem unà cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cùm de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum ve-

ctigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia verò tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quæ exportantur, facilè omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem, et pacis dignitatem sustinere vultis, non modò à calamitate, sed etiam à metu calamitatis est defendenda.

Nam ceteris in rebus, cùm venit calamitas, tum detrimentum accipitur. At in vectigalibus non solùm adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cùm hostium copiæ non longè absunt, etiam si irruptio nulla facta sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita, neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest. Quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cùm duo reges cum maximis copiis propè adsint? Cùm una excursio equitatûs perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cùm publicani

familias maximas, quas in Salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatísne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solùm (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

NOTAS.

Propter socios. *Con Antioco, rey de Siria, y los Etolios, á favor de las ciudades confederadas de Grecia: con Filipo, rey de Macedonia, padre de Perseo y Demetrio, á favor de los Atenienses: con los Cartagineses en la primera guerra, á favor de Mecina ciudad de Sicilia; y en la segunda, â favor de Sagunto, hoy Morviedro en el reino de Valencia.*

Ex portu. *De los derechos de transporte, ó entrada en los puertos, que se llaman en latin* portoria.

Ex decumis *Pagábase la décima, ó el diez por ciento de los granos, vino, aceite, frutas, &c.*

Ex scriptura. *De los pastos públicos, ó dehesas. Llamábase asimismo* scripturarius ager, *segun Festo gramático antiguo*, in quo ut pecora pascantur, certum æs est, quod

publicanus scribendo, conficit rationem cum pastore: *por la escritura de obligacion que hacia el arrendador con el dueño de los pastos.*

Eos qui exercent atque exigunt. *Los que las administran y cobran.*

Publicani. *Eran como asentistas, que pagando cierta suma, administraban de su cuenta las rentas y alcabalas de la república.*

AGUNTUR BONA MULTORUM CIVIUM.

10 Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cùm essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi, et ornatissimi, suas rationes, et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res et fortunæ vobis curæ esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse reipublicæ semper duximus: eum certè ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum rectè esse dicemus.

Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim in Asia negotiantur,

quibus vos absentibus consulere debetis: partim suas, et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientiæ, videre, multorum civium calamitatem à republica sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoriâ recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas, propter timorem.

Deinde, quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit; id quidem certè calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cùm in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus Romæ, solutione impeditâ, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eadem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite id, quod ipsi videtis. Hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohæret. Ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum

vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republica defenduntur.

NOTAS.

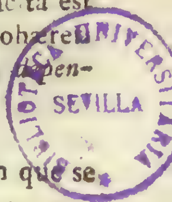
Eum certè ordinem. *Los publicanos eran del órden ecuestre.*

Redimendi. *Arrendar.* Redimere *se usa por* conducere. *Asi en Ciceron*, redemptor, conductor, manceps *significan casi lo mismo.*

Facultas. *Posibilidad, fondos.*

Scimus, Romæ, solutione impeditâ, fidem concidisse. *Bien sabemos que por haberse suspendido las pagas, se disminuyó en Roma el crédito de los negociantes.*

Hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohæret. *El comercio y los bancos de Roma dependen de los de la Asia.*

Segunda parte de la confirmacion, en que se prueba ser esta guerra peligrosa.

Lo primero, porque la hacen dos reyes muy poderosos: lo segundo, porque se han coligado varias naciones: lo tercero, porque asi el

exército, como el general de los Romanos son nuevos en la milicia.

11 Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici; belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maximè laborandum est, ne fortè à vobis, quæ diligentissimè providenda sunt, contemnenda esse videantur.

Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertiri laudis, quantum forti viro et sapientissimo homini, et magno imperatori debeatur: dico, ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse: urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit; ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quæ ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium præterea copias multis præliis esse deletas: patefactúmque nostris legionibus esse Pontum, qui antè populo Romano ex omne aditu clausus esset: Sinopem,

atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti, et Cappadociæ per multas, uno aditu atque adventu esse captas: regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges, atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc omnia salvis populi Romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis: atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, à nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

NOTAS.

Omnibus rebus ornatas atque instructas. *Proveidas de todo lo necesario.*

Cyzicenorum. *Cícico, ciudad muy principal del Asia, que tenia los muros, el alcázar, las torres y el puerto de mármol.*

Classem magnam et ornatam. *Una armada numerosa y lucida.*

Studio inflamato. *Con vivas y ardientes ansias, con rabioso empeño.*

Depressam. *Sumergida y echada á fondo.*

Ex omni aditu clausus esset. *Estaba impenetrable, cerrado el paso por todas partes.*

Sinopem, atque Amisum. *Ciudades del Ponto.*

Regem spoliatum. *Mitridates.*
Ad alios reges. *De Armenia y de los Partos.*
Qui huic obtrectant legi. *Que ponen dolo en esta ley: nuestros contrarios Hortensio, Catúlo, &c.*

12 Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cùm hæc ita sint, reliquum possit ese magnum bellum. Cognoscite, Quirites, non enim hoc sine causa quæri videtur. Primùm ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa profugisse dicitur: quam prædicant in fugà, fratris sui membra in iis lòcis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mærórque patrius, celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et à majoribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas, in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Hæc dum nostri colligunt omnia diligentiùs, rex ipse è manibus effugit. Ita illum in persequendi studio mæror, hos lætitia retardavit.

Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, recepit; diffidentémque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perdi-

túmque recreavit. Cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit: plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus, neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbarorum pervaserat, fani locupletissimi, et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ atque magnæ novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et præliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur.

NOTAS.

Sic. *Con semejante estratagema.*

Fratris sui. *Llamábase Absirto. Véase Ovidio lib. 3. Trist. Eleg. 9.*

Parens. *Eeta, rey de Colcos.*

Illum. *Al padre de Medea.* Hos: *á los soldados romanos.*

Plures etiam gentes. *Los Medos, los Arabes, los Partos, &c.*

Contra imperatorem nostrum. *Lucio Luculo.*

Fani. *El templo de Belona en la ciudad de Comana.*

Urbem ex Tigranis regno. *Tigranocerta fundada por el mismo Tigranes, donde Luculo halló entre otros inmensos tesoros ocho mil talentos.*

Desiderio suorum. *Por la ausencia de su patria, y ansia de ver á los suyos.*

13 Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis à militibus nostris reditus magis maturus, quàm processio longior quæreretur. Mithridates autem et suam manum jam confirmarat, et eorum, qui se ex ejus regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis juvabatur. Hoc jam ferè sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facilè multorum opes alliciant ad misericordiam, maximèque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quòd regale iis nomen magnum et factum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam ausus est optare. Nam cùm se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquàm pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exerci-

tum vestrum, clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poëte solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimáque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quòd imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confectis erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo consultò; sed eâ vos conjecturâ perspicitis, quantum illud bellum futurum putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu.

NOTAS.

Reditus magis maturus, quàm processio longior quæreretur. *Trataban mas de volver presto, que de pasar adelante.*

In exercitum vestrum. *Primero venció Mitridates á Lucio Flaco, enviado por Luculo al Ponto: despues á Cayo Triario, teniente de Luculo, matándole siete mil soldados, cien-*

to y cincuenta centuriones, y veinte y cuatro tribunos.

Ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. *Vino la noticia á Luculo no por alguno de los que se hallaron en la batalla, sino por la voz que corria.*

Imperii diuturnitati modum statuendum. *Que se debia señalar tiempo limitado para el empleo de capitan general.*

Stipendiis confectis. *Que habian ya cumplido el tiempo de su milicia. Este era de diez años.*

Integræ gentes. *Que aun no han padecido los daños de la guerra.*

Tercera parte de la confirmacion: pruébase que se debe elegir por general á Pompeyo.

Porque Pompeyo tiene todas las prendas que pide este oficio, conviene saber, inteligencia en el arte militar, virtud, autoridad, fortuna; como se ha visto en tantas victorias conseguidas en Italia, Sicilia, Africa, España, y en el mar contra los piratas.

14 Satis mihi multa verba fecisse videor,

quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus, ac tanto bello præficiendum putaretis. Nunc verò cùm sit unus Cn. Pompejus, qui non modò eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.

SCIENTIA REI MILITARIS.

15 Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit, qui è ludo atque pueritiæ disciplinâ, bello maximo, atque acerrimis hostibus ad patris exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est? Qui extremâ pueritia miles fuit summi im-

peratoris? Ineunte adolescentia maximi ipse exercitûs imperator? Qui sæpius cum hoste conflixit, quàm quisquam cum inimico concertavit? Plura bella gessit, quàm ceteri legerunt? Plures provincias confecit, quàm alii concupiverunt? Cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis: non offensionibus belli, sed victoriis: non stipendiis, sed triumphis est erudita? Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus, atque ex bellicosissimus nationibus, servile, navale bellum. Varia et diversa genera et bellorum, et hostium, non solùm gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant, in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam fugere possit.

NOTAS.

E ludo atque pueritiæ disciplinâ. *De la escuela.*

Patris. *Cneo Pompeyo Estrabon, que fue uno de los generales de la república en la guerra Itálica.*

Extrema pueritia. *Los Romanos estendian la puericia basta los diez y siete años.*

Imperator. *Pompeyo, juntando un exército de voluntarios, y la flor de la nobleza romana, venció á Celio, Bruto, Carbon y Escipion, que seguian el partido de Mario; y viniendo despues á los reales de Sila, este le salió á recibir con la cabeza descubierta, y le saludó diciendo:* Salve Imperator.

Plures provincias, &c. *Sujetó mas provincias al pueblo romano, que las que otros pretendieron en sus gobiernos.*

Cum hoste. Hostis *se llama el enemigo público á quien se declara la guerra por el estado.* Inimicus *es el enemigo de algun sugeto particular.*

Non offensionibus belli. *No con los sucesos adversos de la guerra. Este nombre da Ciceron muchas veces á las batallas perdidas.*

Non estipendiis. *No tirando sueldo.*

Civile. *Contra Cina y Mario.*

Africanum. *En que venció á Cneo Domicio y á Hiarba.*

Transalpinum. *Contra los Franceses, que tenian cerrado el paso para España.*

Hispaniense. *Contra Sertorio, y otros rebeldes Españoles y Romanos.*

Ex civitatibus. *Grevio lee* ex civibus, *esto es, de los Romanos.*

Servile. *Movida por el gladiador Espartaco.*

Navale. *Contra los piratas ó corsarios.*
In usu militari positam. *Que pertenezca á la disciplina militar.*

VIRTUS.

16 Jam verò virtuti Cn. Pompeji, quæ potest par oratio inveniri? Quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgò existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sylla hujus virtute et subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum internecione patefactum est. Testis est Hispania, quæ sæpissimè plurimos hostes ab

hoc superatos prostratósque conspexit. Testis est iterùm et sæpiùs Italia, quæ cùm servili bello tetro periculosóque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeji attenuatum atque imminutum est; adventu sublatum ac sepultum. Testes verò jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes, ac nationes: denique maria omnia, tum universa, tum in singulis oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset? aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis, aut servitutis periculo committeret, cùm aut hieme, aut referto prædonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam latè divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis à prædonibus liberam per hosce annos? Quod vectigal vobis tutum fuit? Quem socium defendistis? Cui præsidio, clasibus vestris, fuistis? Quàm multas existimatis insulas esse desertas? Quàm multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas urbes esse sociorum?

NOTAS.

Testis est Africa. *Terminó Pompeyo esta guerra en cuarenta dias, y siendo no mas que caballero romano, triunfó del África, y fué honrado por Sila con el título de* Magno.

In Hispaniam iter. *Entre las fuentes del Pô, y del Ródano, que es el mas cómodo para pasar los Alpes.*

Tam vetus. *Duró por espacio de veinte y tres años.*

17 Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani longè à domo bellare, et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cùm exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summa hieme transmiserint. Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar; cùm legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cùm duodecim secures in prædonum potestatem pervenerint. Cnidum, aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilésque alias captas esse commemorem, cùm

vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An verò ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore, à prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, à prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipublicæ querar, cùm propè inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, à prædonibus capta atque oppressa est? Proh dii immortales! tantámne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium, prædonum navem esse audiatis? Atque hæc quâ celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen à me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstûs studio, tam brevi tempore tót loca adire, tantos cursus conficere potuit, quàm celeriter, Cn. Pompejo duce, belli impetus navigavit? Qui nondum tempestivo ad navigandum mari Si-

ciliam adiit, Africam exploravit: inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis, classibúsque munivit. Inde, se cùm in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, et Galliâ Cisalpinâ præsidiis ac navibus confirmatâ, missis item in oram Illirici maris, et in Achajam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis, firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut à Brundusio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit; omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti, interfectíque sunt; partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cùm ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatorésque misissent, spem deditionis non ademit, obsidésque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longè latèque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompejus extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media æstate confecit.

NOTAS.

Brundusio. *Brindisi, ciudad de Calabria, con un buen puerto, de donde se navega á Grecia.*

Nunquam nisi summa hieme transmiserint. *No se atrevian á salir del puerto, sino en el corazon del invierno.*

Duodecim secures. *Dos* pretores, *que iban á sus provincias. Cada* pretor *llevaba consigo seis* lictores *ó soldados de guardia.*

Cnidum, aut Colophonem. *Ciudades de la Asia menor.*

Quibus vitam et spiritum ducitis. *Donde os proveeis de todo lo necesario para la vida.*

Samum. *Isla en el mar Egéo ó Archipiélago.*

Portum Caietæ. *Está en Campaña, provincia de Italia.*

Miseno. *Cabo ó promontorio de Italia. Véase la Eneida de Virgilio lib.* 6.

Ostiense incommodum. *La desgracia, la afrenta que recibimos de los piratas en Ostia.* Ostia *es una ciudad fundada por Anco Marcio á la boca del Tiber* : ante ostium Tiberinum.

Intra Oceani ostium. *En todo el Mediterráneo.* Oceani ostium, *propiamente es el estrecho Hercúleo ó de Gibraltar, por donde se comunica el mar Oceano con el Mediterráneo.*

Belli impetus. *La armada naval de Pompeyo.*

Nondum tempestivo ad navigandum mari. *Siendo á la sazon peligrosa la navegacion y arriesgada.*

Sardiniam. *Cerdeña, isla de Italia.*

Tria frumentaria subsidia Reip. *Los tres como graneros y pósitos de la república.*

Duabus Hispaniis. *La Citerior y Ulterior; ó la Tarraconense y la Bética.*

Gallia Cisalpina. *Parte de Italia, desde los Alpes hasta el rio Rubicon, que hoy se llama Lombardía.*

Duo maria. *El mar Adriático y Tirreno, ó de Toscana.*

Undequinquagesimo die. *En cuarenta y nueve dias.*

Ciliciam. *Provincia de la Asia menor, hoy Caramania.*

Cretensibus. *Los Cretenses eran tambien corsarios.* Creta, *que ahora se dice Cándia, es una isla en el mar Mediterráneo.*

Pamphyliam. *Cae esta provincia entre Cilicia y Siria.*

Extrema hieme. *Al fin del invierno, como antes dice* extremâ pueritiâ.

18 Est hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid ceteræ, quas paulo antè commemorare cæperam, quantæ atque quàm multæ sunt? Non enim solùm bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quærenda est: sed multæ sunt artes eximiæ,

hujus administræ comitésque virtutis. Ac primùm quantâ innocentiâ debent esse imperatores? quantâ deinde omnibus in rebus temperantiâ? quantâ fide? quantâ facilitate? quanto ingenio? quantâ humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompéjo, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quàm ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt.

INNOCENTIA ET INTEGRITAS POMPEJI.

16 Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? Quid hunc hominem magnum, aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino. Quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui antè de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exer-

citus ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini. Tum faciliùs statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis, hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult.

Hîc miramur, hunc hominem tantùm excellere ceteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non mòdo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam verò, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac litteræ perferuntur. Non modò, ut sumptum faciat in militem, nemini vix affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiæ, perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

NOTAS.

Facilitate. *Afabilidad, agrado, mansedumbre, cortesía, apacibilidad en el trato.*

Ingenio. *Entendimiento, juicio, capacidad, alcance, prudencia.*

Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare. *Qué caudal podemos hacer, &c.*

Veneant centuriatus. *Se pone en venta el grado de capitan.*

Propter cupiditatem provinciæ. *Con la mira de conseguir ó mantener el gobierno de alguna provincia.*

In quæstu reliquerit. *O pone su dinero á logro en los bancos de Roma.*

Hibernis. *En los cuarteles de invierno.*

Non modo manus, &c. *No solo no estendió las manos para coger alguna cosa, sino que ni los pies quiso poner donde se sigiese el mas leve perjuicio.*

Quotidie sermones ac litteræ perferuntur. *Cada dia nos hallamos con nuevas noticias y cartas.*

Hiemis, non avaritiæ perfugium. *Abrigo del frio y no de la avaricia.*

TEMPERANTIA.

20 Age verò ceteris in rebus quali sit temperantiâ, considerâte. Unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum

inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt. Sed hæ res, quæ ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postremò signa et tabulas, ceteráque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompejum, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum, intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia: quod jam nationibus exteris incredibile, ac falsò memoriæ proditum videbatur. Nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causa majores suos tum, cùm hac temperantiâ magistratus habebamus, servire populo Romano, quàm imperare aliis, maluisse.

FACILITAS.

21 Jam verò ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur.

CONSILIUM, ET ELOQUENTIA.

22 Jam quantùm consilio, quantùm dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognostis.

FIDES, ET HUMANITAS.

23 Fidem verò ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam judicarint? Humanitate jam tantâ est, ut difficile dictu sit, utrùm hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum hoc transmittendum sit, qui ad omnia nostræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

NOTAS.

Unde illam tantam celeritatem, &c. *De dónde os parece que provino esta velocidad y presteza increible para correr tantas tierras y mares en tan breve tiempo?*

Ab instituto cursu. *Del rumbo intentado, de las empresas comenzadas.*

Devocavit. *Le divirtió, le desvió, le retrajo.*

Ad cognitionem. *Para satisfacer su curiosidad.*

Signa et tabulas. *Estatuas y pinturas.*

Abstinentiâ. *Moderacion, desinteres, severidad de costumbres.*

In quo ipso inest quædam dignitas imperatoria. *Que no es la menor prenda de un gran capitan.*

Hostes omnium gentium. *Los corsarios que tenian infestados todos los mares. Asi le llama mas abaxo* : commune omnium gentium bellum.

Ad omnia nostræ memoriæ bella conficienda. *Para terminar todas las guerras suscitadas en nuestro tiempo.*

Divino quodam consilio. *Por especial providencia del cielo.*

AUCTORITAS.

24 Et quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet; certe nemini dubium est, quin eâ re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, cùm sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famæ, quàm aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? Cujus res gestæ pares? De quo homine vos (id quod maximè facit auctoritatem) tanta et tam præclara judicia fecistis?

An verò ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quò non illius diei fama pervaserit, cùm universus populus Romanus referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompejum imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello; ab eodem Cn.

Pompejo omnium rerum egregiarum exempla sumantur; qui quo die à vobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repentè vilitas annonæ ex summa inopia et caritate rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset.

Jam accepta calamitate ex eo prælio, de quo vos paulo antè invitus admonui; cùm socii pertimuissent; hostium opes animique crevissent; cùm satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum ejus temporis dis crimen divinitùs Cn. Pompejum ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Assiæ retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quàm facilè imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit?

NOTAS.

Tam præclara judicia. *Tan ilustres testimonios.*

Tanta repentè vilitas annonæ, &c. *Siendo antes suma la escasez y carestía de trigo, vino á valer tan barato, por solo el crédito de Pompeyo, que apenas pudiera esperarse mas en una larga paz despues de la cosecha mas abundante.*

Divinitus. *Por disposicion divina.*

Insolitâ. *No esperada; porque hasta entonces siempre habia sido vencido Mitridates por Sila, Luculo, Murena.*

25 Age verò, illa res quantum declarat ejusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tàmque diversis, tam brevi tempore omnes unà huic se dediderunt? Quòd Cretensium legati, cùm in eorum insulà noster imperator exercitúsque esset, ad Cn. Pompejum in ultimas propè terras venerunt, eíque se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates, nónne ad eumdem Cn. Pompejum, legatum usque in Hispaniam misit? Eúmque Pompejus legatum semper judicavit: ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quàm legatum judicari maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus

gestis, magnísque vestris judiciis amplificatam, quantùm apud illos reges, quantùm apud exteras nationes valituram esse existimetis.

FELICITAS.

26 Reliquum est, ut de felicitate (quam præstare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus) sicut æquum est homini de potestate deorum, timidè et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solùm propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profectò quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas benè gerendas divinitùs adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur.

Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terrâ ma-

rique, quantáque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modò cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatésque obsecundarint. Hoc brevissimè dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui à diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompejum detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cùm communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causâ (sicuti facitis) velle et optare debetis.

Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit: ita magnum, ut accuratissimè sit administrandum: et cùm ei imperatorem præficere possítis, in quo sit eximia belli scientia, clarissima auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis à diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis?

Quod si Romæ Cn. Pompejus privatus esset hoc tempore: tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc, cùm ad ceteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis,

qui habent, accipere statim possit: quid expectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera summâ cum salute reipublicæ commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus.

NOTAS.

Ad eum potissimum. *Pompeyo entonces no era mas que* cuestor.: *Metelo y Perpena, que mandaban aquella guerra, habian sido ya cónsules: por eso tenian celos de Pompeyo.*

Maximo. *Quinto Fabio Maximo el* cuntador.

Tacitus. *En su pensamiento, en su corazon.*

Proprium. *Es lo mismo que permanente y durable.*

Quare. *Epílogo de la confirmacion.*

Regium. *Asi llama esta guerra, por ser contra los reyes Mitridates y Tigranes.*

REFUTACION.

Responde á las razones de Q. Hortensio y Q. Catúlo, que se oponian á la eleccion de Pompeyo.

27 At enim vir clarîssimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus: itémque summis

ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius ab hac ratione dissentiunt : quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimùm valuisse, et valere oportere confiteor ; sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus, ipsâ re et ratione exquirere possumus veritatem : atque hoc faciliùs, quòd ea omnia, quæ adhuc à me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompejo summa esse omnia.

Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompejum : sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit jam ista oratio, re multò magis, quàm verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium, graviter ornatèque dixisti, cùm is de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgasset : et ex hoc ipso loco permulta item contra legem eam verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales! Si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quàm ipsius populi Romani salus, et vera

causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terrarum imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur cùm populi Romani legati, prætores, quæstorésque capiebantur? cùm ex omnibus provinciis commeatu et privato, et publico prohibebamur? cùm ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus?

NOTAS.

Q. Hortensius. *Este fue un orador tan felíz y brillante, que vulgarmente le llamaban el rey de los pleitos; hasta que Ciceron, dándose á conocer con sus reelevantes prendas, obscureció toda la gloria de Hortensio.*

Ab hac ratione dissentiunt. *Son de opinion contraria.*

A. Gabinium. *Aulo Gabinio, tribuno de la plebe, que promulgó una ley, por la cual daba el mando de la guerra naval contra los piratas á Pompeyo.*

Commeatu. *Del comercio, de las provisiones, de los bastimentos.*

Ut neque privatam rem, &c. *De modo que ya era imposible atender á nuestros negocios, ó á los de la república, ultramarinos.*

28 Quæ civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis latè quondam mare tenuisse dicitur, non Carthaginiensium, qui permultùm classe, maritimísque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quæ civitas unquam antea tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At hercle aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cujus, usque ad nostram memoriam, nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magnâ, ac multo maximâ parte non modò utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit.

Nos, quorum majores Antiochum regem classe, Persenque superarunt, omnibúsque navalibus pugnis Carthaginenses, homines in maritimis rebus exercitatissimos, paratissimósque vicerunt: ii nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modò Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus; tum, cùm insula Delos tam procul à nobis in Ægeo mari posita, quò omnes un-

dique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modò provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appiâ jam viâ carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum ascendere, cùm eum vobis majores vestri exuviis nauticis, et classium spoliis ornatum reliquissent.

NOTAS.

Persenque. *Último rey de Macedonia, vencido por Paulo Emilio.*

Insula Delos. *Célebre por el oráculo de Apolo.*

Quo omnes, &c. *A donde concurrian gentes de todas partes con sus géneros y mercadurías.*

Appiâ viâ. *Este camino que abrió Apio Claudio de Roma hasta Capua, era peligroso, por estar cerca del mar, infestado de los corsarios.*

Magistratus populi Romani. *Zahiere á Catúlo y Hortensio; y á otros, que se opusieron á la ley Gabinia.*

29 Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, et ceteros, qui erant in eadem sententia dicere existimavit ea, quæ

sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quàm auctoritati vestræ obtemperare. Ita una lex, unus vir, unus annus, non modò nos illâ miseriâ ac turpitudine liberavit: sed etiam effecit, ut aliquando verè videremur omnibus gentibus ac nationibus terrâ, marique imperare.

Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, ánne Pompejo, an utrique? id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompejo expetenti, ac postulanti. Utrùm ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, cùm ceteri ad expilandos socios, diripiendásque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint: an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriæ ejus imperatoris, atque ejus exercitûs, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cælius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causâ nomino, cùm tribuni plebis fuerint, anno proximo legati esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabiniâ geritur, in hoc impera-

tore atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet. De quo legando spero consules ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt, aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minùs, fretus vobis, vestrum jus beneficiúmque defendam: neque, præter intercessionem, quidquam audiam; de qua (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quî id liceat, considerabunt. Meâ quidem sententiâ, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi, rerúmque gestarum auctor, comes Cn. Pompejo adscribitur: propterea quòd alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptúmque confecit.

NOTAS.

Idoneus non est, qui impetret. *No es acreedor, no merece que se le haga esta gracia?*

Anno proximo. *El año inmediato á su tribunado.*

Tam diligentes. *Tan reparados, tan escrupulosos.*

Cujusquam. *De alguno de los cónsules.*

Præter intercessionem. *De alguno de los tribunos de la plebe. Habla Ciceron aqui al*

paladar de la plebe, que siempre se inclinaba á limitar la jurisdiccion de los cónsules, y estender la de sus tribunos.

Auctor. *Porque declaró á Pompeyo general de la armada contra los piratas.*

Ego me profiteor relaturum. *Yo me ofrezco á hacer la propuesta.*

30 Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate, et sententia dicendum esse videatur. Qui cùm ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompejo omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri: cepit magnum suæ virtutis fructum ac dignitatis, cùm omnes propè una voce, *in eo ipso vos spem habituros esse* dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissimè dissentio, quòd, quo minùs certa est hominum, ac minùs diuturna vita, hoc magis respublica, dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vitâ, atque virtute.

At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta majorum. No dico hoc loco, majores nostros semper in pace, consuetudini; in bello, utilitati paruisse: semper ad

novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maximè minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribúsque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur: ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompejo, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quàm multa sint nova, summâ Catuli voluntate constituta, recordamini.

NOTAS.

Si quid eo factum esset. *Si le sucediese algun desman, si viniese á faltar.*

In eo ipso. *Catúlo.*

Summi hominis *De este grande hombre.*

Ab uno imperatore. *Publio Escipion Emiliano.*

Numantiam. *Estaba fundada esta nobilísima ciudad no lejos de Soria en Castilla.*

Jugurtha. *Rey de Numidia en África.*

Cimbris. *Naciones septentrionales, bárbaras, y de corpulencia estraña.*

Theutonis. *Pueblos de Alemania.*
Summa Catuli voluntate. *Con sumo gusto y aprobacion de Catúlo.*

31 Quid enim tam novum, quàm adolescentulum, privatum, exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit. Rem optimè ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quàm homini peradolescenti, cujus à senatorio gradu ætas longè abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellúmque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentiâ, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid verò tam inauditum, quàm equitem Romanun triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum, quàm ut, cùm duo consules clarissimi fortissimíque essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimúmque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cùm esset non nemo in senatu, qui diceret, *non oportere mitti hominem privatum pro consule*: L. Philippus dixisse dicitur: *non se illum suâ sententiâ pro consule, sed pro con-*

sulibus mittere. Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quàm ut ex senatus consulto legibus solutus, consul antè fieret, quàm ullum alium magistratùm per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quàm ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memóriam constituta sunt, ea tan multa non sunt, quàm hæc, quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eumdem hominem à Q. Catulo, atque à ceterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

NOTAS.

Exercitum conficere. *Reclutar gente, hacer levas.*

Ætas longe abesset. *Para el empleo de senador era necesaria la edad de veinte y siete años por lo menos; y Pompeyo no pasaba entonces de los veinte y cuatro.*

Duo consules. *Marco Junio Bruto y Marco Emilio Lépido.*

Bellum maximum. *Contra Sertorio en España.*

Hominem privatum. *Un hombre sin carácter.*

Legibus solutus. *La ley Vilia, por la cual no*

era lícito pretender el consulado antes de los cuarenta y dos años. Tambien la ley Cornelia escluia de esta dignidad á los que no habian sido cuestores *y* pretores.

Eques Romanus. *No podia ser senador quien no habia sido antes* cuestor.

Post hominum memoriam. *En todos los siglos pasados.*

32 Quare videant, ne sit periniquum, et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeji dignitate à vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine judicium, populíque Romani auctoritatem improbari: præsertim cùm jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere: propterea quòd, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temerè fecistis, et reipublicæ parum consuluistis; rectè isti studia vestra suis consiliis regere conantur. Sin autem vos plus tum in republica vidistis: vos, his repugnantibus, per vos metipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, aliquando isti principes, et sibi, et ceteris, populi Romani uni-

versi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, et regio, non solùm militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompejo singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ et magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnísque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud quàm de hoste, ac de laude cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantiâ moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes, propter eorum, quos ad eas per os annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes jam locupletes ac copiosæ requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coràm cum Q. Catulo, et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera: vident eorum calamitates: querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque

amicos? Quæ civitas est in Asia, quæ non modò imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit?

NOTAS.

Quare videant. *Los que se oponen á la ley Manilia.*

Sin autem vos plus tum in republica vidistis. *Mas si vosotros entonces comprendisteis mejor lo que estaba bien á la república.*

Isti principes. *Catúlo y Hortensio.*

Interiorum nationum. *De las naciones mas remotas.*

Quanto in odio simus. *Cuanto nos aborrecen.*

Religiosum *Que no haya sido profanado.*

Quam civitatem sanctam. *Qué ciudad respetada.*

Hostium simulatione. *Con el pretesto de ir contra los enemigos.*

Tribuni militum. *Grado de la milicia romana, que equivale á coronel en la nuestra.*

Animos ac spiritus. *El orgullo, la presuncion, la altanería.*

33 Quare, etiam si quem habetis, qui collatis signis, exercitus regios superare posse videatur: tamen, nisi erit idem, qui à

pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazáque regia, manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum, regiúmque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? Ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompejum non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecuniâ publicâ, præter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, majore affici turpitudine videremur. Nunc, quâ cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi verò Cn. Pompejum non cùm suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus.

Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam

putatis; est vobis auctor, vir bellorum omnium, maximarúmque rerum peritissimus, P. Servilius: cujus tantæ res gestæ terrâ maríque extiterunt, ut, cùm de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat. Est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximísque rebus gestis, summo ingenio et prudentia præditus. Est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis. Est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

NOTAS.

Collatis signis. *Viniendo á las manos, peleando de poder á poder.*

Classium nomine. *Socolor de armar nuevas flotas.*

Majore affici turpitudine. *Quedar cubiertos de mayor ignominia y afrenta.*

Quâ cupiditate. *Con cuanta codicia.*

Quibus jucturis. *Con que empeños y expensas.*

Isti. *Hortensio y Catúlo.*

Alienis vitiis. *La virtud de los buenos brilla mucho mas, comparada con la disolucion de los malos.*

Est vobis auctor. *Teneis á vuestro favor.*
P. Servilius. *Llamado el Isáurico por haber vencido á los Isauros, pueblos de Cilicia.*
C. Curio. *Cayo Escribonio Curion, que habia sido cónsul con Cn. Octavio diez años antes.*
Cn. Lentulus. *Este fue cónsul con Lucio Gelio.*
C. Casius. *Compañero en el consulado de M. Luculo.*
Horum auctoritatibus. *Con el dictámen y autoridad de estos cuatro varones consulares.*

EPÍLOGO.

Exôrta á Manilio que se mantenga firme en su resolucion, y promete contribuir en cuanto le sea posible á la execucion de su ley, no tanto por amor de Pompeyo, como del bien público.

34 Quæ cùm ita sint, C. Manili, primùm istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissiméque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo Romano, maneas in sententia, néve cujusquam vim aut minas pertimescas. Primùm in te satis esse animi, perseverantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto

studio adesse videamus, quanta nunc iterum in eodem homine præficiendo videmus; quid est, quòd aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoria, quidquid auctoritate, fide, constantiâ possum; id omne ad hanc rem conficiendam, tibi et populo Romano polliceor, ac defero. Testórque omnes deos, et eos maximè, qui huic loco temploque præsident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maximè perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quò Cn. Pompeji gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quò mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram: propterea quòd pericula facilè, ut hominem præstare oportet, innocentiâ tecti pellemus: honorem autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eâdem nostra illâ laboriosissimâ ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur.

Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causâ suscepisse confirmo: tantúmque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi

quæsisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicæ dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus præferre oportere.

NOTAS.

Tanto studio. *Con tanto ardor y empeño.*

Quantam nunc iterum. *Como antes por la ley Gabinia.*

Pompeji gratiam. *El favor de Pompeyo.*

Ut hominem præstare oportet. *En cuanto puede y debe un hombre.*

Bonam gratiam. *Reconocimiento, gratitud, amor, benevolencia.*

Mihi non necessarias. *Porque podia evitarlas facilmente.*

Vobis non inutiles. *Porque asi conocereis quien es contrario ó zeloso del bien público.*

ORATIO

IN L. CATILINAM
I. in Senatu.

ARGUMENTO.

Resuelto Catilina á destruir la república, en venganza de haber llevado tres veces repulsa en la pretension del consulado, convocó una noche á todos sus cómplices en casa de Marco Porcio Leca. Donde dando á cada uno sus órdenes, les dixo que su ánimo era salir cuanto antes de Roma, pero que el deseo de matar primero al cónsul Ciceron le detenia. Ofreciéronse á sacarle de este cuidado dos caballeros romanos, llamados Cayo Cornelio y Lucio Vargunteyo. Para lo cual vinieron muy de mañana á casa del cónsul con ánimo de degollarle en su misma cama, socolor de darle los buenos dias como entonces se usaba con las personas principales de Roma. Mas Ciceron que habia ya descubierto toda la trama de los conjurados les negó la entrada, y juntando al

senado aquel mismo dia, que era el 8 de Noviembre del año 690 de la fundacion de Roma, en el templo de Júpiter, pronunció esta invectiva contra Catilina que se hallaba presente, persuadiéndole con muchas y muy vivas razones á que saliese sin tardanza de Roma.

Las partes de esta Oracion son tres, Exôrdio, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Declara sin preámbulos su justa indignacion contra Catilina, porque ha tenido la osadía de asistir al senado, sabiendo que su conjuracion estaba descubierta.

EXORDIUM EX ABRUPTO.

1 Quousque tandem abutêre Catilina, patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? Nihil ne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultúsque moverunt? Patêre tua consilia non sentis? con-

strictam jam omnium horum conscientiâ teneri conjurationem tuam non vides? Quid proximâ, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrûm ignorare arbitraris?

O tempora, ò mores! Senatus hæc intelligit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? Imò verò etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat et designat oculis ad cædem unumquemque nostrûm. Nos autem, viri fortes, satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus.

Ad mortem te, Catilina, duci, jussu consulis, jam pridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An verò vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit: Catilinam verò, orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua prætereo, quòd Q. Servilius Ahala Sp. Melium, novis rebus studentem, manu suâ occîdit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coërcerent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catili-

na, vehemens et grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico apertè, consules desumus.

NOTAS.

Nos eludet. *Dexará de insultarnos.*

Nocturnum præsidium Palatii. *Cuando recelaban en Roma alguna invasion ponian guarnicion en el monte Palatino, porque de su defensa dependia la de toda la ciudad: en este monte tenia su casa Octaviano Augusto, de donde las casas de los grandes empezaron á llamarse* Palatia.

Nihil hic munitissimus. *El templo de Júpiter, que era como un alcázar.*

Omnium horum conscientiâ. *Por la evidencia que todos los presentes tienen.*

Nos autem viri fortes. *Ironía.*

Ad mortem. *Aqui apunta la division de esta oracion que contiene dos partes: la primera, que Catilina merece la muerte: la segunda, que no siendo conveniente al bien de la républica dársela por entonces, debe él mismo salirse voluntariamente desterrado de Roma.*

Pestem istam. *La muerte cruel.*

Privatus. *Sin empleo público: porque el pon-*

tífice no se metia en cosas del gobierno de la república.

CONFIRMACION.

Lo primero demuestra que todos tienen noticia cierta de la conjuracion de Catilina y de sus circunstancias. Lo segundo trae varias razones para persuadir al mismo Catilina que salga cuanto antes de Roma, lamentándose de no poder sentenciarle, como lo merecen sus delitos, á muerte, por los gravísimos peligros que amenazan á la república.

2 Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet. Nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario, et L. Valerio consulibus, permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum, tribunum plebis, et C. Servilium prætorem, mors ac reipublicæ pœna remorata est? At nos vicesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatusconsultum,

verumtamen inclusum in tabulis, tanquam in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis: et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, Patres conscripti, me esse clementem: cupio in tantis reipublicæ periculis non dissolutum videri, sed jam me ipsum inertiæ, nequitiæque condemno.

Castra sunt in Italia contra rempublicam, in Etruriæ faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducémque hostium, intra mœnia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero: credo, erit verendum mihi, ne non hoc potiùs omnes boni seriùs à me, quàm quisquam crudeliùs factum esse dicat. Verùm ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. Tum denique interficiam te, cùm jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis, et firmis præsidiis obsessus, ne

commovere te contra rempublicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur, atque custodient.

NOTAS.

Decrevit quondam senatus. *Confirma con varios exemplos cuanto poder se dá á los cónsules en estos decretos del senado.*

Nox nulla intercessit. *Aquella misma noche.*

M. Fulvius. *Que fomentaba las sediciones de Cayo Graco.*

Permissa est respublica. *Se les encomendó el cuidado de la conservacion de la república.*

Mors ac reipublicæ pœna remorata est? *Se les dilató un punto la muerte en pena de sus atentados contra la república?*

Inclusum in tabulis. *Cerrado en el despacho, sellado en la secretaría.*

Dissolutum. *Remiso, descuidado, negligente.*

Imperatorem. *Catilina.*

Atque adeo. *Y lo que es mas y peor.*

Præsidiis. *Centinelas, guardias, espías.*

Non sentientem. *Sin que tú puedas advertirlo.*

Primum argumentum, quo suadet discessum.

3 Etenim quid est, Catilina, quod jam

amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuæ potest? Si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum. Teneris undique: lùce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministíne, me ante diem XII. Kalendas Novembris dicere in senatu, fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem IV. Kalendas Novembris C. Mallium, audaciæ satelitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verùm, id quod multò magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse in ante diem V. Kalendas Novembris, tum cùm multi principes civitatis Româ non tam sui conservandi, quàm tuorum consiliorum reprimendorum causâ profugerunt. Num infitiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, meâ diligentiâ circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, cùm tu discessu ceterorum, nostrâ tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse dicebas? Quid? cùm te Præneste Kalendis ipsis Novembris occupaturum no-

cturno impetu esse confideres: sensistíne, illam coloniam meo jussu, meis præsidiis, custodiis, vigiliísque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod non modò non audiam, sed etiam non videam, planèque sentiam.

NOTAS.

Cœtus nefarios. *Tus conciliábulos clandestinos.*

Quæ etiam licet &c. *Cuya memoria puedes renovar con lo que voy á decirte.*

Ante diem XII. *El dia* 21 *de Octubre.*

Ante diem VI. *El dia* 27.

Cædem te optimatum contulisse &c. *Que habias destinado el degüello de las primeras personas de la república para el dia* 28 *de Octubre. Lo mismo es decir* ante diem V. *que* quinto, *porque siempre entran en la cuenta los dias que preceden á las calendas.*

Præneste. *Declínase* hoc Præneste, *y tambien* hæc Prænestis.

4 Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem. Jam intelliges multò me vigilare acrius ad salutem, quàm te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscurè) in M. Leccæ domum: convenisse eodem complures

ejusdem amentiæ, scelerísque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas. Video enim esse hîc in senatu quosdam, qui tecum unà fuere.

O dii immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? Quam rempublicam habemus? Hîc, hîc sunt, in nostro numero, Patres conscripti, in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimóque consilio, qui de meo, nostrûmque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeò orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republica sententiam rogo: et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti quò quemque proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse tum moræ, quòd ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te istâ curâ liberarent, et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu

manè ad me salutatum miseras, cùm illi ipsi venissent, quos ego jam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse prædixeram.

NOTAS.

Venisse inter falcarios in M. Leccæ domum. *Veniste á casa de Marco Leca, que vive en el barrio de los que fabrican hoces ó guadañas. Otros* inter falcarios *interpretan, acompañado de soldados que traian esta especie de armas.*

Confirmasti, te ipsum jam esse exiturum. *Les diste palabra de que tú saldrias tambien cuanto antes.*

Paululum tibi esse moræ. *Que solo te detenia.*

Vix dum &c. *Fulvia, señora romana, supo todo esto de uno de los conjurados, confidente suyo, y vino ella misma á dar parte á Ciceron á la media noche.*

Exclusi eos. *Neguéles la entrada, no quise darles audiencia, ó recibir la visita.*

HORTATIO INDIGNATIONE PLENA.

5 Quæ cùm ita sint, Catilina, perge quò cœpisti; egredere aliquando ex urbe; patent portæ: proficiscere. Nimiùm diu te imperatorem illa tua Malliana castra desiderant.

Educ tecum etiam omnes tuos: si minùs, quàm plurimos. Purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodò inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutiùs non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quòd hanc tam tetram, tam horribilem, támque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quandiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentiâ defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, et competitores interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio, et copiis, nullo tumultu publicè concitato. Denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quanquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè rempublicam universam petis. Templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii, disciplinæque majorum proprium

est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus. Sin tu (quod te jam dudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante facere, quod jam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem jubet. Interrogas me, num in exilium? non jubeo: sed si me consulis, suadeo.

NOTAS.

Jovi Statori. *Estaba congregado el senado en su templo. Llamóse Júpiter* Stator *porque en la guerra contra los Sabinos, invocado por Rómulo*, Stare fecit aciem Romanorum inclinatam; *que asi lo creyó la gente supersticiosa.*

In campo. *En el campo Marcio.*

Comitiis consularibus. *En las juntas generales del pueblo para nombrar nuevos cónsules, en las cuales presidió Ciceron.*

Competitores. *Sila y Murena, que pretendieron el consulado al mismo tiempo que Catilina.*

Me petisti. *Asestaste contra mí tus tiros. Es término de la esgrima; cuyos giros, tajos*

y reveses se llaman en latin petitiones.

Ad exitium et vastitatem. *Amenazas, incendios y ruinas.*

Faciam id, quod est ad severitatem lenius. *Tomaré el partido mas blando, el menos riguroso.*

Non jubeo. *Porque solo el pueblo congregado podia dar la sentencia de destierro.*

Secundum argumentum, quo suadet Catilinæ profectionem.

6 Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat: nemo, qui te non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore abfuit? cui tu adolescéntulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam, ferrum, aut ad libidinem, facem prætulisti? Quid vero? nuper, cùm morte superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam fecisses, nónne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? Quod ego prætermitto, et

facilè patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendêre tibi proximis Idibus senties. Ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicæ, atque ad omnium nostrûm vitam salutémque pertinent.

Potéstne tibi hujus vitæ hæc lux, Catilina, aut hujus cœli spiritus esse jucundus, cùm scias, horum esse neminem qui nesciat, te pridie Kalendas Januarias Lepido, et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum, consulum, et principum civitatis interficiendorum causâ, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac jam illa omitto; neque enim sunt aut obscura, aut non multa postea commissa. Quoties tu me designatum, quoties me consulem interficere conatus es? Quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari,

ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties verò excidit casu aliquo, et elapsa est? Tamen ea carere diutiùs non potes: quæ quidem quibus abs te initiata sacris, ac devota sit, nescio, quòd eam necesse putas consulis in corpore defigere.

NOTAS.

Proximis Idibus. *En el cual dia se hacia el pagamento general de las deudas. Catilina no tenia con que pagar las suyas.*

Lepido, et Tulo. *Siendo cónsules M. Emilio Lépido y Lucio Volcacio Tulo, indignado Catilina de que no le permitiesen pretender el consulado por sus delitos, determinó hacerse dueño por fuerza del gobierno de la república, matando á los nuevos cónsules L. Aurelio Cota y Lucio Manlio Torcuato el dia primero de Enero, en que tomaban posesion de su empleo.*

Corpore. *Torciendo, hurtando el cuerpo.*

Quibus abs te initiata sacris. *Como si dixera: no parece sino que tienes hecho voto á Dios de clavar esa tu daga en el corazon de algun cónsul; pues con ella quisiste matar primero á Cota y Torcuato, y ahora intentas egecutar la misma traicion conmigo.*

Tertium argumentum, quo suadet discessum.

7 Nunc verò, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordiâ, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulo antè in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cùm sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus. Quid, quòd adventu tuo ista subsellia, vacua facta sunt? quòd omnes consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et si me meis civibus injuriâ suspectum tam graviter, atque offensum viderem: carere me aspectu civium, quàm infestis oculis omnium conspici mallem. Tu cùm conscientiâ scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum

mentes sensúsque vulneras, eorum aspectum præsentiámque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses: ut opinor, ab eorum oculis aliquò concederes. Nunc te patria, quæ communis est omnium nostrûm parens, odit ac metuit: et jamdiu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequêre, neque vim pertimesces? Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodam modo tacita loquitur: nullum jam tot annos facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptióque sociorum, impunita fuit ac libera: tu non solùm ad negligendas leges, ac quæstiones, verùm etiam ad evertendas perfringendásque valuisti. Superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli. Nunc verò me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod à tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.

NOTAS.

Partem istam subselliorum. *Al ir Catilina á tomar su asiento en el senado, todos los que estaban sentados en aquel lado se pasaron al otro.*

Dubitas, quorum mentes, &c. *Esta es la construccion.* Dubitas, aspectum præsentiamque vitare eorum, quorum mentes sensúsque vulneras? *Cómo no te retiras lejos de nuestra presencia; pues sola tu vista nos da en rostro, y nos ofende?*

Quæ tecum Catilina, sic agit. *Prosopopeya elegantísima de la patria, á quien Ciceron introduce hablando con Catilina.*

Ad negligendas leges. *Catilina habia sido ya tres veces acusado de gravísimos delitos, y la enmienda fue cometer despues otros mayores. Burlábase de las leyes, porque tenia coechados á los principales señores de la república.*

8 Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nónne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit. Quid? quòd tu te ipse in custodiam dedisti? Quid? quòd vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam

ad me venire ausus est: ut domi meæ te asservarem, rogasti. Cùm à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tutò esse tecum, qui magno in periculo essem, quòd iisdem mœnibus contineremur, ad Q. Metellum prætorem venisti. A quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui se ipsum jam dignum custodiâ judicaverit?

Quæ cùm ita sint, Catilina, dubitas, si hîc emori æquo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam multis suppliciis justis debitísque ereptam, fugæ solitudiníque mandare? Refer, inquis, ad senatum (id enim postulas), et si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id, quod abhorret à meis moribus: et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silen-

tium? Patiuntur, tacent. Quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis?

At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem: jam mihi consuli hoc ipso in templo, jure optimo senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cùm quiescunt, probant: cùm patiuntur, decernunt: cùm tacent, clamant. Neque hi solùm, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima: sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceteríque fortissimi cives, qui circumstant senatum; quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulo antè exaudire potuisti: quorum ego vix abs te jamdiu manus, ac tela contineo: eosdem facilè adducam, ut te hæc, quæ jam pridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur.

NOTAS.

M. Lepidum. *Que habia sido cónsul con Volcacio.*

Virum optimum. *Ironía. No es este Marcelo aquel á quien llama mas abaxo varon fortísimo.*

Refer ad senatum. *Haz la proposicion al senado.*

P. Sextio. *Publio Sestio Galo, en cuya defensa tuvo Ciceron una oracion que aun exîste.*

M. Marcello. *Al cual defendió despues el mismo Ciceron ante el César.*

Quorum tibi auctoritas est videlicet cara. *Ironía. De cuya autoridad haces sin duda mucho aprecio, haciéndole tan poco de su vida.*

Usque ad portas prosequantur. *Era costumbre entre los Romanos el ir acompañando hasta las puertas de la ciudad á los que iban al destierro.*

9 Quamqam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? ut ullum tu exilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales donarent! Tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minùs in præsens tempus, recenti memoriâ scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti, dummodò ista privata sit calamitas, et à reipublicæ periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipublicæ concedas, non est postulan-

dum. Neque enim is est, Catilina, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocarit.

Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam: rectà perge in exilium: vix feram sermones hominum, si id feceris, vix molem istius invidiæ, si in exilium ieris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Mallium: concita perditos cives: secerne te à bonis: infer patriæ bellum: exsulta impio latrocinio, ut à me non ejectus, ad alienos; sed invitatus, ad tuos isse videaris.

NOVUM ARGUMENTUM, UT DISCEDAT.

Quamquam, quid ego te invitem, à quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad forum Aurelium præstolarentur armati? sciam pactam et constitutam esse cum Mallio diem? à quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi, ac tuis omnibus perniciosam esse confido, et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ut illa diutiùs ca-

rere possis, quam venerari, ad cædem proficiscens, solebas? à cujus altaribus sæpe istam dexteram impiam ad necem civium transtulisti?

NOTAS.

Sed est tanti. *Mas poco importa, todo lo daré por bien empleado.*

Sed tu ut vitiis tuis &c. *Empiecese asi:* sed non est postulandum, ut tu, &c.

Temporibus Reip. *A las tempestades y turbaciones que amenazan á la república.*

Importunâ. *Perniciosa, sediciosa, mal intencionada.*

Ad forum Aurelium. *Lugar de Toscana, en la via Aurelia, que hoy se llama* Monte alto.

Aquilam illam argenteam. *Era la insignia de las banderas romanas.*

Quam venerari. *Los ciegos idólatras creían que la imágen de la águila tenia alguna virtud secreta y divina para conciliar la victoria.*

10 Ibis tandem aliquando, quo te jam pridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura pepe-

rit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Nunquam tu non modò otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modò fortuna, verùm etiam spe derelictis, conflatam improborum manum.

Hic tu quâ lætitiâ perfruêre? quibus gaudiis exultabis? quanta in voluptate bacchabere, cùm in tanto numero tuorum neque audies virum bonùm quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: jacêre humi non modò ad obsidendum stuprum, verùm etiam ad facinus obeundum: vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verùm etiam bonis otiosorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium: quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum cùm te à consulatu repuli, ut exul potiùs tentare, quàm consul vexare rempublicam posses: atque ut id, quod esset à te sceleratè susceptum, latrocinium potiùs, quàm bellum nominaretur.

NOTAS.

Conflatam improborum manum. *Una gabilla compuesta de gente desalmada y sin conciencia.*

Quanta in voluptate bacchabere. *Cómo te volverás loco de contento!*

Ad hujus vitæ studium. *Con la mira de seguir este tenor de vida.*

Meditati sunt . . . labores tui. *Te has ensayado y curtido en los trabajos.*

Otiosorum. *De los que estan descuidados.*

Latrocinium. *Un partido de bandoleros.*

11 Nunc, ut à me, Patres conscripti, quamdam propè justam patriæ querimoniam detester ac deprecer: percipite, quæso, diligenter, quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibúsque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vitâ mea multo est carior, cuncta Italia, si omnis respublica loquatur: M. Tulli, quid agis? túne eum, quem esse hostem comperisti: quem ducem belli futurum vides: quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum, et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nónne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mósne majorum? at persæpe etiam privati in hac republica

perniciosos cives morte multarunt. An leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui à republica defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram verò populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione majorum, tam maturè ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs severitatis ac fortitudinis invidia, quàm inertiæ ac nequitiæ pertimescenda? An, cùm bello vastabitur Italia, bexabuntur urbes, tecta ardebunt: tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum?

NOTAS.

Detester ac deprecer. *Procure apartar de mí con súplicas y protestas.* Detestari *no es otra cosa que*, vehementer testari, aliquid à se abesse velle. *Asimismo* deprecari *significa* precibus aut execrationibus aliquid à se depellere, removere: *Como* deprecor pœnam, calumniam, ignominiam.

Evocatorem. *Reclutador, que ofrece libertad á los esclavos si se alistan en sus banderas.*

An invidiam posteritatis times? *Ó temes lo que de ti juzgarán los venideros?*

Hominem per te cognitum. *Que solo eres conocido y estimado por tus prendas y méritos personales.*

12 His ego sanctissimis reipublicæ vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu judicarem, Patres conscripti, Catilinam morte multari: unius usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modò se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certè verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quòd si ea mihi maximè impendêret: tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam putarem.

Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationémque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi,

non solùm improbi, verùm etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regiè factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste quò intendit, in Malliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quòd si se ejecerit, secùmque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit: extinguetur, atque delebitur non modò hæc tam adulta reipublicæ pestis, verùm etiam stirps ac semen malorum omnium.

Etenim jamdiu, Patres conscripti, in his periculis conjurationis, insidiísque versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri consulatûs tempus erupit. Quòd si ex tanto latrocinio iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus curâ et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitùs in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, cùm æstu febríque jactantur, si aquam gelidam biberint, primò relevari videntur; deinde multò graviùs

vehementiùsque afflictantur ; sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius pœnâ, vehementius vivis reliquis ingravescet.

NOTAS.

In hoc ordine. *De los senadores. Zahiere á Cesar, Craso y otros que ocultamente fomentaban la sedicion de Catilina.*

Imperiti. *Poco prácticos en el gobierno.*

Crudeliter et regiè factum esse dicerent. *Dirian que era un tirano.*

Maturitas. *El colmo, lo sumo.*

Periculum residebit. *Subsistirá, se arraigará y cundirá mas el peligro.*

EPÍLOGO.

Exhorta á los conjurados á que salgan de Roma : y concluye pidiendo á Júpiter que defienda y ampare á la república.

13 Quare, Patres conscripti, secedant improbi, secernant se à bonis, unum in locum congregentur : muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur à nobis : desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam

urbem comparare. Sit denique inscriptum in fronte unius cujusque civis, quid de republica sentiet. Polliceor hoc vobis, Patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce omnibus, Catilina, cum summa reipublicæ salute, et cum tua peste ac pernicie, cúmque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidióque junxerunt, proficiscere ad impium bellum, ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis à Romulo es constitutus: quem Statorem hujus urbis atque imperii verè nominamus: hunc, et hujus socios à tuis aris ceterísque templis, à tectis urbis ac mœnibus, à vita, fortunísque civium omnium arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuósque mactabis.

NOTAS.

Malleolos, et faces. *Manojos de leña seca y teas.*

Cum summa reipublicæ salute. *Para seguridad de la república.*

Tum tu, Jupiter. *Aqui se echa de ver que Ciceron hacia profesion de creer en un Dios Soberano, que tiene providencia de las cosas humanas, protege á los buenos, y castiga en este mundo y en el otro á los malos.*

ORATIO

IN L. CATILINAM II. ad Quirites.

ARGUMENTO.

Retirándose Catilina con parte de los conjurados al exército que tenia en Toscana, quedaron en la ciudad Lentulo y Cetégo, para confirmar á los de su faccion, y poner fuego á Roma por todas partes al mismo tiempo que Catilina viniese á sitiarla. Al dia siguiente de su partida, que fué nueve de Noviembre, convocó Ciceron al pueblo, y tuvo esta oracion, en que le dá cuenta de toda la serie de la conjuracion: previniéndole que no tema;

porque tiene tomadas tan oportunas providencias, que toda la tempestad recaerá sobre la cabeza de Catilina y de sus cómplices. Asi sucedió; pues los conjurados que se habian quedado en Roma fueron sentenciados á muerte afrentosa: y Catilina con la flor de los suyos pereció á manos de las tropas de la república.

DIVISION.

Contiene tres partes, Exôrdio, Confirmacion y Epílogo.

EXORDIO.

Dá el parabien al pueblo por la salida de Catilina, ponderando el peligro en que se hallaba la república mientras él estuviese dentro. Apunta la proposicion ó asunto de esta arenga: y es que ya no hay que temer á Catilina.

1 Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audaciâ, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis, atque huic urbi ferrum flammámque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis pro-

secuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla jam pernicies à monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus. Palàm jam cum hoste, nullo impediente, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificéque vicimus, cùm illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quòd verò non cruentum mucronem, ut voluit, extulit; quòd vivis nobis egressus et; quòd ei ferrum de manibus extorsimus; quòd incolumes cives, quòd stantem urbem reliquit: quanto tandem illum mærore afflictum esse et profligatum putatis? Jacet ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque abjectum esse sentit, et retorquet oculos profectò sæpe ad hanc urbem; quam ex suis faucibus ereptam esse luget. Quæ quidem lætari mihi videtur, quod tantam pestem e vomuerit, foràsque projecerit.

NOTAS.

Ejecimus. *Advierte aqui Mureto la diversa significacion de los verbos, que parecen sinónimos.* Ejicimur nolentes, emittimur volentes: sed utrumque ab alio: egredimur autem per nos. *Fué echado Catilina; porque no queria partirse antes de matar á Ciceron: despidióse de Roma; porque ya no podia vivir en ella seguro: finalmente salia muy gustoso, por ir á los reales de Malio.*

Abiit, excessit, evasit, erupit. *Estos sinónimos hacen relacion á los precedentes; porque* abiit et excessit, ejectus: evasit, emissus ex loco, ubi se diutiùs tutum esse non posse arbitrabatur. Erupit, egressus magno quodam animi impetu, atque alacritate.

Loco ille motus est. *Cayó de su estado. Es término militar; porque el enemigo echado de su puesto es facilmente vencido.*

CONFIRMACION.

Contiene dos partes. La primera: es verdad que Catilina tenia bien merecida la muerte; pero el bien de la república deman-

daba que por entonces se suspendiese la egecucion de tan justa sentencia, y se le permitiese salir libre. La segunda: el exército de Catilina no puede menos de ser vencido por el de la república: lo cual demuestra Ciceron, comparando las costumbres viciosas y mal gobierno de los soldados y capitanes de Catilina con las virtudes y buen órden de los del pueblo romano.

2 At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exultat et triumphat oratio mea, me vehementer acuset, quòd tam capitalem hostem non comprehenderim potiùs, quàm emiserim: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum, jampridem oportebat; idque à me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et respublica postulabat. Sed quàm multos fuisse putatis, qui quæ ego deferrem, non crederent? quàm multos, qui propter stultitiam non putarent? quàm multos, qui etiam defenderent? quàm multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem: jampridem ego L. Catilinam non modò invidiæ meæ, verùm etiam

vitæ periculo sustulissem. Sed cùm viderem, ne vobis quidem orantibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore, ut ejus socios invidiâ oppressus persequi non possem: rem huc deduxi, ut tum palàm pugnare possetis, cùm hostem apertè videretis.

Quem quidem ego hostem, Quirites, quàm vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam molestè fero, quòd ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secùm suas copias eduxisset! Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat: Publicium et Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reipublicæ motum aferre poterat: reliquit quos viros? quanto alieno ære, quàm valentes, quàm nobiles?

NOTAS.

At si quis est talis. *Empieza á dar razon de su proceder: porqué se resolvió antes á permitir la salida libre á Catilina, que á mandar ajusticiarle?*

Non modò invidiæ meæ, verum etiam vitæ periculo. *No solo esponiéndome á las calumnias de los envidiosos, sino tambien á perder la misma vida.*

Rem huc deduxi. *He puesto la cosa en términos.*

In prætexta. *En la niñéz.* Prætexta *era la toga que traian los niños hasta los diez y seis años ; llamada asi de dos bandas coloradas , que les servian de galones por delante.*

Quorum æs alienum. *Cuyas deudas.*

Reliquit quos viros. *Catilina sacó de Roma solos trescientos hombres , los mas inútiles y despreciados entre los suyos : y dexó los mas atrevidos y arrestados.*

Quàm valentes. *Qué sanos , qué robustos, qué alentados !*

3 Itaque ego illum exercitum , præ Gallicanis legionibus , et hoc delectu , quem in agro Piceno , et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quæ à nobis quotidie comparantur , magnoperè contemno ; collectum ex senibus desperatis , ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus : ex his, qui vadimonia deserere , quàm illum exercitum maluerunt : quibus ego non modò si aciem exercitûs nostri , verùm etiam si edictum prætoris ostendero , concident. Hòs , quos video volitare in foro, quos stare ad curiam , quos etiam in senatum venire : qui nitent unguen-

tis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quàm hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

Atque hoc etiam sunt timendi magis, quòd, quid cogitent, me scire sentiunt: neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

NOTAS.

In agro Piceno. *Hoy la Marca de Ancona.* Et Gallico. *Lombardía.*

Ex agresti luxuria. *De villanos impuros.*

Decoctoribus. *Disipadores de su hacienda y la agena.*

Ex his, qui vadimonia deserere, &c. *De los que quisieron mas faltar á sus fiadores en el dia convenido, que al exército de Catilina.* Vadimonium *es la palabra dada*

con fianzas de comparecer en juicio á cierto plazo.

Edictum prætoris. *El pretor podia mandar que los acreedores entrasen en posesion de todos los bienes de aquellos que no cumplian su palabra.*

Qui fulgent in purpurâ. *Entiende los senadores, los cuales solos podian usar de este trage.*

Superioris noctis. *En que se juntaron los conjurados en casa de Leca.*

4 Quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse apertè conjurationem contra rempublicam videretis. Nisi verò si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus: severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aureliâ viâ profectus est. Si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, siquidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur. Quid enim mali, aut sceleris fingi, aut excogitari potest, quod non ille

conceperit? Quis totâ Italiâ veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis ciscumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissimè vixisse fateatur? Quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam verò quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissimè, aliorum amori flagitiosissimè serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modò impellendo, verùm etiam adjuvando pollicebatur. Nunc verò quàm subito non solùm ex urbe, verùm etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo, non modò Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit.

NOTAS.

Quid enim &c. *Enumeracion de los enormes delitos de Catilina.*

Testamentorum subjector. *Falsificador de testamentos.*

Circumscriptor. *Tramposo, chismoso, falsario.*

Nepos. *Pródigo, que gasta en vicios su patrimonio.*

Oppressus ære alieno. *Cargado de deudas.*

5 Atque, ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulò ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur: nemo in scena levior, et nequior, qui se non ejusdem propè sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus, frigore, et fame, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis prædicabatur, cùm industriæ subsidia, atque instrumenta virtutis, in libidine, audatiáque consumeret.

Hunc verò si sui fuerint comites secuti: si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, ò nos beatos, ò rempublicam fortunatam, ò præclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profude-

runt: fortunas suas obligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit: eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quòd si in vino, et alea comessationes solùm, et scorta quærerent, essent illi quidem desperandi; sed tamen essent ferendi. Hoc verò quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendêre fatum aliquod: et pœnas jam diu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitas, aut instare jam planè, aut certè jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit: non breve nescio quod tempus, sed multa secula propagarit reipublicæ. Nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa, unius virtute, terrâ maríque pacata. Domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis. Cum luxuriâ nobis, cum amentiâ, cum scelere decertandum

est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum. Quæ sanari poterunt, quacumque ratione sanabo. Quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent; ea, quæ merentur, expectent.

NOTAS.

Nemo est in ludo gladiatorio. *Ninguno hay entre los que aprenden á jugar la espada.*

Res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit. *Antes perdieron la hacienda, y ya empiezan á perder el crédito.*

Unius virtute. *Por el valor de Pompeyo.*

6 At etiam sunt, Quirites, qui dicant, à me in exilium ejectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur. Homo enim videlicet timidus, et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exilium jussus est, paruit, ivit.

Hesterno die, cùm domi meæ penè interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris convocavi: rem omnem ad Patres conscriptos detuli. Quò cùm Catilina venisset:

quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem. Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hîc ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsivi à Catilina, an nocturno conventu apud M. Lecam fuisset, nécne. Cùm ille homo audacissimus, conscientiâ convictus, primò reticuisset: patefeci cetera. Quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cùm hæsitaret, cùm teneretur; quæsivi, quid dubitaret eò proficisci, quò jampridem pararat: cùm arma, cùm secures, cùm fasces, cùm tubas, cùm signa militaria, cùm aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Mallius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem expectant: et ille ejectus in exilium, se Massiliam, ut ajunt, non in hæc castra conferet.

NOTAS.

Si verbo. *Si con solo decirlo.*

Importunissimum. *El mas porfiado, descarado.*

Cùm teneretur. *Viéndose cogido.*

In hæc castra. *A los reales, donde Malio espera sus órdenes.*

7 O conditionem miseram, non modò administrandæ, verùm etiam conservandæ reipublicæ! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subitò pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris, et belli, iter ad fugam, atque in exilium converterit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus meâ diligentiâ, non de spe conatúque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exilium ejectus à consule, vi et minis esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum: me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodò à vobis hujus horribilis belli

ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sanè ejectus esse à me, dummodò eat in exilium. Sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego à diis immortalibus, optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causâ, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiatis: sed triduo tamen audietis, multóque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quòd illum emiserim potiùs, quàm quòd ejecerim. Sed cùm sint homines, qui illum, cùm profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent?

Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quàm verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Mallium, quàm ad Massilienses ire malit. Ille autem, si mehercule hoc quod agit, nunquam antè cogitasset, tamen latrocinantem se interfici malet, quàm exulem vivere. Nunc verò, cùm ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem, cogitationémque acciderit, nisi quòd vivis nobis Româ profectus est: optemus potiùs, ut eat in exilium, quàm queramur.

NOTAS.

Indemnatus. *Sin hacerle proceso, sin oir sus descargos.*

Ne mihi sit invidiosum. *No me culpen y censuren.*

Quòd illum emiserim. *Por haberle dexado ir libre.*

Massiliam. *Marsella, puerto y ciudad de Francia, fundada por una colonia de Griegos. Era aliada del pueblo romano; y por eso los ciudadanos desterrados solian retirarse á ella.*

8 Sed cur tandem de uno hoste loquimur: et de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem: et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ulcisci studeo, quàm sanare, et ipsos placare reipublicæ. Neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meæ, si quam potero, afferam.

Unum est eorum, qui magno in ære alieno, majores etiam possessiones habent: quarum amore adducti, dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas verò, et causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familiâ, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis: et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim expectas? Bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? errant, qui istas à Catilina expectant. Meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verùm auctionariæ. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturiùs facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare usuris cum fructibus prædiorum; et locupletioribus his, et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minimè puto pertimescendos, quòd aut deduci de sententia possunt; aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quàm arma laturi.

NOTAS.

Dissolvi nullo modo possunt. *No pueden desempeñarse.*

Tabulas novas. *Nuevas escrituras que anulen las antiguas, por las cuales se obligan á pagar las deudas.*

Auctionariæ. *De embargo, vendiendo en pública almoneda los bienes de los deudores.*

Certare usuris cum fructibus. *Presumir que los frutos de sus heredades basten á pagar los censos y usuras.*

9 Alterum genus est eorum, qui quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt: honores, quos quietâ republicâ desperant, perturbatâ se consequi posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet et idem, quod ceteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicæ: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas præterea militum copias: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam

vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quòd si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis, et sanguine civium, quæ mente consceleratâ ac nefariâ concupierunt, se consules, ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit neccesse?

Tertium genus est ætate jam affectum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Mallius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Fesulis Sylla constituit: quas ego universas, civium esse optimorum, et fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosiús insolentiúsque jactarunt. Hi dum ædificant, tamquam beati: dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sylla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eamdem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum, direptorúmque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere,

ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modò homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur.

NOTAS.

Rerum potiri volunt. *Quieren hacerse dueños de todo. No es lo mismo* potiri rebus, *que* potiri rerum. Potiri rerum *es ser señor absoluto, mandarlo todo:* potiri rebus *es gozar de las cosas, como del deleite, del dinero, de la hacienda, &c.*

Fugitivo alicui. *Porque si Catilina salia con su intento, no tanto premiaria á los que solo con los deseos aprobaban su partido, cuanto á los que se habian espuesto en su compañía á todos los peligros.*

Fesulis. *Mureto borra el* Fesulis; *porque en una ciudad sola, cual es Fiésoli, no podia haber muchas colonias.*

Sumptuosiùs insolentiúsque jactarunt. *Hicieron mayores gastos, se portaron con mas fausto y ostentacion de lo que su estado y caudal les permitia.*

In tantum æs alienum inciderunt. *Se han empeñado tanto.*

Proscriptiones. *Confiscaciones de los bienes y*

encartaciones de las personas. Como quien dice: tales hombres no deben esperar que haciéndose Catilina dictador, confisque los bienes, encartando á todos los del partido contrario.

10 Quartum genus est sanè varium, et mistum, et turbulentum: qui jampridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertiâ, partim malè gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacilant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam infitiatores lentos esse arbitror. Qui homines primùm si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modò civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honestè non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur.

Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt: et pereant sanè in la-

trocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit.

Postremum autem genus est, non solùm numero, verum etiam genere ipso, atque vitâ: quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo verò de complexu ejus, ac sinu: quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis: manicatis, et talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitæ, et vigilandi labor in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudicíque versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solùm amare, et amari, neque cantare, et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in republica seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se faciliùs hiemem toleraturos putant, quòd nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnoperè pertimescendum, cùm hanc

sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam!

NOTAS.

Partim male gerendo negotio. *Parte por su mal gobierno, por ser unos perdidos.*

De complexu ejus, ac sinu. *De sus mas íntimos.*

Bene barbatos. *Lindamente afeitados.*

Manicatis. *De mangas anchas, de que solo usaban las mugeres.*

Velis. *Telas finísimas, y por estremo delgadas.*

Cœnis antelucanis. *Cenas que duran de la noche á la mañana.*

Cohortem prætoriam. *Nosotros diriamos guardias de* Corps.

11 Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrósque exercitus: et primùm gladiatori illi confecto et saucio, consules, imperatorésque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam verò urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus. Neque verò ceteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis

inopia atque egestate conferre debeo. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cunctâ Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, contendere velimus; ex eo ipso, quàm valdè illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremò copiæ cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In hujus modi certamine ac prælio, nónne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus, tot et tanta vitia superari?

NOTAS.

Confecto et saucio. *Consumido y estropeado.*

Si ipsas causas, quæ inter se confligunt, contendere velimus. *Si nos ponemos á cotejar las diversas causas que mueven á los dos partidos.*

Quàm valde illi jaceant. *A qué estado tan infelíz se hallan reducidos.*

EPÍLOGO.

1 *Declara las providencias que tiene tomadas para seguridad de la república.* 2. *Convida con el perdon á los conjurados si se arrepienten, pero si no les amenaza con el castigo.* 3. *Muestra la confianza que le infunde para no caer de ánimo el auxîlio y proteccion manifiesta de los dioses.*

12 Quæ cùm ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu, ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, municipésque vestri, certiores à me facti de hac excursione Catilinæ, facilè urbes suas, finésque defendent; gladiarores, quam sibi ille maximam manum, et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quàm pars patriciorum,

potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenúmque præmisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatúsque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeò qui contra urbis salutem, omniúmque vestrûm, in urbe à Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portæ custos: nullus insidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt. Qui verò in urbe se commoverit, cujus ego non modò factum, sed inceptum ullum conatúmve contra patriam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt.

NOTAS.

Pars patriciorum *Salustio cuenta muchos senadores entre los conjurados.*

Quem vocari videtis. *Ciceron hacia este razonamiento al pueblo mientras se juntaban los senadores.*

Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est. *Si la blandura de que hasta aqui he usado le parece á alguno demasiado remisa ó indulgente.*

13 Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessariò de hac animi lenitate deduxerint; illud profectò perficiam, quod in tanto, et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorúmque pœna vos jam omnes salvi esse possitis.

Quæ quidem ego neque meâ prudentiâ, neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites: sed multis, et non dubiis deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem sententiámque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste atque longinquo, sed hîc præsentes suo numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimámque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis, terrâ marîque superatis, à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

NOTAS.

Minimo motu. *Con poquísimo ruido.*

Me necessariò de hac animi lenitate deduxerint. *Me forzaren á renunciar la profesion que hago de inclinarme siempre á la blandura: me obligaren, á mas no poder, á usar de rigor.*

Non dubiis deorum immortalium significationibus. *Con señales ciertas del cielo.*

In hanc spem sententiámque sum ingressus. *He tomado todas mis resoluciones.*

ORATIO

PRO A. LICINIO

ARCHIA POETA.

ARGUMENTO.

Aulo Licinio Arkias, buen poeta griego, natural de Siria, viniendo á Italia se naturalizó en Tarento, en Regio, en Locros, en Nápoles y en Heracléa, porque todas las ciudades á porfia querian hacerle suyo. Ultimamente el año 661 *de la fundacion de Roma logró todos los privilegios de ciudadano romano. Pero como nunca faltan envidiosos á los varones eminentes en letras, un cierto Gracio, al cabo de veinte y ocho años de pacífica posesion, puso en disputa el derecho de Arkias, citándole á juicio. Ciceron, que habia sido su discípulo, sacó por el la cara, demostrando que no solo se le debian conservar sus privilegios de ciudadano; sino que si ya no los gozase, merecia que los Romanos se los concediesen, para pre-*

miar asi los méritos de este insigne poeta, y honrar á su república con un ingenio tan sublíme y elevado.

Las partes de esta Oracion son cuatro: Exôrdio, Narracion, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

En él manifiesta lo primero el orador su grande amor y aficion al poeta y á la poesía: despues da la razon porque usa en este pleito de nuevo estilo alabando las artes liberales: y concluye con la proposicion que contiene dos partes: la primera, que Arkias es ciudadano romano; la segunda, que aun cuando no lo fuese, sus prendas le hacen merecedor de este beneficio.

1 Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio quàm sit exiguum: aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum: aut si hujusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta; à qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium, vel in primis hic A. Li-

cinius fructum à me repetere propè suo jure debet. Nam quoad longissimè potest mens mea respicere spatium præteriti temporis, et pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem horum studiorum extitisse. Quòd si hæc vox, hujus hortatu, præceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit: à quo id accepimus, quo ceteris opitulari, et alios servare possemus, huic profectò ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus.

Ac, ne quis à nobis hoc ita dici fortè miretur, quòd alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio, aut disciplina: ne nos quidem huic uni studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur.

NOTAS.

Nam quoad longissimè, &c. *Pues cuando me pongo á considerar el largo espacio de mi vida pasada, y renuevo la memoria de mi primera infancia.*

Ne nos quidem huic uni studio. *Quiere dar*

á entender Ciceron que tambien él entiende de poesía. Lo cierto es que compuso varios poemas en latin y en griego.

Omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent. *Todas las letras humanas, todas las artes liberales.*

2 Sed ne cui vestrûm mirum esse videatur, me in quæstione legitima, et in judicio publico, cùm res agatur apud prætorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos judices, tanto conventu hominum, ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modò à consuetudine judiciorum, verùm etiam à forensi sermone abhorreat: quæso à vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me, pro summo poeta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique prætore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis, ac litterarum paulò loqui liberiùs: et in hujusmodi persona, quæ propter otium ac studium minime in judiciis periculísque tractata est, uti propè novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi à vobis tribui,

concedísque sentiam: perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modò non segregandum, cùm sit civis, à numero civium; verùm etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

NOTAS.

In quæstione legitima. *En un pleito sobre la observancia de las leyes.*

A forensi sermone abhorreat. *Es ageno del estilo que se usa en la audiencia.*

Hac vestra humanitate. *Segun es vuestra erudicion y aficion á las letras humanas.*

Tractata. *Porque los poetas que solamente se ocupan en sus estudios no suelen ser citados á juicio.*

NARRACION.

Describe la vida, estudios, fama, honores y aventuras de Arkias.

3 Nam ut primùm ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primùm Antiochiæ (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quondam urbe et copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimísque studiis af-

fluenti) celeriter antecellere omnibus, ingenii gloriâ contigit. Post in ceteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii, expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratióque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc et in Latio vehementiùs tum colebantur, quàm nunc iisdem in oppidis: et hîc Romæ, propter tranquillitatem reipublicæ non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini, et Rhegini, et Neapolitani, civitate, ceterísque præmiis donarunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt.

Hac tanta celebritate famæ cùm esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule, et Catulo. Nactus est primùm consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cùm res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cùm prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solùm ingenii ac litterarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti.

Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, et ejus Pio filio: audiebatur à M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, et patre, et filio: à L. Crasso colebatur: Lucullos verò, et Drusum, et Octavios, et Catonem, et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cùm teneret, afficiebatur summo honore, quòd eum non solùm colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verùm etiam si qui fortè simulabant.

Interim satis longo intervallo, cùm esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, et cùm ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracléam: quæ cum esset civitas æquissimo jure ac fœdere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cùm ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratiâ Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est Silvani lege, et Carbonis, *si qui fœderatis civitatibus adscripti fuissent: si tam, cùm lex ferebatur, in Italiâ domicilium habuissent: et, si sexaginta diebus apud prætorem essent professi.* Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud Prætorem, Q. Metellum, familiarissimum suum.

NOTAS.

Cum prætextatus. *Siendo todavia muy mozo.*

Heracléam. *Ciudad de la magna Grecia en el golfo Tarentino, que hoy pertenece al reyno de Nápoles.*

Æquissimo jure. *Los Heraclienses se confederaron con los Romanos en la guerra de Pirro, siendo cónsul Fabricio, año de la fundacion de Roma 475.*

Data est civitas. *El tenor de esta ley era que los estrangeros pudiesen ser ciudadanos romanos con estas tres condiciones: primera, que estuviesen agregados á alguna de las ciudades confederadas: segunda, que tuviesen domicilio en Italia: tercera, que dentro de sesenta dias viniesen á empadronarse ante el pretor en Roma.*

CONFIRMACION: PRIMERA PARTE.

Arkias es ciudadano romano: 1. porque los Heraclienses le recibieron por ciudadano suyo; lo cual prueba con el testimonio de Luculo y de los diputados mismos de Heracléa: 2. porque tambien otras ciudades aliadas del pueblo romano le han dado vecindad y naturaleza: 3. porque hasta aqui se ha portado en

todo como ciudadano romano, sin que alguno le haya disputado esta preeminencia.

4 Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracleæne esse tum adscriptum negabis? Adest vir summa auctoritate, et religione, et fide M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire: non audivisse, sed vidisse: non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines: hujus judicii causâ, cum mandatis, et cum publico testimonio venerunt; qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt.

Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum, ad ea, quæ habemus, nihil dicere: quærere, quæ habere non possumus: et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare: et cùm habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidémque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare: tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare.

At domicilium Romæ non habuit: is, qui tot annis, ante civitatem datam, sedem om-

nium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit. At non est professus. Immò verò iis tabulis professus, quæ solæ ex illa professione, collegióque prætorum, obtinent publicarum tabularum auctoritatem.

NOTAS.

Causa dicta est. *Está decidido el pleito.*

Qui se non opinari, sed scire... dicit. *El cual depone que tiene de esto cierta ciencia.*

Non interfuisse, sed egisse. *Que no como quiera se halló presente á ese negocio, sino que él mismo fue el agente.*

Incenso tabulario. *Quemado el archivo.*

Amplissimi viri religionem. *La conciencia de un hombre tan ilustre.*

At domicilium Romæ non habuit. *Hácese Ciceron esta réplica.* Pero dirásme que no vivió de asiento en Roma: *y responde inmediatamente*: is, qui, &c. *Cómo no? un hombre que &c.*

At non est professus. *Otra réplica. Mas no vino á matricularse.*

Obtinent publicarum tabularum auctoritatem. *Son reputadas por escrituras auténticas.*

5 Nam cùm Apii tabulæ negligentius asservatæ dicerentur: Gabinii, quandiù inco-

lumis fuit, levitas; post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignasset: Metellus, homo sanctissimus modestissimúsque omnium, tantâ diligentiâ fuit, ut ad L. Lentullum prætorem, et ad judices venerit, et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis.

Quæ cùm ita sint, quid est, quod de ejus civitate dubitetis, præsertim cùm aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cùm mediocribus multis, et aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuitò civitatem in Græcia homines impertiebantur, Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic, summa ingenii prædito gloriâ, noluisse. Quid? cùm ceteri non modò post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint: hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quòd semper se Heracliensem esse voluit, rejicietur?

Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse superioribus, cum eodem quæs-

tore fuisse in Asia: primis Julio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed, quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantum modò indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem judicio eum in civium Romanorum jure esse versatum, et testamentum sæpe fecit nostris legibus, et adiit hæreditates civium Romanorum, et in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo prætore et consule. . . .

NOTAS.

Quamdiu fuit incolumis. *Antes de ser condenado.*

Omnem tabularum fidem resignasset. *Habiendo hecho sospechosas todas las escrituras y testimonios públicos.*

Unius nominis liturâ se commotum esse dixerit. *Declaró entrar en sospecha, viendo borrado uno de los nombres.*

Post civitatem datam. *Por la ley de Carbon y Silvano.*

Gratuitò. *Sin méritos algunos.*

Post legem Papiam. *Esta ley era:* Nequis peregrinus pro cive se gereret.

Census nostros requiris scilicet. *Echas sin duda de menos el nombre de Arkias en las re-*

gistros ó catálogos que se han hecho de los ciudadanos.

Apud exercitum. *Nuestro poeta no era soldado, sino comensal de Lúculo.*

Proximis censoribus. *Los últimos censores.* Superioribus: *los antecedentes:* Primis: *los censores inmediatos á la venida de Arkias á Roma.*

In beneficiis ad ærarium delatus est. *Consta por el archivo de la tesorería, que fué habilitado para todos los honores y empleos.*

Segunda parte de la Confirmacion.

Arkias debe ser admitido por ciudadano de Roma, si ya no lo es. 1. *Porque los poetas son útiles á la república de muchas maneras, como Ciceron lo ha experimentado en sí mismo; y lo confirma con los egemplos de Africano, Lelio, Furio y Caton.* 2. *Porque la poesía sirve de gusto y recreo en todo tiempo, lugar y circunstancias. Despues alaba la vena fecunda de nuestro poeta, ensalzando sus poemas. Compárale con Enio, poeta latino, muy estimado de los antiguos. Trae varios testimonios de los hombres grandes, que hicieron mucho caso de los poetas: y concluye con decir, que los poetas hacen inmortales á*

todos aquellos que logran la dicha de ser celebrados en sus versos.

6 Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum judicio revincetur. Quæres à nobis, Grati, cur tantopere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eâdem relaxemus? Ego verò fateor, me his studiis esse deditum. Ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in aspectum lucémque proferre. Me autem qüid pudeat, qui tot annos ita vivo, judices, ut ab nullius unquam me tempore aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias vo-

luptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporis: quantum alii tribuunt tempestivis conviviis: quantum denique aleæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeò mihi concedendum est magis, quod ex his studiis hæc quoque censetur oratio et facultas: quæ quantacumque est in me, nunquam amicorum periculis defuit. Quæ si cui levior videtur: illa quidem certè, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præceptis, multísque litteris mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem, atque honestatem: in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacêrent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quàm multas nobis imagines, non solùm ad intuendum, verùm etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas scriptores et Græci et Latini reliquerunt? quas ego

mihi semper in administranda republica proponens, animum, et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

NOTAS.

Convicio defessæ. *Cansados del tráfago y bullicio.*

Ad suas res obeundas. *Para el manejo de sus negocios, para cuidar de su casa y familia.*

Censetur. *Lambino lee* crescit : *pero la sentencia es la misma : conviene saber, que la oratoria recibe nuevos realces y ornamentos del estudio de la poesía : y que la una sin la otra es de poco precio.*

Animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam. *Procuraba copiar en mi alma las virtudes de los varones ilustres, al mismo tiempo que las iba leyendo y meditando.*

7 Quæret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditæ sunt, istáne doctrinâ, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare. Sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina, naturæ ipsius habitu propè divino, per se ip-

sos et moderatos, et graves extitisse fateor. Etiam illud adjungo, sæpius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quàm sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cùm ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quædam, conformatióque doctrinæ: tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos: ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profectò sì nihil ad percipiendam, colendámque virtutem litteris adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent.

Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remissionem, humanissimam ac liberalissimam judicaretis. Nam ceteræ neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum. Hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Quod si ipsi hæc nec attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cùm in aliis videremus.

NOTAS.

Africanum. *Publio Escipion, de quien dice* lib. 1. de Offic. Eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam.

C. Lælium. *Intimo amigo de Escipion; llamábanle comunmente el* sabio.

L. Furium. *Del mismo dice en el libro de* Clar. Orator. L. Furius perbenè latinè loqui putabatur, literatiùsque, quàm ceteri.

M. Catonem. *Que en su última vejéz aprendió la lengua griega.*

8 Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cùm esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat à nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatémque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi

tàm diligenter attenditis) quoties ego hunc vidi, cùm litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere extempore? Quoties revocatum eamdem rem dicere, commutatis verbis, atque sententiis? Quæ verò accuratè, cogitatèque scripsisset: ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc non ego diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic à summis hominibus, eruditissimísque accepimus, ceterarum rerum studia, et doctrinâ, et præceptis, et arte constare: poëtam naturâ ipsâ valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu afflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quòd quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur.

Sit igitur, judices, sanctum apud vos, humanissimos homines hoc poëtæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent; bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum: Chii suum vindi-

cant, Salaminii repetunt: Smyrnæi verò suum esse confirmant. Itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt. Permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt.

NOTAS.

Roscii morte. *Roscio fué un comediante tan afamado, que de él dice Ciceron.* lib. 1. de Orat.: Itaque hoc est jamdiu consecutus, ut in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur.

Homerum. *Este príncipe de los poetas fué tan modesto, que jamás se le soltó una palabra en sus copiosísimos poemas sobre su persona ó patria: y asi ni su nombre supiéramos si el que recogió sus versos no le hubiese puesto al principio.*

9 Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate, et legibus noster est, repudiabimus? Præsertim cùm omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam, laudémque celebrandam? Nam et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam

aversus à musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum facilè præconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse ajunt, cùm ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vocem libentissimè audiret: *ejus, à quo sua virtus optimè prædicaretur.* Itaque ille Marius item eximiè L. Plotium dilexit: cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari.

Mithridaticum verò bellum magnum atque difficile, et in multa varietate terrâ maríque versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modò L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verùm etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus, et ipsâ naturâ regionis vallatum: populi Romani exercitus eodem duce, non maximâ manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur, et prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cùm interfectis ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tene-

dum pugna illa navalis: nostra sunt trophæa, nostra monumenta, nostri triumphi. Quare, quorum ingeniis hæc feruntur, ab his populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius. Itaque etiam in sepulcro Scipionis putatur is esse constitutus è marmore. At iis laudibus certè non solùm ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In cœlum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adjungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non sine communi omnium nostrùm laude decorantur.

NOTAS.

Cimbricas res. *La guerra contra los Cimbrios, en que mandó Cayo Mario.*

Quod acroama. *Qué música ó cancion.*

L. Plotium. *A quien pone Suetonio entre los retóricos.*

Armeniorum... Cyzicenorum. *Véase la oracion* pro Lege Manilia.

Hujus proavus Cato. *Caton el mayor, bisabuelo del menor, que se hallaba presente á este discurso.*

Maximi, Marcelli, Fulvii. *Todos estos florecieron en la segunda guerra púnica, que describió Enio en verso.*

10 Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hanc autem legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quòd Græca leguntur in omnibus ferè gentibus: Latina suis finibus, exiguis sanè, continentur. Quare si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur: cupere debemus, quo minùs manuum nostrarum tela pervenerint, eòdem gloriam famámque penetrare: quòd cùm ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt; tum iis certè, qui de vita, gloriæ causâ, dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est, et laborum.

Quàm multos scriptores rerum suarum Magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen cùm in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: *ò fortunate*, inquit, *adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris*! Et verè. Nam, nisi Ilias illa extitisset; idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortu-

nam adæquavit, nónne Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? Et nostri illi fortes viri, sed rustici, ac milites, dulcedine quadam gloriæ commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt.

Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla, cùm Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cùm ei libellum malus poëta de populo subjecisset, quòd epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui sub ea conditione, *ne quid postea scriberet.* Qui sedulitatem mali poëtæ duxerit aliquo tamen præmio dignam, ingenium et virtutem in scribendo, et copiam non expetisset? Quid? à Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui præsertim usque eò de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poëtis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet.

NOTAS.

Rudium hominem. *Natural de Rudia, hoy Ruya, ciudad de la Pulla.*

Quàm multos scriptores. *Solia llevar consigo este rey en sus espediciones á Calistenes, Aristóbulo, Clitarco, y Kérilo, malísimo poeta.*

Cordubæ natis poëtis. *Roma estuvo antiguamente llena de poetas y maestros de retórica Españoles.*

Pingue quiddam. *Habla de la pronunciacion y acento no tan dulce como el Romano. Asi dice en el lib.* De Clar. Orat. Cotta sonabat contrarium Catulo subagreste quiddam, planèque subrusticum.

11 Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio; et optimus quisque maximè gloriâ ducitur. Ipsi illi philosophi, etiam illis libellis, quos de contemnenda gloria inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem, nobilitatémque despiciunt, prædicari de se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum adi-

tus exornavit suorum. Jam verò ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitabat Martis manubias musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores propè armati poëtarum nomen et musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati judices à musarum honore, et à poëtarum salute abhorrere.

Atque ut id libentiùs faciatis, jam me vobis, judices, indicabo, et de meo quodam amore gloriæ, nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, et pro vita civium, próque universa republica gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quòd mihi magna res et jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorúmque desiderat, præter hanc laudis et gloriæ: quâ quidem detractâ, judices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, et tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus? An verò tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica, atque in his vitæ periculis laboribúsque versamur, ut, cùm usque ad extremum spatium nullum tranquillum at-

que otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cùm statuas, et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiosè multi summi homines reliquerint; consiliorum relinquere, ac virtutum nostrarum effigiem nónne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego verò omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc verò sive à meo sensu post mortem abfutura est, sive ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc quidem certè cogitatione quadam, spéque delector.

Certè, si nihil animus præsentiret in posterum, et si, quibus regionibus vitæ spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas: nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliísque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes et dies animum gloriæ stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam.

NOTAS.

Brutus. *Consul que fué con Escipion año 616. de la fundacion de Roma, y viniendo á España, derrotó sesenta mil hombres en Galicia: de donde tomó el apellido* Galaico.

Accii. *Que compuso muchas tragedias latinas.*

Si, quibus regionibus, &c. *Esta es la construccion:* si animus terminaret cogitationes suas eisdem regionibus, quibus, &c.

EPÍLOGO.

Contiene una suma brevísima de todos los argumentos y razones que hacen á favor de Arkias. Recomiéndale á los jueces, y les suplíca que no reprueben el nuevo estilo de que ha usado en este pleito.

12 Quare conservate, judices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quòd summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis; causâ vero ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cùm ita sint: pe-

timus à vobis, judices, si qua non modo humana, verùm etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit: qui etiam his recentibus nostris, vestrísque domesticis periculis æternum se testimonium laudum daturum esse profitetur: quique est eo hominum numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti, atque dicti: sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potiùs, quàm acerbitate violatus esse videatur. Quæ de causa pro mea consuetudine breviter, simplicitérque dixi, judices, ea confido probata ese omnibus: quæ non fori, neque judiciali consuetudine, et de hominis ingenio, et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, judices, à vobis spero esse in bonam partem acepta; ab eo, qui judicium exercet, certè scio.

NOTAS.

Venustate. *Cultura, buen gusto.*

Si qua non modo humana, verum etiam divina. *Debe ser grato á los hombres el que canta sus alabanzas: y á Dios el que participa de su espíritu: estas dos cosas cuadran á nuestro poeta.*

Hominum. *Esta palabra se suprime en la edicion de Olivet, y puede ser una elegancia latina.*

Ab eo, qui judicium exercet. *El que preside á este juicio, el pretor, amigo sin duda del orador y del poeta.*

POST REDITUM.

AD QUIRITES ORATIO.

ARGUMENTO.

Desterrado Ciceron por las calumnias de Clodio, tribuno de la plebe, estuvo ausente de Roma diez y siete meses, hasta que Pompeyo y sus amigos recabaron del pueblo romano que le alzase el destierro que tan injustamente padecia. Restituido á su patria dió públicamente las gracias á sus bienhechores en esta breve Oracion el año 696 *de la fundacion de Roma, siendo cónsules Publio Léntulo, y Q. Metelo Nepote.*

Esta Oracion contiene tres partes, Exôrdio, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Conciliase la benevolencia de los oyentes, diciendo: 1. Que asi como se sacrificó al amor de la patria yendo voluntariamente al destierro, asi tambien los dioses volvieron por su causa, restituyéndole todos los bienes perdidos: 2. Que al presente le parece mas dulce la memoria de los beneficios antes recibidos, y la vista de las cosas de Roma mucho mas agradables.

1 Quod precatus à Jove Optimo Maximo, ceterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cùm me, fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi, ut, si meas rationes unquam vestræ saluti anteposuissem, sempiternam penam sustinerem mea voluntate susceptam: sin et ea, quæ antè gesseram, conservandæ civitatis causâ gessissem, et illam miseram profectionem vestræ salutis gratiâ suscepissem, ut, quod odium scelerati homines, et audaces in rempublicam,

et in omnes bonos conceptum jamdiu continerent, id in me unum potiùs, quàm in optimum quemque, et universam rempublicam deflecteret: hoc si animo, in vos, liberósque vestros fuissem, ut aliquando vos, patres conscriptos, Italiamque universam, memoria mei, misericordia, desideriúmque teneret, ejus devotionis me esse convictum judicio deorum immortalium, testimonio senatûs, consensu Italiæ, confessione inimicorum, beneficio divino immortalíque vestro, maximè lætor, Quirites. Et si homini nihil est magis optandum, quàm prospera, æquabilis, perpetuáque fortuna, secundo vitæ sine ulla offensione cursu: tamen si mihi tranquilla et placata omnia fuissent; incredibili quadam, & penè divinâ, quâ nunc, vestro beneficio, fruor, lætitiæ voluptate caruissem.

Quid dulcius hominum generi à natura datum est, quàm sui cuique liberi? mihi verò et propter indulgentiam meam, et propter excelens eorum ingenium, vitâ sunt meâ cariores. Tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit unquam jucundius, quàm mihi meus frater. Non tam id sentiebam, cùm fruebar, quàm tunc, cùm carebam; et postea

quam vos me illi, et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquæ meæ fortunæ recuperatæ plus mihi nunc voluptatis afferunt, quàm tunc incolumi afferebant. Amicitiæ, consuetudines, vicinitates, clientelæ, ludi denique et dies festi, quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quàm fruendo.

Jam verò honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata illustriora videntur, quàm si obscurata non essent. Ipsa autem patria, dii immortales! dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habet! quæ species Italiæ! quæ celebritas oppidorum! quæ forma regionum! qui agri! quæ fruges! quæ pulchritudo urbis! quæ humanitas civium! quæ reipublicæ dignitas! quæ vestra majestas! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. Sed tanquam bona valetudo jucundior est eis, qui è gravi morbo recreati sunt, quàm qui nunquam ægro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis, quàm assiduè percepta, delectant.

NOTAS.

Meas rationes. *Mis intereses.*

Illam miseram profectionem. *Aquel mi lamentable, bien que voluntario, destierro.*

Ejus devotionis me esse convictum, judicio deorum immortalium. *Que los dioses hayan mostrado por los efectos, que aceptaban mi sacrificio.*

Propter indulgentiam meam. *Por el amor entrañable que les tengo.*

Clientelæ. *El séquito y cortejo de los plebeyos.*

Locus. *El grado de varon consular.*

Ordo. *De los senadores y caballeros romanos.*

Quæ celebritas oppidorum! *Qué países tan bien poblados!*

CONFIRMACION.

Prueba en ella esta proposicion: que no solo la república le ha restituido, sino tambien acrecentado los honores con librarle del destierro. 1. Comparando su buelta con la de otros varones ilustres. 2. Refiriendo todos los buenos oficios que hicieron por él sus amigos.

2 Quorsum igitur hæc disputo? quorsum? ut intelligere possitis, neminem unquam tantâ eloquentiâ fuisse, neque tam

divino atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem, multitudinémque beneficiorum, quæ in me, fratrémque meum, et liberos nostros contulistis, non modò augere, aut ornare oratione, sed enumerare, aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: à vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum, et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi temporibus eam, quæ penè amissa est: à vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius operâ servatam judicarunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa præterea à diis immortalibus optata consecuti sumus. Nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos assecuti, nunc à vobis universos habemus: ut, quantum anteà parentibus, quantum diis immortalibus, quantum vobis metipsis, tantum hoc tempore universim cuncto populo Romano debeamus. Nam, cùm in ipso beneficio vestra tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim: tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut

non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini.

NOTAS.

Id quod necesse erat. *Porque Dios da los hijos, y no está en mano de los padres el tenerlos.*

A vobis natus sum consularis. *Vosotros me disteis un nuevo ser haciéndome cónsul.*

In studiis vestris. *En el empeño con que tomasteis mi buelta.*

Tanta animorum declarata est voluntas. *Ha sido tan manifiesta la union y conformidad de vuestras voluntades.*

3 Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popillii, nobilissimi hominis, adolescentes filii, et multi præterea cognati, atque affines deprecati sunt: non, ut pro C. Metello, clarissimo viro, jam spectata ætate filius L. Diadematus, consularis, summa auctoritate vir: non Metellus Censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones: permulti enim Metelli, aut Metellarum liberi pro Q. Metelli reditu vobis, ac patribus vestris supplicaverunt. Quòd si ipsius dignitas, maximæque

res gestæ non satis valerent: tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, majorum natu lacrymæ populum Romanum movere potuerunt.

Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestrâ patrúmque memoriâ tertius ante me consularis, subiit indignissimam fortunam præstantissimâ suâ gloriâ, dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit, sed in dissensu civium, exercitu se armísque revocavit. Me autem nudum à propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultûs metu, C. Pisonis, generi mei, divina quædam et inaudita auctoritas, atque virtus, fratrísque mei miserrimi atque optimi quotidianæ lacrimæ, sordésque lugubres à vobis deprecatæ sunt.

Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo fletu desiderium mei, memoriámque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eamdem subire fortunam: et tanto in me amore extitit, ut negaret fas esse non modò domicilio, sed ne sepulcro quidem se à me esse sejunctum. Pro me præsente senatus, hominúmque præterea viginti millia, vestem mutaverunt: pro eodem me ab-

sente unius squalorem sordésque vidistis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse, mihi pietate filius inventus est, beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam conjugis miseræ squalor et luctus, atque optimæ filiæ mæror assiduus, filiíque parvi desiderium mei, lacrymæque pueriles, aut itineribus necessariis, aut magnam partem tectis ac tenebris continebantur.

NOTAS.

Popillii. *Este fue echado de Roma por las calumnias de Cayo Graco, en venganza de que siendo cónsul habia sido contrario al bando de su hermano Tiberio.*

Diadematus. *Llamóse asi porque traia siempre cubierta la frente con una benda para ocultar una llaga que tenia en ella: tuvo cuatro hijos, que todos fueron cónsules.*

Sordésque lugubres. *El lutò que nunca se quitaba.*

Qui domi. *Grevio borra esta palabra.*

4 Quare hoc majus est vestrum in nos promeritum, quòd non multitudini propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis. Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam

meam calamitatem non affuerunt: sic illud, quod mea virtus præstare debuit, adjutores, auctores, hortatorésque ad me restituendum ita multi adfuerunt, ut longè superiores omnes hac dignitate, copiáque superarem. Nunquam de P. Popillio, clarissimo atque fortissimo viro: nunquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive: nunquam de C. Mario, custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta est.

Tribunitiis superiores illi rogationibus, nullâ auctoritate senatus sunt restituti. Marius verò non modò non à senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus: nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus, atque arma valuerunt. At de me ut valeret, semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cùm primùm licuit, frequentiâ, atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum, et coloniarum factus est. At me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magnâ civium cæde factâ, reducti sunt. Ego iis, à quibus ejectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem optimo viro et mitissimo, altero consule referente, reductus sum: cùm is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam

communibus hostibus præbuisset, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset.

NOTAS.

Ad deprecandam meam calamitatem. *Para librarme de mi desgracia con sus intercesiones y súplicas.*

Quod mea virtus præstare debuit. *Lo que únicamente dependia de mi noble proceder y buen porte.*

Tribunitiis... rogationibus. *Por las representaciones de los tribunos.*

Provincias obtinentibus. *Estos eran L. Pison y A. Gabinio.*

Inimico autem optimo viro. *Q. Metelo consul, que siendo tribuno de la plebe hizo muchos agravios á Ciceron, y contribuyó á su destierro.*

Altero consule referente. *P. Léntulo, que no paró hasta conseguir del senado que tomase á su cargo con todo empeño la buelta de Ciceron á Roma.*

Is inimicus. *Atilio Gaviano, tribuno de la plebe, de quien habla mas abaxo.*

5 Nunquam de P. Popillio L. Opimius fortissimus consul, nunquam de Q. Metello

non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus. At pro me superiores consules semper, ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiæ causâ facere viderentur, quòd alter mihi affinis erat; alterius causam capitis receperam: qui provinciarum fœdere irretiti, totum illum annum querelas senatûs, luctum bonorum, Italiæ gemitum pertulerunt. Kalendis verò Januariis postea quàm orba respublica consulis fidem, tanquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis, simul ac de solemni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi priùs, quàm de me agendum judicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis, quem ego maximis beneficiis quæstorem consul ornaveram, cùm et cunctus ordo, et multi eum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes ejus flens jacêret; noctem sibi ad deliberandum postulasset: quæ deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur; sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. Postea res acta est

in senatu alia nulla; et cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspectâ senatus, causa ad vos mense Januario deferebatur.

Hîc tantum interfuit inter me, et inimicos meos. Ego cùm homines in tribunali Aurelio palàm conscribi, centuriaríque viderem; cùm intelligerem, veteris ad spem cædis Catilinæ copias esse revocatas: cùm viderem, ex ea parte homines, cujus partis nos vel principes numerabamur, partim quòd mihi inviderent, partim quòd sibi timerent, aut proditores esse, aut desertores salutis meæ: cùm duo consules, empti pactione provinciarum, auctores se inimicis reipublicæ tradidissent: cùm egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent: cùm senatores equitésque Romani flere pro me, ac, mutata veste, vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur: cùm omnium provinciarum pactiones, cùm omnia cum omnibus fœdera, reconciliationes gratiarum sanguine meo sancirentur; cùm omnes boni non recusarent, quin vel pro me, vel mecum perirent: armis decertare pro mea salute nolui, quòd et vincere, et vinci luctuosum reipublicæ fore putavi. At inimici mei mense Ja-

nuario cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis, flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt.

NOTAS.

Ne gratiæ causâ. *Esto decian en público los cónsules Pison y Gabinio; porque el primero era de la familia de Cayo Pison, yerno de Ciceron: y el segundo habia sido en otro tiempo defendido en un pleito, en que le iba no menos que la hacienda y la vida, por el mismo Ciceron. Pero el verdadero motivo fue porque estaban cohechados de Clodio; el cual habia ofrecido el gobierno de Siria á Gabinio, y á Pison el de Macedonia, si le favorecian en sus intentos contra Ciceron.*

Kalendis Januariis. *En este dia tomaban los cónsules posesion de su empleo.*

Simul ac de solemni religione retulit. *Concluidos los negocios pertenecientes al culto divino, y modo de celebrar entre año las fiestas.*

In augenda mercede. *Por parte de los del bando de Clodio.*

Centuriari. *Ser distribuidos en compañías por Clodio, que habia juntado los esclavos gladiatores, y la hez de la república con-*

tra Ciceron, por si le hiciese resistencia.

Ex ea parte. *De la nobleza.*

Duo consules. *Pison y Gabinio.*

Flumine sanguinis. *Abrogada la ley de Clodio sobre el destierro de Ciceron, fue tanto el furor de los Clodianos, que mataron sin distincion á muchos ciudadanos, que tiñeron las aguas del Tíber con su sangre.*

6 Itaque cùm ego abfui, eam rempublicam habuistis, ut æque me, atque illam, restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla judicia, vis et ferrum in foro versarentur: cùm privati se parietum præsidio, non legum tuerentur: tribuni plebis vobis inspectantibus vulnerarentur, ad magistratuum domos cum ferro et facibus iretur, consulis fasces frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur: rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque republicâ exterminatâ, mihi locum in hac urbe esse duxi: nec, si illa restitueretur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret.

An ego, cùm mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis reipublicæ periculosissimis temporibus ædilis curulis, me consule,

omnium meorum consiliorum particeps, periculorúmque socius fuisset: dubitarem, quin is me confectum consularibus vulneribus, consulari medicinâ ad salutem reduceret? Hoc duce, collegâ autem ejus, clementissimo, atque optimo viro, primò non adversante, pòst etiam adjuvante, reliqui magistratus penè omnes fuerunt defensores salutis mèæ. Ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, præsidio, copiis, T. Annius, et P. Sextius, prestanti in me benevolentia, et divino studio extiterunt. Eodémque P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam quibus potuit verbis amplissimis ornavit: salutem vobis, municipiis, coloniisque omnibus commendavit.

Ita me nudum à propinquis, nulla cognatione munitum, consules, prætores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta, semper à vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribúsque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solùm ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores, testes, laudatores fuerunt.

NOTAS.

Cum privati. *Los amigos de Ciceron no se atrevian á parecer en público por miedo de los Clodianos.*

Consulari medicinâ. *Sanando los males que yo padecia por defender la república con el poder y autoridad propia de cónsul.*

Uno dissentiente. *Clodio. Habla del decreto que promulgó á su favor el senado en el templo de la virtud.*

Producti ad vos ab eodem. *El cónsul solia presentar al pueblo en el* foro *á los que querian arengarle, intercediendo por algun ciudadano.*

7 Quorum princeps ad cohortandos vos, et ad rogandos fuit Cn. Pompejus, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientiâ, ac gloriâ princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quæ universæ reipublicæ, salutem, otium, dignitatem. Cujus oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita. Primùm vos docuit, meis consiliis rempublicam esse servatam, causámque meam cum communi salute conjunxit; hortatúsque est, ut auctoritatem senatûs, statum civitatis, fortunas civis benemeriti

defenderetis : tum in perorando posuit, vos rogari à senatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta : denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solùm, verùm etiam obsecravit.

Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Hujus consilia, P. Lentuli sententiam, senatûs auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis, quibus collocaratis, reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes prætorios, eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cùm P. Servilius, gravissimus vir, et ornatissimus civis, dixisset, operâ meâ rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eamdem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solùm auctoritatem, sed etiam testimonium L. Gellii, qui, quia suam classem attentatam magno cum suo periculo penè sensit; dixit in concione vestra, *si ego consul, cum fui, non fuissem, rempublicam funditus interituram fuisse.*

NOTAS.

Non solùm rogavit, verùm etiam obsecravit. *Os hizo las instancias y súplicas mas humildes y encarecidas.*

In eo me loco, &c. *Me restituisteis mi antigua dignidad con el mismo unánime consentimiento con que antes me habiais elevado á ella.*

Dixerunt in eamdem sententiam ceteri. *Los demas se esplicaron en los mismos términos.*

Attentatam. *Manucio interpreta: que estuvo á pique de amotinarse por la solicitacion de los Clodianos, que pretendian votase contra Ciceron: otros dicen, que estuvo á pique de ser destruida por los que seguian el partido de Catilina, que intentaron apoderarse de ella.*

L. Gellii. *Este era uno de los tenientes de Pompeyo, ó gefes de escuadra en la guerra contra los piratas.*

EPÍLOGO.

Promete mostrarse siempre agradecido al pueblo romano con las obras, mirando por el bien comun; oponiéndose á los enemigos de la república: y olvidando sus injurias, atender únicamente á dar nuevos testimonios de su reconocimiento por los beneficios recibidos.

8 En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate senatûs, tanta consensione Italiæ, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompejo, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus, frugum ubertate, copiâ, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicæ restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primùm, quâ sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse solent, eâdem me erga populum Romanum semper fore; numénque vestrum æquè mihi grave et sanctum, ac deorum immortalium, in omni vita futurum: deinde, quoniam me in civitatem respublica ipsa reduxit, nullo me loco reipublicæ defuturum.

Quòd si quis existimat, me aut voluntate esse mutatâ, aut debilitatâ virtute, aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis, et injuria, et sceleratorum hominum furor detrahere; eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet, et permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium, quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate, non solùm cum his, qui hæc delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit: eum tamen vidi, cùm esset summa senectute, non modò non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato, atque renovato. Quem egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum, cùm careret patriâ, quam obsidione liberavisset: cùm sua bona possideri ab inimicis ac diripi audiret: cùm adolescentem filium videret ejusdem socium calamitatis: cùm in paludibus demersus, concursu ac misericordiâ Minturniensium corpus ac vitam suam conservasset: cùm parvâ naviculâ trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperatâ verò suâ dignitate, se non commissurum, ut, cùm ea, quæ amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quamnunq uam

perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest : quòd ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis; ego, qua consuevi, utar : quoniam illi arte in bello ac seditione locus est; huic in pace atque otio. Quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat : ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi respublica permittet, cogitabo.

NOTAS.

Frugum ubertate, copiâ, vilitate. *Este felíz suceso declara él mismo en la oracion* pro domo sua, *como buen presagio de su nueva fortuna.* Cùm de mea dignitate in templo *Jovis* Optimi Maximi Senatus frequentissimus decrevisset, subitò illo ipso die carissimam annonam nec opinata vilitas consecuta est.

Municipem meum. *Mario y Ciceron eran naturales de Arpino.*

Calamitatis. *Mario, despues de haber sido seis veces cónsul, fué obligado á salir fugitivo de Roma, temiendo caer en manos de Sila.*

Obsidione. *Deshaciendo innumerables tropas de los bárbaros Cimbrios y Teútones.*

In paludibus demersus. *Donde se ocultó al fu-*

ror de sus enemigos, que le iban á los alcances.

Quibus regna ipse dederat. *Hiempsal fué colocado por Mario en el reino de Numidia, quitado á Jugurta.*

9. Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino genera hominum violarunt: unum eorum, qui odio Reipublicæ, quòd eam ipsis invitis conservaram, mihi inimicissimi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitiæ, nefariè prodiderunt: tertium, qui, cùm propter inertiam suam eadem assequi non posset, inviderunt laudi et dignitati meæ: quartum, qui cùm custodes reipublicæ esse debuerunt, salutem meam, statum civitatis, dignitatem ejus imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar facinorum singula, quemadmodùm à quibusque sum provocatus: malos cives, rempublicam bene gerendo: perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo: invidos, virtuti et gloriæ serviendo: mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem repetendo.

Quamquam mihi majori curæ est, quemadmodum quidem vobis, qui de me estis op-

timè meriti, gratiam referam, quàm quemadmodum inimicorum injurias, crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendæ injuriæ facilior ratio est, quàm beneficii remunerandi, propterea quòd superiorem esse contra improbos, minus est negotii, quàm bonis exæquari; tum etiam, ne tam necessarium quidem est malè meritis, quàm optimè meritis, referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicæ communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sanari. Benemeritos quin colas, nec exorari fas est, nec id reipublicæ repetere utcumque necesse est, neque est excusatio difficultatis, neque æquum est tempore, et die memoriam beneficii definire. Postremò qui in ulciscendo remissior fuit, mox apertè laudatur: at gravissimè vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis, est tardior: neque solùm ingratus, quod ipsum grave est, verùm etiam impius appelletur, necesse est. Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio pecuniæ debitæ: propterea quòd pecuniam qui retinet, non dissolvit; qui reddit, non habet: gratiam et qui retulit, habet; et qui habet, dissolvit.

NOTAS.

Unum eorum. *Los que ocultamente favorecian á Catilina, como Craso, Cesar &c.*

Per simulationem amicitiæ. *De estos era Hortensio, como se lamenta él mismo escribiendo á su hermano Quinto y á Atico.*

Tertium. *Clodio y sus secuaces.*

Quartum. *Los cónsules Pison y Gabinio.*

Neque id reipublicæ repetere utcumque necesse est. *Ni á la república importa el exîgir esto de los buenos ciudadanos. Porque nunca puede ser útil al bien de la república, el que sus ciudadanos sean ingratos á los bienhechores.*

In officio persolvendo. *En la paga de las deudas y obligaciones contraidas.*

Gratiam. *Mas la gratitud, el reconocimiento del beneficio.*

10 Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentiâ sempiternâ, non solùm dum animâ spirabo meâ, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia vobis repromitto, sempérque præstabo, mihi neque in consiliis de republicâ capiendis, di-

ligentiam ; neque in periculis à republica propulsandis, animum ; neque in sententia simpliciter referenda, fidem ; neque in hominum voluntatibus pro republica lædendis, libertatem ; nec in perferendo labore industriam ; nec in vestris commodis augendis, gratam animi benevolentiam defuturam. Atque hæc cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut, cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris, cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quæ suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis judicavit.

NOTAS.

Semperque præstabo. *Lo cual cumpliré, y mantendré inviolable y firmemente.*

Simpliciter. *Sin respetos humanos, desinteresadamente, atendiendo únicamente al bien público.*

POST REDITUM.

IN SENATU

ORATIO.

ARGUMENTO.

En esta oracion da las gracias al senado como en la precedente al pueblo. Nombra en particular á los cónsules, á dos tribunos de la plebe, que fueron Tito Anio Milon y Publio Sestio; y sobre todos á Pompeyo; porque sobre todos se señaló en procurar la restitucion de Ciceron á su patria: el cual dixo esta oracion al dia siguiente de su entrada pública en Roma, como él mismo lo dice lib. 1. *epist. ad Attic.* 4.: postridie in Senatu, qui fuit dies Non. Septemb. Senatui gratias egimus. *Esta oracion contiene cuatro partes.*

PRIMERA PARTE.

Ensalza los beneficios que ha recibido del senado, de los cónsules, de los tribunos de la plébe, y de Pompeyo.

1 Si, Patres conscripti, pro vestris immortalibus in me, fratremque meum, liberósque nostros meritis parum vobis cumulatè gratias egero; quæso, obtestorque, ne meæ naturæ potiùs, quàm magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quæ enim tanta potest existere ubertas ingenii, quæ tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos: qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rempublicam, qui patriam, qua nihil potest esse jucundius, qui denique nosmetipsos nobis reddidistis.

Quod si parentes carissimos habere debemus, quòd ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est: si deos immor-

tales, quorum beneficio et hæc tenuimus, et ceteris rebus aucti sumus: si populum Romanum, cujus honoribus in amplissimo consilio, et in altissimo gradu dignitatis, atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus: si hunc ipsum ordinem, à quo sæpe magnificentissimis decretis sumus honestati: immensum quiddam et infinitum est, quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa judicia, nobis omnia uno tempore reddidistis, ut, cùm multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia diis immortalibus debeamus, quòd hæc antea singula per illos habuerimus; nunc universa per vos recuperaverimus.

NOTAS.

In amplissimo consilio. *Entre los senadores.*

In altissimo gradu dignitatis. *En el consulado, que era la suprema dignidad de la república.*

In hac omnium terrarum arce. *Asi llama por metáfora á Roma, cabeza del mundo.*

Quòd hæc antea singula. *Algunos borran la*

partícula quòd, *porque confunde el sentido: y otros ponen* tamen *por ella, para mayor claridad de la cláusula.*

2 Itaque, Patres conscripti, quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quamdam per vos adepti videmur. Quod enim tempus erit unquam, quo vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur, qui illo ipso tempore, cùm vi, ferro, metu, minis obsessi teneremini, non multò post discessum meum universi me revocavistis, referente L. Ninnio, fortissimo, atque optimo viro? quem habuit ille pestifer annus et maximè fidelem, et minimè timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meæ. Posteaquàm vobis potestas decernendi non est permissa per eum tribunum plebis, qui, cùm per se rempublicam lacerare non posset, sub alieno scelere delevit: nunquam de me siluistis, nunquam meam salutem non ab his consulibus, qui vendiderant, flagitavistis.

Itaque vestro studio, atque auctoritate perfectum est, ut ille ipse annus, quem ego mihi, quàm patriæ, malueram esse fatalem, hos tribunos plebis haberet, qui et promulgarent de salute mea, et ad vos sæ-

penumero referrent. Nam consules modesti, legúmque metuentes, impediebantur lege, non eâ, quæ de me, sed eâ, quæ de ipsis lata erat, cùm meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ii, qui hæc penè delerunt, tunc ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo rempublicam futuram, si aut hostes atque interfectores reipublicæ revixissent, aut ego non revertissem. Itaque illo ipso anno, cùm ego cessissem; princeps autem civitatis, non legum præsidio, sed parietum, vitam suam tueretur; respublica sine consulibus esset, neque solùm parentibus perpetuis, verùm etiam tutoribus annuis esset orbata: sententias dicere prohiberemini: caput meæ proscriptionis recitaretur; nunquam dubitastis meam salutem cum communi salute conjungere.

NOTAS.

Obsessi teneremini. *Por los Clodianos.*

L. Ninnio. *Tribuno de la plebe, que representó al senado la necesidad que tenia la república de la presencia de Ciceron.*

Per eum tribunum plebis. *Este era Elio Ligur, sobornado por Clodio.*

His consulibus. *Pison y Gabinio, que le sa-*

crificaron á las iras de Clodio por sus particulares intereses.

Consules modesti. *Asi llama por ironía á Pison y Gabinio; los cuales habian convenido con Clodio que mantendrian su ley de destierro contra Ciceron, con tal que el mismo Clodio, como tribuno de la plebe, mantuviese la otra, en que hacia procónsul de Siria á Gabinio, y á Pison de Macedonia.*

Princeps civitatis. *Pompeyo.*

Parentibus perpetuis. *Pompeyo, Caton, Ciceron, &c.*

Tutoribus annuis. *Los cónsules, que entonces eran lobos, no pastores de la república.*

Caput meæ proscriptionis. *El título de la ley Clodia, por el cual yo era declarado enemigo del pueblo romano.*

3 Postea verò quàm singulari et præstantissima virtute P. Lentuli consulis, ex superioris anni caligine et tenebris lucem in republica Kalendis Januariis despicere cœpistis: cùm Q. Metelli, nobilissimi hominis, atque optimi viri, summa dignitas, cùm prætorum, tribunorum plebis penè omnium virtus et fides reipublicæ subvenisset: cùm virtute, gloria, rebus gestis Cn. Pompejus, omnium gentium, omnium sæculorum, omnis

memoriæ facilè princeps, tutò in senatum venire arbitraretur: tantus vester consensus de salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas jam in patriam revertisset. Quo quidem mense, quid inter me, et meos inimicos interesset, existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus respublica cruentaretur: illi meum reditum non populi Romani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis: nihil judices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civitatem videbatis.

Quo quidem tempore, cùm is excessisset, qui cædi et flammæ vobis auctoribus restiterat: cùm ferro et facibus homines tota urbe volitantes, magistratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata, summi viri et clarissimi consulis fasces, fractos, fortissimi atque optimi viri, tribuni plebis sanctissimum corpus non tactum ac violatum manu, sed vulneratum ferro, confectumque vidistis. Qua strage nonnulli permoti magistratus partim metu mortis, partim desperatione reipublicæ paulùm à mea causa recesserunt.

Reliqui fuerunt, quos neque terror, neque vis, neque spes, neque metus, nec promissa, nec minæ, nec tela, nec fasces à vestra auctoritate, à populi Romani dignitate, à mea salute depellerent.

NOTAS.

Q. Metelli. *Aunque Metelo era enemigo de Ciceron, no se ópuso á su vuelta, conociendo ser de suma importancia para la república.*

Cùm is excessisset. *Habla del tiempo de su destierro.*

Tribuni plebis. *Publio Sestio, á quien los Clodianos hirieron en un motin malamente.*

Sanctissimum corpus. *La persona del tribuno era sacrosanta por las leyes romanas; y por consiguiente era tenido por sacrílego el que ponia en él sus manos.*

Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si reipublicæ reddidisset. Qui, ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de salute mea, se, et republicâ dignam, dicere. Cùm à tribuno plebis veta-

retur, cùm præclarum caput recitaretur, *ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset*: totam illam clausulam, ut antè dixi, proscriptionem, non legem putavit, quâ civis optimè de republicâ meritus, nominatim, sine judicio, unà cum senatu reipublicæ esset ereptus. Ut verò iniit magistratum, non dicam, quid egerit priùs, sed quid omninò egit aliud, nisi ut, me conservato, vestram in posterum dignitatem, auctoritátemque sanciret?

Dii immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quòd hoc anno P. Lentulus consul est? Quantò majus dedissetis, si superiore anno fuisset? nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine, atque optimo cive et viro, Q. Catulo, non sæpè unum consulem improbum, duos verò nunquam, post Romam conditam, excepto illo Cinnano tempore, fuisse. Quare meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in republica consul esset. Quòd verè dixerat, si illud de duobus consulibus, quòd ante in republica non fuerat, perenne ac proprium manere potuisset. Quòd si Q. Metellus illo

tempore consul fuisset unicus: dubitabitis, quo animo fuerit in me conservando futurus, cùm in restituendo auctorem fuisse, adscriptorémque videatis?

NOTAS.

Cùm præclarum illud caput recitaretur. *Relatando aquella famosa cláusula.*

Nequis &c. *Fórmulas del derecho, para decir que ninguno presumiese abrogar la ley Clodia contra Ciceron.*

Proscriptionem. *Edicto injusto y tiránico.*

Cinnano tempore. *Cina y Carbon fueron dos cónsules muy perversos, autores de sediciones y guerras civiles.*

Auctorem, adscriptoremque. *El primero que dió y firmó su voto.*

PARTE SEGUNDA.

Es una invectiva contra los dos cónsules Pison y Gabinio, dándoles en rostro con sus enormes vicios, porque fueron los favorecedores de Clodio en la ley que promulgó de destierro contra Ciceron.

5 Sed fuerunt duo consules, quorum mentes angustæ, humiles, pravæ, oppletæ

tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatûs, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii, nec intueri, nec sustinere, nec capere potuerunt: non consules, sed mercatores provinciarum, ac venditores vestræ dignitatis. Quorum alter à me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus; alter Cethegum, consobrinum, reposcebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam, non consules, sed latrones, non modò deseruerunt, in causa præsertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non solùm suo, sed etiam vestro, ceterorúmque ordinum, spoliatum esse voluerunt: quorum alter tamen neque me, neque quemquam fefellit.

Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cujus primum tempus ætatis palàm fuisset ad omnes libidines divulgatum? qui ne à sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? qui, cùm suam rem non minùs strenuè, quàm postea publicam confecisset, egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit? qui nisi in aram tribunatûs confugisset, neque vim prætoris, nec multitudinem creditorum, nec bonorum proscriptionem effugere potuisset? Quo in

magistratu, nisi rogationem de piratico bello tulisset, profectò egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset; ac minore quidem cum reipublicæ detrimento, quàm quòd intra mœnia nefarius hostis prædóque versatus est: quo inspectante ac sedente, legem tribunus plebis tulit, ne auspiciis obtemperaretur: ne obnuntiare consilio, aut comitiis, ne legi interdicere liceret: ut lex Ælia et Fusia ne valerent: quæ nostri majores certissima subsidia reipublicæ contra tribunitios furores esse voluerunt. Idémque postea, cùm innumerabilis multitudo bonorum de capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cúmque adolescentes nobilissimi, cunctíque equites Romani se ad lenonis impurissimi pedes abjecissent: quo vultu cincinnatus ganeo non solùm civium lacrymas, verúm etiam patriæ preces repudiavit? Neque eo contentus fuit, sed etiam in concionem ascendit; eáque dixit, quæ si ejus vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se Nonarum Decembris, quæ me consule fuissent, clivíque Capitolini pænas ab equitibus Romanis esse repetiturum: neque solùm id dixit, sed quos ei commodum fuit, compellavit: L. verò Lamiam, equitem Romanum, præstanti dignitate hominem, et saluti meæ pro fa-

miliaritâte, reipublicæ pro fortunis suis, amicissimum, consul imperiosus exire urbe jussit. Et cùm vos vestem mutandam censuissetis, cunctíque mutassetis, atque idem omnes boni jam antè fecissent: ille unguentis oblitus, cum togâ prætextâ, quam omnes prætores ædilésque tum abjecerant, irrisit squalorem vestrum, et luctum gratissimæ civitatis: fecítque quod nemo unquam tyrannus, ut quo minus ocultè vestrum malum gemeretis, nihil diceret: ne apertè incommoda patriæ lugeretis, ediceret.

NOTAS.

Quorum alter. *Gabinio.*

Alter Cethegum. *Pison.*

In causa publica. *Porque Ciceron nada habia hecho en la muerte de los conjurados sino de acuerdo con el senado.*

In aram. *Al sagrado.*

De piratico bello. *Habla de la ley Gabinia, por la cual se encomendó á Pompeyo la guerra contra los piratas.*

Tribunus plebis. *Clodio.*

Ne obnuntiare consilio. *Que no fuese lícito disolver el concilio ó juntas públicas socolor de prenuncios infaustos ó malos agüeros.*

Ne intercedere legi. *Ni poner contradiccion á ley alguna.*

Lex Ælia, et Fusia. *Estas leyes permitian á los magistrados disolver las juntas de la plebe, cuando por sus agüeros entendian que no las aprobaba el cielo. Asi lograban los senadores con esta supersticion oponerse á la potestad casi absoluta de los tribunos de la plebe en promulgar nuevas leyes.*

Nonarum Decembris. *Dia en que se dió sentencia de muerte, siendo Ciceron cónsul, contra los conjurados, cómplices de Catilina.*

Clivíque Capitolini. *Sobre este montecillo estuvieron en armas los caballeros romanos mientras el senado formaba su decreto para evitar todo tumulto de los fautores de Catilina.*

Lamiam. *El principal de la órden ecuestre, que se decia entre los Romanos* princeps juventutis.

6 Cum verò in circo Flaminio non à tribuno plebis consul in concionem, sed à latrone archipirata productus esset; primùm processit, qua auctoritate vir? vini, somni, stupri plenus, madente coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis,

pressa voce et temulenta: quod in cives indemnatos esset animadversum, id sibi dixit, gravis auctor, vehementissimè displicere. Ubi nobis hæc auctoritas tamdiu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus hujus calamistrati saltatoris tam eximia virtus tamdiu cessavit? Nam ille alter Cæsoninus Calventius ab adolescentia versatus est in foro, cùm eum, præter simulatam versutámque tristitiam, nulla res commendaret: non juris studium, non dicendi, non rei militaris, non cognoscendorum hominum, non liberalitas. Quem præteriens cum incultum, horridum, mœstúmque vidisses; etiamsi agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinósum et perditum non putares.

Cum hoc homine, an cum stipite Æthiope si in foro constitisses, nihil crederes interesse. Sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modò arreptum de grege venalium diceres. Idem domi quàm libidinosus? quàm impurus? quàm intemperans, non januâ receptis, sed pseudothyro intromissis voluptatibus? Cùm verò etiam litteris studere incipit, et helluo immanis cum Græculis philosophari, tum est Epicureus, non penitus illi disciplinæ, quæcumque est, deditus, sed

captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur: sed eos, qui disputent, horam nullam vacuam voluptate esse debere: in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium, delectationémque versari. His utitur quasi præfectis libidinum suarum: hi voluptates omnes vestigant, atque odorantur: hi sunt conditores instructorésque convivii: iidem expendunt, atque æstimant voluptates, sententiámque dicunt, et judicant, quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus, ita contempsit hanc pudentissimam civitatem, ut omnes suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modò vultum importunum in forum detulisset.

NOTAS.

In circo Flaminio. *Un teatro de Roma, donde se celebraban varios juegos, especialmente los del certámen ecuestre. Cuando se dice* circo *absolutamente se entiende el* máxîmo.

Cæsoninus Calventius. *El padre de L. Pison se llamaba Pison Cesonino, y el abuelo materno Calvencio, de patria francés, hombre de obscuro linage.*

Cappadocem. *De Capadocia eran sin número los esclavos en Roma.*

Pseudothyro. *Por la puerta falsa, á escondidas.*

Ex istis ineptis. *Ironía con que censura la vida estragada de Pison.*

Vultum importunum. *Semblante ceñudo, melancólico, de hipócrita.*

7 Is me (quamquam me quidem non; cognoram enim propter Pisonum affinitatem, quàm longè hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset) sed vos, populúmque Romanum, non consilio, neque eloquentiâ, quod in multis sæpe accidit, sed rugis, superciliόque decepit. L. Piso, túne ausus es isto oculo, non dicam isto animo; ista fronte, non vitâ; tanto supercilio, non enim possum dicere, tantis rebus gestis cum A. Gabinio consociare consilia pestis meæ? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem adducebat, ut, cùm illius re similis fuisses, frontis tibi integumento ad occultanda tanta flagitia diutiùs uti non liceret? Cum hoc coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut reipublicæ statum, ut senatûs auctorita-

tem, ut civis optimè meriti fortunas provinciarum fœdere addiceres? Te consule, tuis edictis et imperiis, senatui populóque Romano non est licitum, non modò sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu reipublicæ subvenire. Capuæne te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiæ fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore: an Romæ, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt?

Tu es ausus in circo Flaminio productus cum tuo illo pari dicere, te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum, atque omnes bonos tùm, cùm à patria pestem depulissem, crudeles demonstrabas fuisse. Tu misericors me affinem tuum, quem comitiis prærogativæ primum custodem præfeceras, quem Kalendis Januarii tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis reipublicæ tradidisti. Tu meum generum, propinquum tuum: tu affinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis à genibus tuis repulisti. Idémque tu clementiâ ac misericordiâ singulari, cùm ego unà cum republica non tribunitio, sed consulari ictu concidissem: tanto scelere, tantáque intemperantiâ fuisti, ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem et tuam

prædam; saltem dum conticesceret illa lamentatio, et gemitus urbis. Nondum palàm factum erat occidisse rempublicam, cùm tibi arbitria funeris solvebantur. Uno, eodémque tempore domus mea diripiebatur, ardebat: bona ad vicinum consulem de Palatio; de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur: cùm iisdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modò à bonis, sed etiam à liberis, atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu verò oppresso et afflicto, duobus impiis, nefariísque consulibus, ærarium, provinciæ, legiones, imperia donabantur.

NOTAS.

Cum hoc coire. *Conspirar, hacer liga con éste.*

Consulem esse. *Pison habia sido* duumvir *en Capua, ciudad entonces la primera de Italia despues de Roma, y antiguamente émula de Roma, y aliada de Cartago.*

Productus cum tuo illo pari. *Clodio, tribuno de la plebe, sacó en público á Pison y á Gabinio para que arengasen contra Ciceron al pueblo.*

Præfeceras. *Para que velase sobre que no se*

cometiese fraude al recoger los votos de la tribu, á quien tocaba votar la primera.

Ne unam quidem horam. *Apenas hubo Clodio promulgado la ley de destierro contra Ciceron, dió los gobiernos de Siria y Macedonia á los cónsules.*

Arbitria funeris. *Eran los salarios que se daban á los enterradores.*

De Palatio. *Del monte Palatino, donde tenia Ciceron una casa magnífica vecina, á la de Pison.*

De Tusculano. *Aqui tenia una casa de placer vecina á otra de Gabinio.*

Gladiatore. *Asi llama por escarnio á Clodio.*

TERCERA PARTE.

Alaba el valor y lealtad de sus amigos, especialmente de Milon, de Sestio, de Léntulo, de Metelo y Pompeyo en volver por su causa; prometiendo conservar perpetuamente la memoria de sus beneficios. Dice tambien los motivos que le obligaron á ir al destierro antes que defenderse contra sus enemigos.

8 Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsistis; summâ tribunorum

plebis, prætorúmque fide, et diligentiâ sublevati. Quid ego de præstantissimo viro, T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis dignè unquam loquetur? Qui cùm videret, sceleratum civem, aut domesticum potiùs hostem, si legibus uti liceret, judicio esse frangendum: sin ipsa judicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, manum manu, vim vi esse superandam: primo de vi postulavit. Posteaquàm ab eodem judicia sublata esse vidit; ne ille omnia vi posset efficere, curavit: qui docuit, neque tecta, neque templa, neque forum, neque curiam, sine summa virtute, ac maximis opibus et copiis ab intestino latrocinio posse defendi: qui primus, post meum discessum, metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordini, servitutem depulit civitati.

Quam rationem pari virtute, animo, fide, P. Sextius secutus, pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis, nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitæ discrimen vitandum unquam putavit: qui causam senatûs, exagitatam concionibus improborum, sic suâ diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam populare, quàm vestrum nomen; nihil tam

omnibus carum aliquando, quàm vestra auctoritas videretur: qui me cùm omnibus rebus, quibus tribunus plebis potuit, defendit; tum reliquis officiis, juxta, ac si meus frater esset, sustentavit: cujus ego clientibus, libertis, familiâ, copiis, litteris ita sum sustentatus, ut meæ calamitatis non adjutor solùm, verùm etiam socius videretur.

Jam ceterorum officia, studiáque vidistis: quàm cupidus mei C. Cestilius, quàm studiosus vestri, quàm non varius fuerit in causa. Quid M. Cispius? cui ego ipsi, parenti, fratríque ejus, sentio quantum debeam: qui, cùm à me voluntas eorum in privato judicio esset offensa, publici mei beneficii memoriâ privatam offensionem obliteraverunt. Jam T. Fadius, qui mihi quæstor fuit, M. Curtius, cujus ego patri quæstor fui, studio, amore, animo, huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messius, et amicitiæ, et reipublicæ causâ, dixit: legem separatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fabricius, si, quæ de me agere conatus est, ea contra vim et ferrum perficere potuisset, mense Januario nostrum statum recuperassemus. Quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit.

O

NOTAS.

Vos consules. *Léntulo y Metelo.*

Judicio esse frangendum. *Milon acusó primero á Clodio de violencia; pero despues viendo que los cónsules y el tribuno de la plebe publicaron un edicto para que el reo no fuese obligado á comparecer en juicio, se opuso con mano armada á los desafueros de Clodio, y logró que se pudiese promulgar la ley á favor de Ciceron desterrado.*

9 Jam verò prætores quo animo in me fuerint, vos existimare potuistis, cum L. Cecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare: publicè promulgarit de mea salute cum collegis penè omnibus: direptoribus autem meorum bonorum in jus adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius, statim designatus, sententiâ suâ, quàm esset cara sibi mea salus declaravit. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quintilii, C. Cornuti, summa et in me, et in rempublicam constiterunt. Quæ cùm libenter commemoro, tum non invitus nonnullorum in me nefariè commissa prætereo. Non est mei temporis injurias meminisse: quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci

mallem. Alio transferenda mea tota vita est, ut benè de me meritis referam gratiam: amicitias igne perspectas tuear: cum apertis hostibus bellum geram: timidis amicis ignoscam: proditoribus meis non indicem dolorem profectionis meæ: defensores reditûs dignitate consoler.

Quòd si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos, et principes atque auctores salutis meæ, satis gratus judicarer: tamen exiguum reliquæ vitæ tempus non modò ad referendam, verùm etiam ad commemorandam gratiam relictum putarem. Quando enim ego huic homini, ac liberis ejus, quando omnes mei gratiam referent? quæ memoria, quæ vis ingenii, quæ magnitudo observantiæ, tot, tantísque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus afflicto et jacenti consularem fidem, dexterámque porrexit: qui me à morte ad vitam: à desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit. Qui tanto amore in me, studio in rempublicam fuit, ut excogitaret, quemadmodum calamitatem meam non modò levaret, sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid præclarius mihi accidere potuit, quàm quòd, illo petente, vos decrevistis, ut cuncti ex omni Ita-

lia, qui rempublicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum et propè dissipatum, restituendum et defendendum venirent? ut, quâ voce ter omninò post Romam conditam consul usus esset pro universa republica apud eos solùm, qui ejus vocem exaudire potuissent: eâdem voce senatus omnibus agris atque oppidis, cives, totámque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret.

NOTAS.

Cum collegis penè omnibus. *Solo le faltó Apio, que era hermano de Clodio.*

Constiterunt. *Fueron públicos y notorios.*

Huic homini. *El cónsul Publio Léntulo.*

Voce ter omninò post Romam conditam. *Esta voz era*, qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur. *La primera vez la pronunció Valerio Publícola contra Apio Herdonio, que con los esclavos y bandidos se hizo fuerte en el alcázar del capitolio. La segunda Lucio Opimio, que mató al tribuno Graco. La tercera C. Mario, que mató asimismo al tribuno Saturnino, y al pretor Glaucias.*

10 Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere, quàm hoc senatum judicas-

se, qui civis me non defendisset, eum rempublicam salvam esse noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit, ut dedecus et flagitium se committere putaret, si quis non veniret. Idémque consul, cùm illa incredibilis multitudo Romam, et penè Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturæ bonitas haberet, an vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam Q. Metellus, et inimicus, et frater inimici, perspectâ vestrâ voluntate, omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir cùm clarissimus, tum verò optimus, mihíque amicissimus, et auctoritatis, et orationis suæ divinâ quadam gravitate, ad sui generis, communísque sanguinis facta, virtutésque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnes Metellos, præstantissimos cives, penè ex Acheronte excitatos: in quibus Numidicum illum, cujus quondam de patria discessus, honestus ipsi, bonis omnibus tamen luctuosus visus est. Itaque extitit non modò salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus; verùm etiam adscriptor dignitatis meæ. Quo quidem die cum CCCCXVII. ex senatu essetis,

magistratus autem hi omnes adessent; dissensit unus, is, qui sua lege conjuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die, quo rempublicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis judicassetis, idem consul curavit, ut eadem à principibus civitatis in concione postero die dicerentur: cùm quidem ipse egit ornatissimè causam meam, perfecítque, astante atque audiente Italia tota, ut nemo cujusquam conducti aut perditi vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire.

NOTAS.

Frater inimici. *Cecilia, madre de Clodio, era tia de Metelo.*

P. Servilius. *Por sobrenombre Isáurico, porque triunfó de Isáuria, provincia de Cilicia.*

Communisque sanguinis. *Servilio era biznieto de Q. Metelo Macedónico.*

Fratrem ab inferis. *Entiende Q. Metelo Celer, que siendo* pretor *sirvió mucho á la república en la conjuracion de Catilina.*

Ex Acheronte. *Metáfora poética: del otro mundo.*

Numidicum. *Sujetó la Numidia al imperio romano: y quiso mas salir desterrado á Ro-*

das, que confirmar la ley Agraria, publicada por el sedicioso tribuno de la plebe Saturnino.

11 Ad hæc non modò adjumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meæ reliqua vos iidem addidistis. Decrevistis, ne quis ulla ratione rem impediret: qui id impedisset, vos graviter molestèque laturos: illum contra rempublicam, salutémque bonorum, concordiámque civium facturum: et ut ad vos de eo statim referretur: méque, etiam si diutiùs calumniarentur, redire jussistis. Quid? ut agerentur gratiæ, qui è municipiis venissent? Quid? ut ad illam diem, res cùm redissent, rogarentur, ut pari studio convenirent? Quid denique illo die, quem P. Lentulus, mihi, fratríque meo, liberísque nostris natalem constituit, non modò ad nostram, verùm etiam ad sempiterni memoriam temporis? quo die nos comitiis centuriatis, quæ maximè majores comitia justa dici, haberíque voluerunt, arcessivit in patriam: ut eædem centuriæ, quæ me consulem fecerant, consulatum meum comprobarent.

Quo die quis civis fuit, qui fas esse putaret, quacumque aut ætate, aut valetudi-

ne esset, non se de salute mea sententiam ferre? quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiæ totius, ordinúmque omnium? quando illa dignitate rogatores, diribitores, custodésque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino, non reducti sumus in patriam, sicut nonnulli clarissimi cives, sed equis insignibus, et curru aurato reportati.

Possum ego satis in Cn. Pompejum unquam gratus videri, qui non solùm apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum Romanum salutem reipublicæ et conservatam per me, et conjunctam esse cum mea dixerit? qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit, eodémque tempore improbos auctoritate sua compresserit? bonos excitarit? qui populum Romanum pro me, tanquam pro fratre, aut pro parente, non solùm hortatus sit, verum etiam obsecravit? qui ipse, cùm, propter metum dimicationis et sanguinis, domo se teneret, etiam à superioribus tribunis petierit, ut de salute mea et promulgarent, et referrent? qui in colonia nuper constituta, cùm ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegii,

auctoritate honestissimorum hominum, et publicis litteris consignavit, princépsque Italiæ totius præsidium ad meam salutem implorandum putavit? qui, cùm ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam, ut suos necessarios mihi amicos redderet, elaboravit.

NOTAS.

Si diutiùs calumniarentur. *Si con reparos sofisticos y pretestos vanos embarazasen mi buelta.*

Res cùm redissent. *En abriéndose los tribunales.*

Rogatores. *Los que distribuian al pueblo las tabletas de los votos se llamaban* rogatores: *los que las recogian y separaban unas de otras*, diribitores: *y los que apuntaban los votos de cada centuria*, custodes.

In colonia. *En Capua, donde Pompeyo era* Duumvir, ó *alcalde con Pison.*

Emptus intercessor. *Zahiere al tribuno Elio Ligur, que cohechado con dineros por Clodio, se opuso al decreto del senado, espedido á favor de Ciceron.*

Privilegii. *De la ley Clodia.* Privilegium *es la ley ó edicto que se pública contra, ó á favor de los particulares. Asi lo dice nuestro orador, lib. 3. de leg. c. 19.* In privos ho-

13 Dixerat in concione consul, se clivi Capitolini pœnas ab equitibus Romanis repetiturum. Nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur: aditus templorum erant non solùm præsidiis et manu, verùm etiam demolitione sublati. Alterum consulem ut me, et rempublicam non modò desereret, sed etiam hostibus reipublicæ proderet, pactionibus Clodius suorum præmiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos, magnóque exercitu, quem ego inimicum mihi fuisse non dico; tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio.

Duæ partes esse in republica cùm putarentur: altera me deposcere propter inimicitias: altera timidè defendere propter suspicionem cædis putabatur. Qui autem me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis metum, quòd nunquam inficiando suspicionem hominum, curámque minuerunt. Quare cum viderem senatum ducibus orbatum, me à magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum: servos simulatione Collegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnes Catilinæ penè iisdem ducibus, ad spem cædis et incendiorum esse revocatas: equites Ro-

manos, proscriptionis; municipia, vastitatis; omnes cædis metu esse permotos: potui, potui, Patres conscripti, multis auctoribus fortissimis viris, me vi, armísque defendere: nec mihi ipse ille animus idem meus, vobis non incognitus, defuit. Sed videbam, si vicissem præsentem adversarium, nimiùm multos mihi alios esse vincendos: si victus essem, multis bonis et pro me, et mecum, etiam post me esse pereundum: tribunitiique sanguinis ultores esse præsentes: meæ mortis pœnas judicio, et posteritati reservari.

NOTAS.

Consul. *Gabinio.*

Erat alius ad portas. *El César, que no quiso partirse á su gobierno de las Galias hasta que Ciceron saliese de Roma; por complacer á Clodio, á quien necesitaba entonces para sus intentos ambiciosos.*

Nunquam inficiando. *El silencio de los amigos de Ciceron aumentaba en los buenos los recelos de algun grave daño.*

Simulatione Collegiorum. *Clodio por una ley restableció los colegios ó hermandades de los artífices mecánicos, fundadas por el rey Numa, admitiendo en ellas sin distincion todo género de gentes, aun los esclavos*

mas viles, para tenerlos á su disposicion cuando se le antojara levantar algun motin. Tribunitiique sanguinis. *De la muerte de Clodio, que tenia en Roma muchos apasionados.*

14 Nolui, cùm consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere: bonósque viros lugere malui meas fortunas, quàm suis desperare. Ac, si solus essem interfectus, mihi turpe: si cum multis, reipublicæ funestum fore videbatur. Quòd si mihi æternam esse ærumnam propositam arbitrarer: morte me ipse potiùs, quàm sempiterno dolore multassem. Sed cùm viderem, me non diutiùs, quàm ipsam rempublicam, ex hac urbe abfuturum: neque ego illâ exterminata mihi remanendum ampliùs putavi: et illa, simulatque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quæstiones, mecum jura magistratuum, mecum senatûs auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes, et religiones abfuerunt. Quæ si semper abessent: magis vestras fortunas lugerem, quàm desiderarem meas. Sin aliquando revocarentur: intelligebam, mihi cum illis unà esse redeundum.

Cujus mei sensûs certissimus testis est hic idem, qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui, omnibus provincialibus ornamentis, commodísque depositis, totam suam quæsturam in me sustentando et conservando collocavit. Qui si mihi quæstor imperatori fuisset, in filii loco fuisset. Nunc certè erit in parentis, cùm fuerit quæstor non imperii, sed doloris mei. Quapropter, Patres conscripti, quoniam in rempublicam sum pariter cum republica restitutus: non modò in ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo.

NOTAS.

Sine ferro. *Ciceron venció á los conjurados, sin quitarse la toga, que era vestido de paz: mandando dar garrote á los principales autores de la rebelion en la cárcel.*

Cn. Plancius. *Plancio era* cuestor *en Macedonia cuando Ciceron estaba en el destierro.*

Provincialibus ornamentis. *Vino á visitarle en Durazo, sin acompañamiento y con el trage de luto, en señal de su pena por el estado en que se hallaba Ciceron.*

EPÍLOGO.

En esta cuarta y última parte ofrece emplear todos sus desvelos y cuidados con mayor empeño que antes en defensa de la república. Alaba tambien la buena correspondencia de su hermano Quinto, y de su yerno Cayo Pisón.

15 Etenim, si eam tum defendebam, cùm mihi aliquid illa debebat: quid nunc me facere oportet, cùm ego illi plurimùm debeo? Nam quid est, quod animum meum frangere, aut debilitare possit, cujus ipsam calamitatem non modò nullius delicti, sed etiam divinorum in rempublicam beneficiorum testem esse videatis? Nam et importata est, quia defenderam civitatem: et mea voluntate suscepta est, ne à me defensa respublica per eumdem me extremum in discrimen vocaretur.

Pro me non, ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, adolescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata: non, ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata jam adolescenciâ filius: non L. et C. Metelli consulares,

non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Metellorum filii, flentes ac sordidati, populo Romano supplicaverunt: sed unus frater, qui in me pietate filius; consiliis parens; amore, (ut erat) frater inventus est; squalore et lacrymis, et quotidianis precibus, desiderium mei nominis renovari, et rerum gestarum memoriam usurpari coëgit. Qui cùm statuisset, nisi per vos me recuperasset, eamdem subire fortunam, atque idem sibi domicilium et vitæ et mortis deposceret: tamen nunquam nec magnitudinem negotii, nec solitudinem suam, nec vim inimicorum ac tela pertimuit.

Alter fuit propugnator mearum fortunarum, et defensor assiduus, summa virtute et pietate, C. Piso, gener; qui minas inimicorum meorum: qui inimicitias affinis mei, propinqui sui, consulis: qui Pontum et Bithyniam quæstor pro mea salute neglexit. Nihil unquam senatus de P. Popilio decrevit, nunquam in hoc ordine Q. Metelli mentio facta est. Tribunitiis sunt illi rogationibus, interfectis inimicis, denique nullâ auctoritate senatûs restituti; cùm alter eorum senatui paruisset, alter vim cædémque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui

hac hominum memoriâ tertius ante me consularis, tempestate civili expulsus est, non modò à senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum penè delevit. Nulla de illis magistratuum consensio, nulla ad rempublicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiæ motus, nulla decreta municipiorum, et coloniarum extiterunt.

Quare cùm me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus revocarit, respublica implorarit, Italia cuncta penè suis humeris reportarit: non committam, Patres conscripti, ut, cùm ea mihi sint restituta, quæ in potestate mea non fuerunt, ea non habeam, quæ ipse præstare possim, præsertim cùm illa amissa recuperarim, virtutem et fidem nunquam amiserim.

NOTAS.

Interfectis inimicis. *Graco, que lo era de Popilio; y Saturnino, de Metelo.*

Alter eorum. *Popilio.*

Alter vim cædémque. *Metelo, que salió huyendo de las violencias de Saturnino.*

Quæ ipse præstare possum. *Que depende de mí y están en mi mano.*

INDEX
ORATIONUM.

In genere deliberativo.

In genere demonstrativo.

M. T. CICERONIS

ORATIONES SELECTÆ,

ARGUMENTIS,

NOTIS HISPANICIS, ET ANALYSI
Rhetoricâ illustratæ

A P. JOSEPHO PETISCO
è Societate Jesu.

IN USUM SCHOLARUM EJUSDEM
Societatis.

PARS SECUNDA.

MATRITI: MDCCCXVIII.
TYPIS VIDUÆ PLACIDI BARCO LOPEZ.

Superiorum permissu.

COMMENTARIUS IN SELECTAS M. TULLII CICERONIS ORATIONES.

PARS SECUNDA.

ORATIO *PRO T. ANNIO MILONE.*

ARGUMENTO.

Milon pretendia el consulado al mismo tiempo que Clodio la pretura. Eran los dos enemigos implacables. Dilatándose mucho tiempo la eleccion de los magistrados por las violencias recíprocas de los dos bandos, se encontró Milon con Clodio en la Via Apia: trabóse una riña entre sus criados; y los de Milon mataron á Clodio. Los parientes del muerto acusaron á Milon, teniendo de su parte á Pompeyo, que como único cónsul que era entonces, promulgó un edicto extraordinario para que se reconociese quien habia sido el autor del

homicidio. Ciceron, que estaba por muchos títulos obligado á defender á Milon, tomó á su cargo esta causa; en que intentó probar, que Clodio habia sido muerto justamente. Con todo eso fué condenado Milon á destierro en la ciudad de Marsella: dónde se dice, que leyendo esta oracion publicada por su autor con varias adiciones y enmiendas, prorumpió en estas notables palabras. O M. Tulli, si sic dixisses, non ederet Massiliæ barbatos pisces Milo! *La verdad es, que Ciceron atemorizado con las armas de los soldados que estaban de guardia, y con las voces de los Clodianos, no habló con el ánimo y energía acostumbrada. Pero la oracion que ahora tenemos es, segun Asconio, la mas primorosa, y segun Quintiliano, la mas bella y noble de todas. Compúsola el año 702. de la fundacion de Roma, y de su edad 55.*

Las partes de esta oracion son seis; Exôrdio, Proposicion, Refutacion, Narracion, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Declara Tulio su temor por la novedad que le causa este tan estraño y nunca visto apara-

to de juicio : aunque dice , que confia mucho en la justificacion y acertadas providencias de Pompeyo , y en la inclinacion que muestra el pueblo de favorecer á Milon. De esta suerte procura conciliarse la benevolencia y atencion de los jueces, y hacer odiosos á los contrarios, refiriendo sus violencias contra Milon; á quien representa como dignísimo de la compasion y amparo de todos los buenos.

1 Etsi vereor, judices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem, timere; minimèque deceat, cùm T. Annius Milo ipse magis de reipublicæ salute, quàm de sua, perturbetur, me ad ejus causam parem animi magnitudinem aferre non posse; tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos, qui, quocumque inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt. Non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat: non usitatâ frequentiâ stipati sumus. Nam illa præsidia, quæ pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid; ut in foro et in judicio, quamquam præsidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quæ si op-

posita Miloni putarem : cederem tempori, judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeji, sapientissimi et justissimi viri, consilium : qui profectò nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eumdem telis militum dedere; nec sapientiæ, temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare.

Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant : neque solùm, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur : neque auxilium modò defensioni meæ, verùm etiam silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est : neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori adspici potest, et hujus exitum judicii expectantes, non cùm virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat.

NOTAS.

Pro templis. *Á las puertas de los templos que rodeaban el foro.*

Ut in foro et in judicio. *Este periodo está confuso de propósito, para denotar la turbacion interior del ánimo. El sentido es claro. Aunque nos vemos cercados de armas y soldados para mayor seguridad nuestra; siendo no obstante esta providencia nueva en este tribunal, no puedo menos de formar alguna aprension y recelo. Repítese la conjuncion* tamen *en la misma cláusula; porque se corta el periodo con aquel miembro*, quamquam præsidiis &c.; *que se debe considerar como un* paréntesis.

Concitatæ multitudinis. *La hez de la plebe que seguia el bando de los Clodianos.*

Illa arma, centuriones, cohortes. *Lugar intrínseco de retórica, que se llama* Enumeratio partium.

Non periculum, sed præsidium, &c. *Figura* Antítesis.

Quos undique intuentes. *Estos estaban en las ventanas, balcones y corredores de las casas y templos vecinos.*

2 Unum genus est adversum, infestúmque nobis, eorum, quos P. Clodii furor rapinis, et incendiis, et omnibus exitiis publicis pavit: qui hesterna etiam concione incitati sunt, ut vobis voce præirent, quid

judicaretis. Quorum clamor, si quis fortè fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamorésque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, judices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris; si unquam de benemeritis civibus potestas vobis judicandi fuit: si denique unquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quæ vultu et verbis sæpe significassent, re et sententiis declararent: hoc profectò tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrùm nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus: an diù vexati à perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem, virtutem, sapientiámque recreemur.

Quid enim nobis duobus, judices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitatum, dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus concionum semper putavi Miloni esse sub-

eundas, quòd semper pro bonis contra improbos senserat: in judicio verò, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modò extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.

NOTAS.

Hesterna concione. *El dia antes Munacio Planco, tribuno de la plebe, la habia conmovido para que no dexase salir á Milon de Roma; antes hiciese instancias para que fuese condenado en juicio.*

Locus. *Tiempo, ocasion oportuna.*

Delectis viris. *Eran los jueces cincuenta y uno, escogidos del órden senatorio y ecuestre, y de los tribunos del erario.*

Vestræ auctoritati. *Tulio y Milon estuvieron siempre de parte de la nobleza contra los que hacian alarde de ser populares.*

Spe amplissimorum præmiorum ... Metu crudelissimorum suppliciorum. *Figuras* Similiter cadens, y Antítesis.

Ceteras tempestates, &c. *Alegoría.*

Ad ejus non salutem modo extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. *Figura* Similiter desinens.

Per tales viros. *Siendo jueces unos hombres tan ilustres y justificados.*

PROPOSICION.

Clodio fué muerto justamente, porque puso asechanzas á Milon.

Quamquam in hac causa, judices, T. Annii Tribunatu, rebúsque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter præclara in rempublicam merita condonetis: nec postulaturi, ut si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potiùs, quàm populi Romani felicitati, assignetis. Sed si illius insidiæ clariores hac luce fuerint: tum denique obsecrabo, obtestaborque vos, judices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia, telisque vitam ut impunè liceat defendere.

NOTAS.

Quamquam. *Propuso antes los méritos de Milon para excitar la misericordia de los jue-*

ces ; y ahora dice, que no los alega para que le absuelvan ; porque para esto basta la justicia de su causa. Figura Correctio.

Tribunatu. *Las acciones gloriosas de su tribunado, en que resistió valerosamente á los perversos intentos de Clodio.*

Si cetera amisimus. *Ya que hemos perdido los honores y premios*, quorum spe ad rempublicam adducti sumus. *Vide supra.*

REFUTACION.

En tres puntos insistian principalmente los contrarios. 1. Que un homicida convencido por tal no debe vivir. 2. Que el senado anticipadamente habia condenado á Milon. 3. Que tambien Pompeyo se habia declarado contra él públicamente. Impugna lo primero con varios exemplos humanos y aun divinos, oponiendo la ley de las doce tablas, la costumbre, el derecho natural y escrito. Á lo segundo responde, ser falso por el dicho de su mismo adversario ; y no menos por el amor que todo el senado profesa á Milon, y el odio que siempre tuvo á Clodio : concluye interpretando á su favor el decreto del senado.

Tambien niega lo tercero, esplicando el

edicto de Pompeyo, y la intencion que tuvo en publicarlo en tales circunstancias; que si quiso que se decidiese cuanto antes esta causa, no fué por deseo de condenar á Milon, con quien se reconcilió sínceramente, sino por evitar las sediciones y tumultos de la plebe. Por el contrario muestra su propension á libertar el reo en la eleccion que hizo de jueces tan distinguidos y rectos.

CONFUTATIO PRIMI PRÆJUDICII.

3 Sed, antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ et in senatu sæpe ab inimicis, ab improbis sæpe jactata sunt, et in concione etiam paulò antè ab accusatoribus: ut omni errore sublato, rem planè, quæ venit in judicium, videre possîtis.

Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cùm sua manu sororem interfectam esse fateretur.

An est quisquam, qui hoc ignoret, cùm de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum; aut rectè, ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui, cùm à C. Carbone, tribuno plebis, in concione seditiosè interrogaretur, quid de Tib. Gracchi morte sentiret, respondit jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, judices, non sine causa, etiam fictis fabulis, doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causâ matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solùm humanâ, sed etiam sapientissimæ Deæ sententiâ liberatum. Quòd si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impunè voluerunt: quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cùm videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? (1)

NOTAS.

In qua tandem urbe. *En esta interrogacion*

oratoria está incluido este silogismo : stultissimi sunt, qui aliquid afferunt contrarium moribus civitatis: sed hoc præjudicium est contrarium moribus civitatis: ergo adversarii sunt stultissimi &c. *La menor se prueba por los exemplos siguientes.*

M. Horatii. *Habiendo muerto en defensa de su patria á tres hermanos llamados Curiacios, naturales de Alba, émula de Roma, le salió al encuentro una hermana suya, desposada con uno de los Curiacios, llorando, y acusándole de cruel: Horacio no pudo sufrir aquel llanto importuno, y la mató por su propia mano. Entonces* citavere leges, *dice nuestro Floro*, nefas; sed absolvit virtus parricidam.

Nondum libera civitate. *Porque gobernaban reyes á Roma: á la sazon reinaba Tulo Hostilio.*

Nisi verò. *Partícula irónica.*

P. Africanum. *Escipion, el que destruyó á Cartágo y á Numancia.*

Tib. Gracchi. *Tribuno de la plebe revoltoso.*

Ahala Servilius. *En el epítome de Tito-Livio lib. 4. se refiere asi el hecho* : cùm fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo

suâ impensa largitus est, et ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala Magistro equitum occisus est.

P. Nasica. *Otro Escipion, que mató á Tiberio Graco.*

L. Opimus. *Este mató á Cayo Graco, hermano de Tiberio, por ser cómplice de los mismos atentados contra la república.*

C. Marius. *Que hizo tomar al pueblo las armas contra Apuleyo, tribuno de la plebe, y Glaucia, pretor, ambos sediciosos.*

Me consule. *Cuando mandó matar, con aprobacion del senado, en la cárcel á Lentulo, Cetego y otros secuaces de Catilina.*

Doctissimi homines. *Los poetas, que segun Platon son los padres de todas las ciencias.*

Eum. *Orestes.* Patris. *Agamemnon.* Matrem. *Clitemnestra.*

Variatis hominum sententiis. *De treinta y uno que eran los jueces del Areopago, quince absolvieron á Orestes, y diez y seis le condenaron.*

Sapientissimæ Deæ. *Palas, que interponiendo su voto libertó á Orestes de la muerte.*

Duodecim tabulæ. *Estas leyes de las doce tablas contenian el derecho primitivo de los Romanos, copiado de las doce tablas que el*

legislador Solon dió á los Atenienses. La ley que aqui cita Ciceron esplica Gelio de esta manera: furem qui manifesto furto prehensus esset, tum demum occidi permiserunt, si aut, cùm faceret furtum, nox esset, aut interdiu se telo, cùm prehenderetur, defenderet.

4 Atqui si tempus est ullum jure hominem necandi, quæ multa sunt, certè illud est non modò justum, verùm etiam necessarium, cùm vi vis illata defenditur. Pudicitiam cùm eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille vir summus, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori verò, et latroni, quæ potest afferi injusta nex?

Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certè non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur hæc, judices, non scripta, set nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus: verùm ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti: non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra

in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset: omnis honesta ratio esset expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, cùm ei, qui expectare velit, antè injusta pœna luenda sit, quàm justa repetenda.

Etsi persapienter, et quodam modo tacitè, dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non modò hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causâ vetat: ut, cùm causa, non telum quæreretur; qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, judices. Non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

NOTAS.

Facere probus adolescens periculosè, &c. *Dicho sentencioso*, Epiphonema.

Ille vir summus. *El general Mario, pariente del difunto.*

Est igitur hæc, judices, non scripta, sed nata lex. *Figuras* similiter cadens, et similiter desinens, Paria paribus relata, et Antitheta.

Omnis honesta ratio esset expediendæ salutis. *Cualquier modo de librarse del peligro se tiene por lícito.*

Non modò... vetat. *No como quiera prohibe; no veda absolutamente, &c.*

Quapropter hoc maneat in causa. *Quede pues esto asentado.*

CONFUTATIO SECUNDI PRÆJUDICII.

5 Sequitur illud, quod à Milonis inimicis sæpissime dicitur, cædem, in qua P. Clodius occisus est, senatum judicasse contra rempublicam esse factam. Illam verò senatus non sententiis suis solùm, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa à nobis acta in senatu? quibus assensionibus universi ordinis? Quàm nec tacitis, nec occultis? Quando enim frequentissimo senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant hujus ambusti tribuni plebis illæ intermotuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiosè criminabatur, cùm diceret, senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potiùs, quàm propter magna in rempublicam merita mediocris in

bonis causis auctoritas, aut propter officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita sanè, dummodò ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum.

Hanc verò quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quæstiones, vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim de illo incesto stupro judicium decernendi potestas senatui esset erepta: de ejus interitu quis potest credere senatum judicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium Curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi: cædem hanc ipsam, contra rempublicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempublicam. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda: sed nonnunquam est necessaria. Nisi verò aut ille dies, in quo Tib. Gracchus est cæsus, aut ille, quo Cajus, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi è republica, rempublicam tamen non vulnerarunt.

Itaque ipse ego decrevi, cùm cædem in

Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse: sed, cùm inesset in re vis, et insidiæ; crimen judicio reservavi, rem notavi. Quòd si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodò extra ordinem quæreretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo. Nihil enim necesse est omnium flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatûs emptâ intercessione sublata est.

NOTAS.

Ambusti. *Tito Munacio Planco, que puso fuego á la curia, y él salió medio quemado del incendio. El argumento de Ciceron es fuerte: si el senado no aprobase el hecho de Milon, no se quejaria públicamente Munacio de que el senado se gobernaba en esta causa, no por su dictámen, sino por el de Ciceron: luego el senado nada determinó contra la persona de Milon, sino antes le ha favorecido.*

Intermortuæ. *Sin alma, sin eficacia, fútiles.*

Quæ quidem si potentia est appellanda potius, &c. *Definicion oratória.*

Hanc quæstionem. *Este nuevo edicto de Pom-*

peyo, en que manda inquirir sobre la muerte que se hizo en la Via Apia.

Cujus enim. *Es colocacion elegante de la lengua latina: para darle buen sentido en la castellana empieza asi:* quis enim potest credere, senatum putasse judicium novum constituendum de interitu ejus, cujus &c.

Cur igitur incendium curiæ, &c.... Quia nulla vis &c. *Figuras* Interrogatio et Subjectio.

Etiam si è republica. *Aunque esto resultaba en bien de la república, no dexaba la misma república de sentir el verse reducida á tales extremos.*

Per furiosum illum tribunum. *Munacio Planco.*

Divisa sententia est. *Hortensio propuso dos cosas: la primera, que se juzgase esta causa por las leyes antiguas: la segunda, que se prefiriese á todos los demas pleitos pendientes,* extra ordinem. *Opúsose un tal Fusio diciendo que cada uno de estos dos puntos se debia tratar separadamente. Con semejante estratagema.* Reliqua auctoritas senatûs emptâ intercessione sublata est; *se suprimió el artículo del decreto del senado, que mandaba se procediese á la decision de este pleito criminal segun las leyes antiguas.*

Emptâ intercessione. *Por medio de la oposicion que hizo Fusio, sobornado con dineros por los parientes de Clodio.*

CONFUTATIO TERTII PRÆJUDICII.

6 At enim Cn. Pompejus rogatione sua, et de re, et de causa judicavit. Tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta esset: in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo tulit? nempe ut quæreretur. Quid porrò quærendum est? Factúmne sit? at constat. A quo? at patet. Vidit, etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cùm videret nos fateri; neque quæri unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in judicando litteram, quàm illam tristem dedisset. Mihi verò C. Pompejus non modò nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret. Nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitûs quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profectò, quod sua sponte fecit, Publióne Clodio tribuendum putarit, an tempori.

NOTAS.

At enim. *Objeccion de los contrarios. Vide Rhet. Cypriani Suarii* de præjudiciis.

Rogatione sua. *Suple* legis: *con la promulgacion de su ley. Esta promulgacion se llama en latin* Rogatio; *porque el cónsul rogaba al pueblo que ratificase su ley ó edicto con aquella fórmula*: Velitis, Jubeatis, Quirites, &c.

Tulit enim. *Suple* legem.

Factúmne sit? At constat. *Figuras* Interrogatio et Subjectio.

Quod nisi vidisset. *Como quien dice: por lo mismo que Pompeyo manda, se infiere que tiene por muy defensable la causa de Milon.*

Tam salutarem... litteram. *La letra A, que significa la absolucion del reo.* Illam tristem. *La C, que significa su condenacion. Quiere decir, que Pompeyo dexa al arbitrio de los jueces la absolucion ó condenacion de Milon.*

Mihi verò. *Retuerce contra el adversario el argumento.*

Dicet ipse profectò. *Figura* Communicatio cum Pompejo.

7 Domi suæ nobilissimus vir, senatûs

lia legibus vindicentur. Minùs dolendum fuit re non perfecta, sed puniendum certè nihilominùs. Quoties ipse, judices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus si me non mea, vel reipublicæ fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset?.

NOTAS.

Domi suæ. *Prueba con varios exemplos, que Pompeyo no promulgó dicha ley por respeto de Clodio, sino forzado del miedo de nuevos alborotos*: ut serviret tempori.

Num igitur ulla. *El argumento de Ciceron es este*: id quod vestri majores Druso, et Africano non tribuerunt, multò minùs Clodio Pompejus tribuendum putavit; sed majores vestri istis non tribuerunt, ut propter eorum cædes novas instituerent quæstiones: ergo multò minus Pompejus &c.

Intersit. *Hágase enhorabuena diferencia.*

Per scelus. *A traicion, alevosamente.*

In monumentis. *Clodio era de la familia Apia.*

Perinde quasi. *Ironía. Este Apio allanó el camino que iba desde Roma á Capua, y de su nombre se llamó la* Via Apia;

donde fué muerto Clodio.

Non fuit illud facinus, &c. *Ironía.*

Quæ cruentata &c. *Figura Antítesis.*

Latronis. *Salteador de caminos, asesino.* Parricidæ: *este nombre daban los Romanos á cualquier homicida, siendo la persona muerta ilustre, ó unida por amistad ó parentesco con el matador.*

Caruit. *Figura* Repetitio per incisa.

Si res, si vir, &c. *Amplificatio ab adjunctis personæ, temporis, loci, &c.*

Nisi forte. *Previene la objecion del adversario. Figura* Prolepsis.

8 Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, qui Pompejum, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre potest. Luget senatus: mœret equester ordo: tota civitas confecta senio est: squalent municipia: afflictantur coloniæ; agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea causa, judices, profectò non fuit, cur sibi censeret Pompejus quæstionem ferendam: sed homo sapiens, et alta et divina quadam mente præditus, multa vidit; fuisse sibi illum inimicum, familia-

rem Milonem. In communi omnium lætitia si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ. Multa etiam alia vidit, sed illud maximè: quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit è florentissimis ordinibus ipsa lumina: neque verò, quod nonnulli dictitant, secrevit in judicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ latè patere non possunt, propterea quòd consuetudines victûs non possunt esse cum multis. Sed, si quid possumus, ex eo possumus, quòd respublica nos conjunxit cum bonis. Ex quibus ille cùm aptissimos viros legeret, idque maximè ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei.

Quòd verò te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maximè voluit, nihil quæsivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quòd principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum. Dederas enim, quàm

contemneres populares insanias, jam ab adolescentia documenta maxima.

Quamobrem, judices, ut aliquando ad causam crimémque veniamus: si neque omnis confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, à senatu judicatum est: et lator ipse legis, cùm esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit: et electi judices, et isti præpositus quæstioni, qui hæc justè sapientèrque disceptet: reliquum est, judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit. Quod quò faciliùs argumentis perspicere possîtis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite.

NOTAS.

Sed stulti sumus. *Figura* Correctio ironica.

Luget senatus, &c. *Amplificatio per ironiam, et incisa ab enumeratione partium.*

Confecta senio est. *Se muere de pena. Metáfora.*

Quamvis atrociter ipse tulisset. *Aunque su ley fuese rigurosa. Capta aqui el orador sagacísimamente la voluntad de Pompeyo y de los jueces.*

Ipsa lumina. *Metáfora.*

Quod nonnulli dictitant. *Prolepsis.*

Neque ... id assequi potuisset. *Porque todos los buenos son amigos mios.*

Mea gratia. *Mi valimiento.* Expolitio.

Huic quæstioni præesse. *Este Domicio era como juez pesquisidor*, Quæsitor.

Necesse esset. *Suple* creari à populo.

Documenta maxima. *Siendo pretor resistió valerosamente á los depravados intentos de Manlio, tribuno de la plebe.*

Quamobrem. *Epílogo breve de la refutacion.*

Uter utri insidias fecerit. *Repite la proposicion ó asunto.*

NARRACION.

Está ordenada con sumo artificio, para probar que Clodio salió de Roma muy de propósito con el ánimo de quitar á Milon la vida: porque lo 1. públicamente habia manifestado su perversa intencion. 2. Anduvo juntando muchos esclavos bárbaros. 3. Tenia señalado el dia en que Milon habia de morir. 4. No ignoraba el viage inescusable de Milon á Lanuvio. 5. Clodio llevaba solamente los criados que podrian ayudarle en este lance tan premeditado. Milon por el contrario iba desarmado y con gente, que mas le servia de impedi-

mento, que de socorro, aun para defenderse. 6. El tiempo, el lugar y las demas circunstancias del hecho estan declarando que Clodio fué el agresor: aunque Milon tuvo la fortuna de que su enemigo cayese en el mismo lazo que le tenia armado.

9 P. Clodius cùm statuisset omni scelere in prætura vexare rempublicam, viderétque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paulum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempublicam quæreret: subitò reliquit annum suum, séque in annum proximum transtulit, non religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum, atque integrum.

Occurrebat ei, mancam ac debilem præturam suam futuram, consule Milone: eum porrò summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad ejus competitores: sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris

sustineret. Convocabat tribus: se interponebat: Collinam novam, delectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi videt homo, ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solùm sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani sæpe esse declaratum: palàm agere cœpit, et apertè dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriámque vexarat, ex Appenino deduxerat, quos videbatis. Res erat minimè obscura. Etenim palàm dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse: vitam posse: significavit hoc sæpe in senatu: dixit in concione. Quin etiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo: respondit, triduo illum, ad summum quatriduo, periturum. Quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit.

NOTAS.

Tracta esse comitia. *Se fueron dilatando de dia en dia las juntas.*

Effugere vellet. *Temiendo no fuese contrario á sus intentos.*

Annum suum. *El año, en que le tocaba pretender la pretura por los términos regulares.*

Mancam ac debilem. *Metáfora.*

Collinam novam. *Se empleaba en formar una nueva tribu con el título de colina, compuesta de la mas vil canalla de la plebe, para juntar mas votos contra Milon, y á favor de sus dos competidores Publio Plaucio Hipséo, y Quinto Metelo Escipion.*

Ille. *Clodio.* Hic. *Milon.* Similiter cadens.

Certissimum consulem. *Que seria cónsul indubitablemente.*

Apennino. *Monte que divide la Italia en dos partes.*

Ad hunc M. Catonem. *Que era uno de los jueces. Testimonio irreprochable.*

10 Interim cùm sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum, necessarium, ante diem XIII. Kalendas Feb. Miloni esse Lanuvium, ad flaminem prodendum; quod erat dictator Lanuvii Milo: Româ subitò ipse profectus est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quæ illo ipso

die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempúsque voluisset, nunquam reliquisset.

Milo autem, cùm in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit; calceos et vestimenta mutavit; paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est id temporis, cùm jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nullâ rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat: sine uxore, quod nunquam ferè: cùm hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, penulatus: vulgi magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum, puerorúmque comitatu.

Fit obviam Clodio ante fundum ejus horâ ferè undecimâ, aut non multò secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum. Adversi rhedarium occîdunt. Cùm autem hic de rheda, rejectâ penulâ, desiluisset, séque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur: partim, quòd hunc jam interfectum putarent, cædere in-

cipiunt ejus servos, qui pòst erant; ex quibus, qui animo fideli in dominum et præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cùm ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonémque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent: fecerunt id servi Milonis, (dicam enim non derivandi criminis causâ, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

NOTAS.

Neque enim erat. *Prolepsis.*

Solemne, legitimum, necessarium. *Que se hacia todos los años en dia señalado, conforme á las leyes, indispensable al que era dictador ó gobernador del pueblo, como entonces lo era Milon.*

Ante diem XIII. *El dia veinte de Enero.*

Ad flaminem prodendum. *Para elegir sacerdote.*

Concionem turbulentam. *No faltó quien le supliese; pues dice Asconio*: sunt autem concionati eo die, ut ex actis apparet, C. Sallustius, et Q. Pompejus, utrique et inimici Milonis, et satis inquieti.

Obire facinoris locum tempúsque. *Aprove-*

char el tiempo y la ocasion de egecutar su maldad.

Calceos et vestimenta mutavit. *Tomó el trage de camino.*

Id temporis. *Suple la preposicion* secundùm, ó sub : *tan tarde.*

Nullis Græcis comitibus. *Era estilo de los señores Romanos tener en su familia muchos Grigos erudítos. Vide Orat. Pro Arch. c. 3.*

Cùm hìc insidiator. *Milon.* Ironia.

Hora ferè undecima *Una hora antes de ponerse el sol.*

Rhedarium. *Al cochero.*

Fecerunt id servi Milonis &c. *Periphrasis.*

Non derivandi criminis causâ. *Suple* à Milone in servos : *no por echar la culpa á sus criados.*

Neque imperante, &c. *Polisindeton.*

STATUS ET CONSTITUTIO CAUSÆ.

11 Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, judices; insidiator superatus, vi victa vis, vel potiùs oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit : nihil, quid vos: nihil, quid omnes boni : nihil sanè id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin

unà rempublicam, séque servaret. Si id jure non posset: nihil habeo quod defendam. Sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, à corpore, à capite, à vita sua propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum.

Quod si ita putasset: certè optabilius Miloni fuit dare jugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primùm petitum, quàm jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset. Sin hoc nemo vestrûm ita sentit: illud jam in judicium venit, non, occisúsne sit, quod fatemur: sed jure, an injuriâ: quod multis in causis sæpe quæsitum est. Insidias factas esse constat: et id est, quod senatus contra Rempublicam factum judicavit. Ab utro factæ sint, incertum est. De hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita et senatus rem, non hominem, notavit: et Pompejus de jure, non de facto quæstionem tulit.

NOTAS.

Nihil dico, quid Respublica ... nihil, quid

vos, &c. *Repetitio.* Nihil sanè id prosit Miloni. *Concessio.*

A corpore, à capite, à vita. *Verba sinónima.*

Jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum. *Traductio.*

De hoc igitur latum est. *Suple* et à senatu et à Pompejo. *El fin del decreto del senado y de la ley de Pompeyo es, que se averigue quién fué el agresor.*

CONFIRMACION.

Tiene dos partes: en la primera prueba que Milon no fué el agresor; porque ni tenia entonces disposicion, ni aun deseo de poner asechanzas á Clodio; cuya muerte en aquellas circunstancias no podia traerle utilidad alguna. Clodio era el que estaba resuelto á quitar la vida á Milon á todo trance, como él mismo lo habia publicado; y claramente se vió por el suceso. Las razones que se pueden alegar en contrario no hacen fuerza. En la segunda parte pretende el orador, que no solo debe ser Milon absuelto, sino que merece premio por la muerte de Clodio, hombre perverso, sedicioso, enemigo de la república, viciosísimo, aborrecido de todo el pueblo roma-

no. Confirma su conclusion con exemplos ; y atribuye á la divina Providencia la venganza que tomó , por medio del valeroso Milon, de los atroces delitos de Clodio.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS.

12 Nunquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profectò nihil. Si hic illi : ut ne sit impunè. Si ille huic : tum nos scelere solvamur. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua, docere, magnam ei causam, magnam spem, in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *Cui bono fuerit*, in his personis valeat. Etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modò ut prætor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset : sed etiam ut his consulibus prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at conniventibus certè, sperasset se posse rempublicam eludere in illis suis cogitatis furoribus. Cujus illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si possent, repri-

mere cuperent, cùm tantum beneficium ei se debere arbitrarentur: etsi vellent, fortase vix possent, frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam.

An verò, judices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis, et pestes reipublicæ) fuerit impositurus nobis, atque inusturus? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te ajunt eripuisse è domo, et ex mediis armis, turbáque nocturna, tanquam Palladium sustulisse, ut præclarum inde munus, ac instrumentum tribunatûs ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cùm omnia omnibus minabatur. Movet me quippe lumen curiæ.

NOTAS.

Hic illi. *Milon á Clodio.* Ille huic. *Clodio á Milon.*

Satis est quidem. *Arguye asi el orador: aquel puso las asechanzas, que iba mas á ganar en la muerte de su contrario: Clodio iba*

mas â ganar en la muerte de Milon, que Milon en la de Clodio : luego Clodio fué el agresor.

Illud Cassianum. *Aquel dicho del severísimo juez Casio.*

Cui bono fuerit. *Quien fuere el interesado: á quien le tuviere cuenta. Argumentum à causa finali.*

Etsi boni. *Epiphonema.* In fraudem. *Para lo malo.*

His consulibus. *Los competidores de Milon. Vide sup.*

Frangere ... corroboratam jam vetustate audaciam. *Alegoría ó alusion á los árboles que tienen muchas raices.*

An verò. *Communicatio cum judicibus per verba Sinónima.*

Ac non faces. *Correctio.* Inusturus. *Metáfora, que da á entender la tiranía de Clodio, que trataria á los senadores como esclavos herrados.*

Exhibe...exhibe. *Apostrophe & Conduplicatio.*

Palladium. *El simulacro de Palas, que fué sacado del incendio de Troya.*

Præclarum videlicet munus. *Ironía.*

Et adspexit me. *Digresion, en que finge Ciceron que Sestó Clodio le echó los ojos al decir esto.*

Lumen curiæ. *Llámale luz de la curia; porque le puso fuego en compañía de Planco, quemando el cadáver de Clodio. Es ironía graciosa.*

13 Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multò crudeliùs etiam punitus es, quàm erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo, tu in publicum jecisti: tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quam rem etsi necessariò fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certè non debeo.

P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, et solutam fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet, possétque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc P. Clodio remoto, usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis

furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatûs, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari cœptus est. Non modò igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni.

At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor injuriæ, punitor doloris sui. Quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio, quàm in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset, primùm defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremò etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis, lege Plotia, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, et, in homine injusto, quàm etiam justum?

NOTAS.

Punitus es. *Archaismus* pro *punivisti.*

Tu P. Clodii, &c. *Incisa*, *Enumeratio*, *Similiter cadens*, *Disjunctio.*

Spoliatum imaginibus. *Los Romanos nobles llevaban en sus entierros los retratos de los abuelos del difunto.*

Laudatione. *Oracion fúnebre.*

Infelicissimis lignis. *Los bancos y asientos de los senadores sirvieron para quemar el cuerpo de Clodio, y prender fuego en la curia. Vide sup.*

Necessariò. *Otros leen con mejor sentido* nefariè.

Suffragio suo, te metu, periculo, &c. *Períphrasis.*

Usitatis jam rebus. *Por los medios comunes; por via ordinaria.*

Quotidie augebatur frangendis, &c. *Antítesis.*

Exercitationem virtutis &c. *Metonimia; Effectus pro causa.*

Fontem perennem. *Metáphora.*

Itaque. *Los Romanos, viviendo Clodio, necesitaban á Milon para ponerle freno; y por eso estaban resueltos á darle el consulado: muerto Clodio, como ya no tenian que temer, se resfriaron en favorecer las pretensiones de Milon.*

At valuit odium. *Hácese Ciceron esta réplica.*

Ille erat ut odisset. *Clodio sí que tenia motivos para aborrecer á Milon.* Amplificatio á congerie causarum.

Lege Plotia. *Esta ley era contra los sediciosos. Clodio habia incurrido en ella muchas veces, y salido libre, porque nadie osaba condenarle; pero la ley siempre estaba clamando justicia contra sus atentados: y asi Milon nunca perdió el derecho de acusarle.*

Tyrannum. *Clodio, que ni aun á las leyes respetaba.*

14 Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudóque defendat: hunc autem hæc eadem coarguant: nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo, judices? cùm mœrentibus vobis urbe cessi, judiciúmne timui? non servos, non arma, non vim? Quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi ei fuisset injusta ejiciendi? Diem mihi, credo, dixerat: mulctam irrogarat: actionem perduellionis intenderat; et mihi, judices, in causa aut vestrâ malâ, aut meâ nec præclarissimâ, etiam judicium timendum fuit. Servorum, et egentium civium, et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis, periculísque servatos, pro me objici nolui.

Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum reipublicæ, penè interfici servorum manu, cùm mihi adesset: qua in turba C. Vibienus, senator, vir optimus, cum hoc cùm esset unà, ita est mulctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam à Catilina acceperat, conquievit? Hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompejo est: hæc istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc eadem lóngo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam penè confecit.

Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cùm in judicium detrahi non posset, vi opressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quàm præclaræ fuerunt? Potuítne, cùm domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? Potuítne, cive egregio et viro fortissimo, P. Sextio, collega suo, vulnerato? Potuítne, Q. Fabricio, viro optimo, cùm de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro cæde facta. Potuítne, L. Cæcilii, justissimi fortissimíque prætoris,

oppugnata domo? Potuítne illo die, cùm est lata lex de me? cùm totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam agnovisset: ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret.

NOTAS.

Reliquum est. *Solo falta que los contrarios defiendan á Clodio, diciendo que nunca fué violento, &c.* Transitio per ironiam.

Urbe cessi. *Salí voluntariamente al destierro, por temor de las violencias de Clodio.*

Quæ fuisset igitur causa. *Epicherema.*

Diem mihi, credo, dixerat. *Argumento irónico.*

Vidi enim. *Amplificatio ab exemplis.*

Hæc intentata nobis est. *Este encuentro declara el mismo Ciceron lib. 4. epist. ad Atticum* 3. Cùm sacrâ descenderem, insecutus est me cum suis clamor, lapides, fustes, gladii, &c.

Pompejo... Nece Papirii. *Vide cap. 7.*

Ad regiam. *Junto al palacio que edificó Anco Marcio, rey de Roma.*

Potuítne. *Amplificatio ab adjunctis, et Repetitio.*

Collega suo. *En el tribunado. Vide Orat. pro Sextio.*

Cæcilii. *Pretor de Roma.*

Lata lex. *Esta ley fué la que promulgó el cónsul Léntulo sobre la restitucion de M. Tulio á su patria. Vide inf. cap. 15.*

Totius Italiæ. *Metonimia: Continens pro re contenta.*

Atqui erat id temporis clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensûs, restitutor salutis meæ: septem prætores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pompejus auctor et dux mei reditûs, illius hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est: qui, cùm de me decretum Cappuæ fecit, ipse, cunctæ Italiæ cupienti, et ejus fidem imploranti, signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. Omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur.

Tamen se Milo continuit, et P. Clodium ad judicium bis, ad vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, et reo ad po-

pulum, accusante P. Clodio, cùm in Cn. Pompejum pro Milone dicentem impetus factus est: quæ tum non modò occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper verò cùm M. Antonius summam spem salutis omnibus attulisset, gravissimámque adolescens nobilissimus reipublicæ partem fortissimè suscepisset, atque illam belluam judicii laqueos declinantem, jam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales! fuit? cùm se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nullâ suâ invidiâ, Antonii verò maximâ gloriâ? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? cùm ille vi in septa irruisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subitò, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis ut Miloni uti virtute suâ libêret?

NOTAS.

Ultor sceleris illius, defensor vestræ voluntatis, &c. *Amplificatio per congeriem definitionum.*

Septem prætores &c. *Enumeratio partium.*

Qui populum Romanum. *Vide Orat. post Redit. ad Quirit.*

Tamen se Milo continuit. *Esta es la fuerza del argumento. Si teniendo Milon tantas ocasiones favorables para matar á Clodio no se aprovechó de ellas; cómo es creible que ahora siéndole contrarias todas las circunstancias le procurase la muerte?*

Illam belluam judicii laqueos declinantem. *Alegoría elegantísima.*

Cùm ille in septa irruisset. *Habiendo roto la balla.*

Ad Tiberim. *Que baña el campo Marcio, donde se tenian las juntas generales del pueblo.*

Uti virtute sua libêret. *Periphrasis.*

16 Quem igitur cum omnium gratia noluit: hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impunè non est ausus: hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere? Præsertim, judices, cùm honoris amplissimi contentio, et dies comitiorum subesset; quo quidem tempore (scio enim, quàm timida sit ambitio, quantáque, et quàm sollicita cupiditas consulatûs) omnia non modò, quæ reprehendi palàm, sed etiam quæ obscurè cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam falsam, fictam, le-

vem perhorrescimus: ora omnium, atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quàm voluntas erga nos, sensúsque civium: qui non modò improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in rectè factis sæpe fastidiunt.

Hunc diem igitur campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus præ se ferens, et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quàm hoc non credibile in hoc? quàm idem in Clodio non dubitandum, quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, judices: quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur hæc fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut præclari, aut certè necessarii? an in Clodio, qui ita judicia, pœnámque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Te, Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam sors dedit judices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi

dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est, quàm dixerat. Cùm ille non dubitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit?

NOTAS.

Quem igitur cum omnium gratia &c. *Epicherema.*

Quem jure, quem loco, &c. *Disjunctio, et Repetitio.*

Honoris amplissimi. *Del consulado.*

Scio enim, quàm timida sit ambitio. *Thesis.*

Tam molle, tam tenerum, &c. *Incisa, et Metáphoræ.*

Hunc diem igitur campi. *Pues cómo es posible que este dia en que se habia de hacer la eleccion de cónsul en el campo Marcio? Conclusio á repugnantibus.*

Quid? quod. *Fórmula de transicion.*

Te, Q. Petilli, appello. *Apostrophe.*

17 Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modò. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die. Itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante

dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solùm, sed etiam necessitas fuit.

Quid, si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primùm quæro, quî scire potuerit? quod vos idem in Clodio quærere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii à dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillimè scire posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? Quæsierit sanè. Videte, quid vobis largiar. Servum etiam, ut Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassinius, cognomento Schola, Interamnis, familiarissimus, et idem comes P. Clodii: cujus jam pridem testimonio Clodius eâdem horâ Interamnæ fuerat et Romæ, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse: sed subitò ei esse nunciatum,

Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repentè constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodii C. Clodius.

NOTAS.

Stata sacrificia. *Sacrificios que se hacen en dia señalado. Aqui prueba el orador, que Clodio no solo quiso, sino que tambien pudo facilmente armar las asechanzas á Milon.*

Quem diem, quam concionem, quos clamores. *Traductio.*

Quid, si, ut ille scivit. *Argumentum à contrario.*

Quæsierit sanè. *Concessio.*

Interamnis. *Natural de Interamna, hoy* Terni *en la Umbria.*

Cujus jam pridem testimonio. *Este Casinio habia mucho antes jurado en falso, que el mismo dia en que constaba que Clodio asistió en Roma disfrazado á los sacrificios de la diosa Bona, profanándolos con su presencia, habia estado con él en Interamna.*

In Albano. *Hoy se llama.* Castel-Gandolfo.

18 Videte, judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primùm certè liberatur Milo, non eo consilo profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei ob-

vius futurus omnino non erat. Deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio verò majoris alicujus. Videlicet me latronem, ac sicarium abjecti homines et perditi describebant. Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse.

Nunc persequar cetera: nam ocurrit illud: igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem è villa non fuisset. Video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem? Unà fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palàm fecerat, et illum heredem, et me scripserat. Quem pridie horâ tertiâ animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie horâ decimâ denique ei nuntiabatur?

NOTAS.

In hac rogatione. *Suple* legis de cæde Clodiana.

De Cyro. *De la muerte del arquitecto ó maestro de obras Ciro. Este era griego de nacion, excelente matemático, y amigo de Tulio, como consta de las cartas á su hermano Quinto.*

Occurrit illud. *Se puede replicar. Occupatio, sive Prolepsis.*

Horâ tertiâ. *Tres horas despues de salido el sol. Los Romanos dividian el dia en doce partes iguales: las cuales eran mas ó menos cortas, segun el tiempo que se dexaba ver el sol sobre el orizonte; es á saber, en invierno eran las horas menores, y mayores en verano.*

19 Age, sit ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? Quid afferebat causa festinationis? Quòd heres erat? Primùm erat nihil, cur properato opus esset: deinde: si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset; amitteret autem, si postridie manè Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potiùs, quàm

expetendus fuit: sic Miloni, cùm insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsidendum, atque expectandum fuit. Noctu invidioso et pleno latronum in loco occidisset. Nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. Sustinuisset hoc crimen primùm ipse ille latronum occultator et receptator locus, dum neque multa solitudo indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem: deinde ubi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent: tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certè Aricià rediens, divertit Clodius ad Albanum. Quòd nisi sciret Milo illum Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, eum etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, deversurum. Cur neque antè occurrit, ne ille in villa resideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare omnia, judices: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere; illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; hujus tantùm in repellenda: mortem ab

illo denuntiatam Miloni, et prædictam palàm; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse: hujus iter necessarium; illius etiam potiùs alienum: hunc præ se tulisse, se illo die Româ exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

NOTAS.

Quid afferebat causa festinationis? *Qué fin llevaba el pretesto de acelerar el viage? Otros leen*: quid afferebat causam festinationis?

Quòd heres erat? Primùm &c. *Interrogatio, et Subjectio.*

Atque ut illi... sic Miloni. *Contraria.*

Invidioso. *Donde todas las sospechas recaerian sobre Clodio, como tan acostumbrado á frecuentar este sitio. Argumentum ab Adjunctis.*

Muta solitudo. *Lugar desierto. Metonymia.*

Etruria. *En esta provincia habia hecho Clodio muchos desafueros.*

Aricia. *Aldea cercana á la Via Apía.*

Quod nisi. *Algunos leen:* quod ut sciret Milo; *y entonces se debe interpretar asi: lo cual dado que lo supiese Milon.*

Video adhuc. *Breve epílogo de los argumentos precedentes.*

20 Videamus nunc, id quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id verò, judices, etiam dubitandum, et diutiùs cogitandum est? Ante fundum Clodii: quo in fundo propter insanas illas substructiones, facile mille hominum versabatur valentium. Edito adversarii, atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, judices, ipsa: quæ semper valet plurimùm.

Si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis: tamen appareret uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cùm alter veheretur in rheda penulatus, unà sederet uxor? Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, cùm penulâ irre-

titus, rhedâ impeditus, uxore penè constrictus esset? Videte nunc illum, primùm egredientem è villa, subitò; cur? vesperi; quid necesse est? tardè; quî convenit, id præsertim temporis? Devertit in villam Pompeji. Pompejum ut videret? Sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? millies in ea fuerat. Quid ergo erat moræ, et tergiversationis? Dum hic veniret, locum relinquere noluit.

NOTAS.

Id quod caput est. *El principal fundamento.*

Mille hominum... valentium. *Suple* numerus vel manus: *al modo que Virgilio dice:* mille manus juvenum. *Ellipsis.*

Edito, adversarii atque excelso loco. *Fué Milon el que podia esperar ponerse en sitio ventajoso estando en la heredad de su enemigo? Quiere decir*, in ipso Clodii fundo: *que estaba, como diximos, arrimado al camino. Vide sup. cap.* 10. Fit obviam Clodio ante fundum ejus &c.

Alter. *Milon.* Hypotyposis.

Vestitus, an vehiculum, an comes? *Distributio.*

Videte nunc illum. *A Clodio.*

Cur? vesperi &c. *Interrogationes et Subjectiones.*

Alsiensi. *Lugar ameno de Toscana, en cuyo territorio tenia Pompeyo una casa de campo.*
Dum hic veniret, locum relinquere noluit. *No quiso salir de alli Clodio hasta que llegase Milon para sorprenderle en el camino.*

21 Age nunc, iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum sine ea: nunquam non in rheda: tum in equo. Comites Græculi, quocumque ibat, etiam cùm in castra Etrusca properebat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, et ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi ut virum à viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator à latrone, nonnunquam etiam latro à viatore occiditur: quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros.

Nec verò sic erat unquam non partus Milo contra illum, ut non satis ferè esset paratus. Semper ille et quantum interesset P. Clodii se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis

propositam et penè addictam sciebat, nunquam in periculum sine præsidio et sine custodia projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martémque communem, qui sæpe spoliantem jam et exultantem evertit, et perculit ab abjecto. Adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis: qui cùm à tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos ira, vitámque domini desperantes cùm incidisset, hæsit in his pœnis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet, ne indicarent: ne dolorem perferre non possent: ne tormentis cogerentur occisum esse à servis Milonis in Appia Via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quæris? occideritne? occidit. Jure, an injuriâ? nihil ad tortorem. Facti enim in eculeo quæstio est, juris in judicio.

NOTAS.

Age nunc. *Argumentum á contrariis, sive oppositis.*

Ad castra Etrusca. *Alude á la conjuracion de Catilina.*

Nugarum. *Bagatelas; cosas para mero entretenimiento. Metonymia.*

Cur igitur victus est? *Confutatio quorumdam objectorum à causis.*

Mulier. *Clodio, que era un afeminado.*

Martémque communem. *La victoria dudosa. Metonymia.*

Ab abjecto. *A manos del que parecia estar vencido.*

Incensos ira. *Metáfora.* Hæsit in iis pœnis. *Periphrasis.*

Cur igitur eos manumisit? *Pues porqué Milon dió libertad á sus esclavos?*

Ne indicarent, ne dolorem &c. *Synonymia. Esta réplica de los contrarios no hace fuerza; pues Milon confiesa llanamente la muerte.*

22 Quod igitur in causa quærendum est, id agamus hîc: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu verò cur miserit, si id potiùs quæris, quàm cur parum amplis affecerit præmiis: nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, dixitque in turbulenta concione, quæ tamen hujus auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam

benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quàm quòd propter eosdem non sanguine et vulneribus suis, crudelissimi inimici mentem oculósque satiavit. Quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic verò nihil habet, in his malis, quòd minùs molestè ferat, quàm, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum.

Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atriò Libertatis. Quibúsnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? De servis nulla quæstio est in dominos, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proximè ad deos accessit Clodius, propiùs, quàm tum, cùm ad ipsos penetrarat, cujus de morte, tanquam de cæremoniis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum, et dominis morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris cùm quæritur, verum inveniri potest?

Age verò; quæ erat, aut qualis quæstio?

Heus tu Ruscio (verbi causâ) cave sis mentiare. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Subitò arrepti in quæstionem, tamen separantur à ceteris, et in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cùm fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

NOTAS.

Manu verò cur miserit. *Occupatio, sive prolepsis.*

Etsi id quidem non tanti est. *Aunque no estima tanto Milon el que le hubiesen defendido su vida, como el haberse por su medio librado de caer en manos de su cruel enemigo, que tanto anhelaba por beberle la sangre. El varon fuerte desprecia la muerte; pero no quisiera saciar con ella el odio de su enemigo.*

In atrio Libertatis. *Los Romanos habian erigido un templo á la Libertad, como á diosa, en el monte Aventino.*

Quibúsnam. *Convence el orador que no se debe dar crédito al dicho de estos esclavos.* 1. *por ser en causa de Clodio su señor.* 2. *porque los puso á cuestion el mismo acusador*

del reo, Apio. 3. porque los sacó de su casa, donde pudo haberlos bien instruido.

Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. *Complexio.*

Dii boni. *Esclamacion irónica.*

De incestu. *Alude al sacrilegio cometido por Clodio en los sacrificios de la diosa Bona.*

Proximè ad deos. *Otros leen*, proximè deos.

Ad ipsos. *Esto es*, ad sacra Bonæ deæ. *Synecdoche, et jocus acerbus.*

In reum de servis accusatoris. *Epicherema: como quien dice*: indignum est, et verum inveniri non potest in quæstione de servis contra dominum: ergo multò indignius est, et multò minùs verum inveniri potest in quæstione de servis accusatoris contra reum.

Heus tu Ruscio. *Prosopopeya de Apio, que pone á cuestion á un esclavo.*

Cave sis. *Archaismus pro* cave si vis.

Quid hac quæstione certius? *Ironía.*

Subitò arrepti. *Comparatio à dissimili. Lo contrario se ve en otros juicios: no obstante que los suelen prender de improviso, ponen à cada uno separadamente, &c.*

In arcas. *En los calabozos.*

23 Quod si nondum satis cernitis, cùm

res ipsa tot, tam claris argumentis, signísque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nullâ conscientia examinatum, Romam revertisse: recordamini, per deos immortales! quæ fuerit celeritas reditûs ejus: qui ingressus in forum, ardente curia: quæ magnitudo animi, qui vultus, quæ oratio. Neque verò se populo solùm, sed etiam senatui commissit: neque senatui modò, sed etiam publicis præsidiis: neque is tantùm, verùm etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiæ pubem, cuncta populi Romani arma commiserat. Cui se nunquam hic profectò tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, judices, et magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint: et pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccaverint.

Neque verò sine ratione certa, causa Milonis semper à senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, præsentiam animi, defensionis constantiam. An verò obliti estis, judices, recenti illo nuntio necis Clodianæ, non modò inimico-

rum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? Negabant eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum; arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patriâ careret, cùm sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum, fortem virum, quin, cùm suo periculo salutem reipublicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret, quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet. Miseros interdum cives, optimè de republica meritos! in quibus homines non modò res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt: quæ certè vera extitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honestè, verèque defendere.

NOTAS.

Quod si nondum. *Transitio ad novum argumentum à consequentibus.*

Per deos immortales! *Obtestatio.*

Quæ fuerit celeritas...qui ingressus &c. *Traductio*, *et Prosopographia.*

Neque verò se populo solùm, &c. *Gradatio.*

Ejus. *De Pompeyo.*

Senatus totam rempublicam, omnem Italiæ pubem, cuncta populi Romani arma commiserat. *Adjunctio.*

Omnia audienti, magna metuenti, &c. *Similiter cadens*, *et similiter desinens.*

Magna vis est conscientiæ. *Thesis.*

Imperitorum. *Poco advertidos.*

Sive illud animo irato... sive etiam illius morte, &c. *Dilemma.*

Miseros interdum cives. *Afectos de lástima y de indignacion.*

Ergo illa. *Concludit argumento à contrariis.*

24 Quid, quæ posteà sunt in eum congesta? quæ quemvis etiam mediocrium delictorum conscientiâ perculissent, ut sustinuit, dii immortales! sustinuit? immò verò ut contempsit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiorum, frænorum, sparorum, pilorúmque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur. Nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse

dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi: domus in clivo Capitolino scutis referta: plena omnia malle olorum ad urbis incendia comparatorum. Hæc non delata solùm, sed penè credita: nec antè repudiata sunt, quàm quæsita.

Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeji: sed dicam, ut sentio, judices; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota est commissa respublica. Quin etiam audiendus sit popa Licinius, nescio quis, de circo maximo: servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse de interficiendo Cn. Pompejo conjurasse; deinde posteà se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompejo in hortos nuntiavit. Arcessor in primis. De amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei, patriæque custodis tanta suspicione non metu exanimari: sed mirabar tamen credi popæ: ebriosorum confessionem servorum audiri: vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verùm, ut intelligo, cavebat magis Pompejus, quàm timebat, non ea solùm, quæ timenda erant, sedomnino omnia, ne aliquid vos timeretis.

Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat. Tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompejum, præstantissima virtute civem, timidum suspicari: diligentiam, totâ republicâ susceptâ, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, nisi eo tacente, res ipsa loqueretur.

NOTAS.

Sustinuit? immò verò ut contempsit. *Correctio.*

Neque maximo animo nocens... neque innocens, nisi fortissimus vir. *Antithesis.*

Nullum in urbe vicum, &c. *Estilo de narracion.*

De circo maximo *La plaza mayor de Roma estaba llena de tabernas y figones, adonde concurrian las personas de pocas obligaciones, que por esto se llaman en latin* homines de circo.

Timebat non ea solùm, &c. *Conjugata.*

Non poteram &c. *Locus à repugnantibus.*

In sanctissimo templo. *De Júpiter Capitolino. El caso cuenta Asconio de esta manera:* Proximo senatu P. Cornificius, ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat: postulaverat, ut femur videret: et ille sine mora tunicam levarat: tum M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quæ in Milonem dicerentur.

Talis et civis et viri. *Polysyndeton.*

Nisi, eo tacente. *Grevio lee:* ut, eo tacente, res ipsa loqueretur.

25 Omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt. Quòd si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefariè aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiæ delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus domúmque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intentă

sunt: magna in hoc certè vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires, atque opes indicantur, si quidem in hunc unum et præstantissimus dux electus, et tota respublica armata est.

Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quòd si Miloni locus datus esset; probasset profectò tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quàm te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa teterrima peste sæpissimè pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se à te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione præturæ: duos se habere semper amicissimos sperasse; te tuo beneficio, me suo. Quæ si probaret: si tibi ita penitùs inhæsisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade nunquam esset conquietura: næ iste haud dubitans cessisset patriâ, is, qui ita natus est, et ita consuevit: te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit.

NOTAS.

Tuas Cn. Pompei. *Apostrophe.*

Si Milonem times, &c. *Expolitio per synonymiam et enumerationem partium.*

Conquisitores. *Comisarios de guerra.*

Capitolinæ cohortes. *Las guardias puestas en el capitolio.*

Reipublicæ partes ægras, &c. *Alegoría.*

Sanares et confirmares. *Paria paribus relata.*

Ita consuevit. *Reticentia. Suple*, ut commoda patriæ propriis commodis anteponat.

Magne. *Renombre que dieron á Pompeyo los Romanos por sus grandes hazañas.*

Antestaretur. *Te citaria á ti mismo por testigo de su inocencia probada con tantas acciones generosas.*

26 Vide quàm sit varia vitæ commutabilísque ratio, quàm vaga volubilísque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quàm ad tempus aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates. Erit, erit illud profectò tempus, et illucescet aliquando ille dies, cùm tu, salutaribus, ut spero rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis (qui quàm crebrò accidat, experti debemus

scire) et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres.

Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompejum, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cùm senatus ei commiserit, ut videret, *ne quid respublica detrimenti caperet*: quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium expectaturum fuisse, in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? Satis judicatum est à Pompejo, satis, falsò ista conferri in Milonem: qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem à vobis absolvi oporteret; ut omnes confitentur, liceret.

Quod verò in illo loco, atque illis publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet: satis declarat, se non terrorem inferre vobis, (quid enim illo minùs dignum, quàm cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more majorum, et suo jure posset?) sed præsidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiatis, liberè judicare.

NOTAS.

Vide quàm. *Locus communis de fortunæ inconstantia.*

Ad tempus aptæ. *Acomodadas al tiempo.*

Erit, erit. *Conduplicatio.*

Salutaribus. *Prósperas, venturosas.*

Et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, &c. *Polysyndeton, et similiter cadens.*

Quo uno versiculo. *Con el cual renglon solo. En pronunciando esta fórmula el senado, podia el cónsul tomar por sí mismo las providencias que le parecian necesarias, aunque fuese quitando la vida á los ciudadanos sospechosos sin formalidad de juicio.*

Oporteret... liceret. *Similiter desinens.*

Contra hesternam concionem. *En que Planco alborotó al pueblo contra Milon.*

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

27 Nec verò me, judices, Clodianum crimen movet: nec tam sum demens, tàmque vestri sensûs ignarus atque expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis. De qua si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impunè Miloni clamare, atque

mentiri gloriosè liceret : occidi, occidi, non Sp. Mælium, qui annonâ levandâ, jacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi : non Tib. Gracchum, qui collegæ magistratum per seditionem abrogavit : quorum interfectores implerunt orbem terrarum nominis sui gloriâ : sed eum, (auderet enim dicere, cùm patriam periculo suo liberasset) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ fœminæ comprehenderunt : eum cujus supplicio senatus solemnes religiones expiandas sæpe censuit : eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse : eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium conservatorem judicabant, servorum armis exterminavit : eum, qui regna dedit, ademit ; orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est : eum, qui plurimis cædibus in foro factis, singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit : eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine : eum, qui ædem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis, tabulis publicis im-

pressam, extingueret: eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini, qui non calumniâ litium, non injustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solùm Etruscos, (eos enim penitùs contempserat) sed hunc Q. Varium, virum fortissimum atque optimum civem, judicem nostrum, pellere possessionibus, armis castrísque conatus est: qui cum architectis et decempedis villas multorum, hortósque peragrabat: qui Janiculo et Alpibus spem possessionum terminabat suarum: qui cùm ab equite Romano splendidissimo et forti viro, T. Pacuvio, non impetrasset, ut insulam in lacu Prelio venderet, repentè lintribus in eam insulam materiam, calcem, cæmenta atque arenam convexit, dominóque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium extruere in alieno. Qui huic T. Furfanio, cui viro? dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia? quid adolescente Aponio dicam? quorum utrique mortem est minitatus; nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum: quâ invidiâ

huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissimâ gratiâ, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modò vestibulo privaret, sed omni aditu, et limine.

NOTAS.

Clodianum crimen. *La acusacion de haber muerto á Clodio.*

Occidi, occidi, &c. *Prosopopæya Milonis.*

Non Tib. Gracchum, &c. *Comparationes. Vide sup. cap. 3.*

Collegæ. *A M. Octavio, que se oponia á sus intentos.*

Eum, cujus supplicio, &c. *Repetitiones, Incisa, Enumeratio partium, Antitheses.*

Civem. *Ciceron.* Exterminavit. *Desterró.*

Regna dedit. *A Brogitaro, yerno del rey Deyotaro. Vide Orat. de Aruspic. resp. cap. 13.* Tu etiam *Dejotarum* regem appellari cum Brogitaro jubes; sed alter est rex judicio senatûs per nos: pecuniâ Brogitarus per te appellatus.

Ademit. *A Ptolomeo, rey de Chipre.*

Orbem terrarum quibuscum, &c. *Con Pison y Gabinio, dando al primero el gobier-*

no de Macedonia, y al segundo el de Siria. Hyperbole.

Singulari virtute et gloria civem. *Pompeyo.*

Memoriam publicam recensionis *El archivo, donde se guardaban los catálogos de los ciudadanos romanos, y de sus rentas, que se formaban de cinco en cinco años.*

Calumnia litium. *Con trampas y pleitos.*

Injustis vindiciis. *Querellas injustas.*

Sacramentis. *Depositando, para pleitear, el dinero. Vide Varron. lib. 5. de Ling Lat.:* Sacramento contendere est, depositâ apud Pontificem pecuniâ litigare.

Janiculo. *Un montecillo de Roma, hoi* Montorio. *Quiere decir, que desde Roma hasta el fin de la Italia todo lo queria avasallar la codicia de Clodio.*

Quid enim ego. *Præteritio.*

Mortuum illaturum. *Para que atribuyesen su muerte al dueño de la casa.*

Qua invidia huic esset tali viro conflagrandum. *Quedando expuesto al odio y abominacion de todos un hombre tan justo y honrado. Metáphora.*

28 Quamquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur: etsi æquabiliter in rempublicam, in privatos; in longinquos, in pro-

pinquos; in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ verò aderant jam, et impendebant, quónam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre imperium, si id ille nactus esset? Omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim feceratis, ut in eos se potiùs mitteret, quàm in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias. Pecunias dico? à liberis, à liberis, medius fidius, et à conjugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent? hæc, quæ nota sunt omnibus? quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam, resque privatas omnium possideret?

Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: adeste, quæso, adque audite, cives: P. Clodium interfeci; ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera à cervicibus vestris repuli; per me unum, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset verò timendum, quonam modo id ferret civitas. Nunc enim quis est, qui non

probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimùm reipublicæ profuisse, maximâ lætitiâ populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, et dicat, et sentiat? Nequeo, vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia, judicare. Multas tamen summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit: quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiam, neque tantam.

Mandate hoc memoriæ, judices. Spero multa vos, liberósque vestros in republica bona esse visuros. In his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressâ hominum licentiâ, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent?

NOTAS.

In rempublicam, &c. *Anacephalæosis, sive recapitulatio dictorum.*

Si id ille nactus esset. *Si hubiese logrado el empleo de pretor, sienao cónsules los que no se atreverian á oponersele.*

Omitto socios, &c. *Incisa, & Disjunctio.*

Pecunias dico? *Correctio.*

Medius fidius. *Juramento para aseverar alguna cosa: como* mehercule: *asi el Dios vengador de la fé quebrantada me ayude! como si dixese:* ita me Deus fidius, sive fidei vindex, &c.

Quæ patent? quæ nota sunt? quæ tenentur? *Sinonimia.*

Si cruentum gladium tenens. *Prosopopæja, & hipotíposis.*

Jus, æquitas, leges, &c. *Enumeratio partium.*

Qui non probet? qui non laudet, &c. *Expolitio.*

Esset verò timendum. *Ironía.*

Spero multa vos, &c. *Locus à consequentibus.*

Hoc ipso summo viro consule. *Pompeyo.*

29 Non timeo, judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentiùs hæc in illum evomere videar, quàm veriùs. Etenim etsi præcipuum esse debebat; tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut

in communi odio penè æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, judices: nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii. Fingite animis: liberæ enim sunt cogitationes nostræ; et quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus. Fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ, si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quónam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompejus, qui eâ virtute ac fortunâ est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum: si is, inquam, potuisset, aut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare; utrum putatis potiùs facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rempublicam non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: et de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab iisne pœnam timeret, quos liberavisset?

Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? propè ad immortalitatis et religionem, et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libente se fecisse, libertatis omnium causâ. Quod ei certè non confitendum modò fuisset, verùm etiam prædicandum.

NOTAS.

Non timeo. *Prolepsis*, *sive Occupatio.*

Odio ... inflammatus. *Metáphora.*

Præcipuum. *Suple* odium. *Aunque yo tenia particulares motivos para aborrecerle.*

Non potest dici satis, &c. *Incrementum.*

Liberæ enim sunt cogitationes nostræ. *Locus communis.*

Si possim efficere, &c. *Communicatio.*

Sed ita, si. *Pero con la condicion de que.*

Quónam modo. *Argumentum à minore ad majus.*

Inani cogitatione. *Con la vana aprension sola.*

Aut quæstionem ... aut ipsum ... utrum putatis, &c. *Dilemma.*

Ejus igitur mortis. *Argumentum à contrario, Epiphonema, & Antithesis.*

Hujus. *De Clodio.* Qui esset. *Milon.* Iisne. *Los jueces. Conclusio per interrogationem.*

Quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas? quos cantus? *Traductio.*

Vos tanti conservatorem populi, &c. *Congeries definitionum, & conflictio contrariorum.*

30 Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur: dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi verò gratius putat esse vobis, sui se capitis, quàm vestri ordinis defensorem fuisse: cùm præsertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores consequeretur amplissimos. Si factum vobis non probaretur, (quamquam quî poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minùs fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset: magno animo constantíque cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius, quàm lætari ceteros, lugere eum solum, propter quem cæteri lætarentur?

Quamquam hoc animo semper fuimus om-

nes in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque, et invidiam nostram putaremus. Nam quæ mihi ipsi tribuenda laus esset, cùm tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Propositâ invidiâ, morte, pœnâ, qui nihilo segniùs rempublicam defendit, is vir verè putandus est. Populi grati est, præmiis afficere benemeritos de republica cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat.

Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi: et, si grata respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientiâ suâ niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, judices, fortuna populi Romani, et vestra felicitas, et dii immortales sibi deberi putant. Nec verò quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit, numénve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorúmque

motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque id, quod maximum est, majorum nostrorum sapientia, qui sacra, qui cæremonias, qui auspicia et ipsi sanctissimè coluerunt, et nobis suis posteris prodiderunt.

NOTAS.

Ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius, &c. *Notatio, Traductio, & Antithesis.*

Nam quæ mihi ipsi, &c. *Rem suo exemplo confirmat.*

Propositâ invidiâ, &c. *Definitio viri fortis.*

Ahala, Nasica, &c. *Vid. not. in cap. 3.*

Neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, &c. *Razones naturales, que prueban evidentemente la exîstencia de un Dios, y de su providencia.*

31 Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat, et sentiat, et non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu. Nisi fortè idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua hæc ipsa agimus, ac dicimus, videre, aut planè,

qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit; quæ illam perniciem extinxit, ac sustulit: cui primùm mentem injecit, ut vi irritare, ferróque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretúrque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licèntiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, judices, deorum immortalium curâ, res illa perfecta. Religiones mehercule ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commôsse se videntur, et jus in illo suum retinuisse.

Vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vósque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales, quas ille præceps amentiâ, cæsis, prostratísque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: túque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finésque sæpe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuistis: vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed justæ ta-

men, et debitæ pœnæ solutæ sunt. Nisi fortè hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, cùm prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo teterrimam mortem obiret; ut non absolutus judicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus.

NOTAS.

Illa vis. *El poder y Magestad de Dios.*

Neque in his corporibus, &c. *Argumentum à repugnantibus.*

Nisi fortè. *Refutacion de uno de los argumentos frívolos de los ateistas contra la existencia de Dios.*

Illam perniciem. *Clodio.* Synecdoche.

Religiones. *Los lugares sagrados.* Metonymia.

Illam belluam. *Clodio.* Metaphora.

Commôsse se. *Se dieron por entendidos.* Síncope.

Vos enim jam Albani. *Quintiliano lib.* 6. c. 2. *dice*: aversus quoque à judice sermo, qui dicitur *apostrophe*, mirè movet: sive adversarios invadimus: sive ad invocationem aliquam convertimus: *Vos enim jam,*

Albani tumuli, atque luci &c.

Substructionum insanis molibus. *Con los edificios soberbios de sus jardines y casas de campo.*

Vestræ religiones. *Vuestras augustas ceremonias, vuestras imágenes sacrosantas.*

Latiaris sancte Jupiter. *En el monte de Alba estaba un templo antiquísimo de Júpiter, á donde concurrian cada año, para ofrecerle sacrificios, todos los pueblos del* Lacio.

Illo nefario judicio. *En que sobornó á los jueces con dineros.*

32 Nec verò non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, atque ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus. Non fuisse credo fas clarissimorum virorum formas illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potiùs mortem ejus lacerari, quàm in quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc rempublicam insultare videret, et patere-

tur. Polluerat stupro sanctissimas religiones: senatûs gravissima decreta perfregerat: pecuniâ se palàm à judicibus redemerat: vexarat in tribunatu senatum: omnium ordinum consensu pro salute reipublicæ gesta resciderat, me patriâ expulerat: bona diripuerat: domum incenderat: liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompejo nefarium bellum indixerat: magistratuum, privatorúmque cædes effecerat: domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam: multos sedibus ac fortunis ejecerat: instabat, urgebat: capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant: incidebantur jam domi leges, quæ nos nostris servis addicerent: nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem. Ipsum illum, qui poterat obstare, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Cæsaris potentiam suam esse dicebat: bonorum animos etiam in meo casu contempserat: Milo unus urgebat.

NOTAS.

Sine cantu. *Sin las canciones fúnebres usadas.*
Ludis. *Combates de gladiadores, que se mata-*

ban unos á otros con bárbara ceremonia en honra del difunto.

Sine funere. *Sin la pompa funeral, &c. Enumeratio partium.*

Oblitus cruore, et luto. *Porque no dieron tiempo para lavar y ungir el cuerpo.*

Clarissimorum virorum formas. *Las imágenes de sus nobilísimos progenitores. Padre, abuelo y bisabuelo de Clodio habian sido cónsules.*

Dura mihi. *Digressio.*

Polluerat stupro, &c. *Ethopæja, Amplificatio per congeriem effectuum, similiter cadens, et similiter desinens.*

Quæ nos nostris servis addicerent. *Que nos sujetasen á nuestros esclavos, haciéndolos árbitros de nuestra fortuna. Pretendia Clodio formar una nueva tribu de ellos, que tuviese voto como las demas en la eleccion de los magistrados.*

Ejus cogitationibus. *A sus ideas.*

Ipsum illum. *Pompeyo.*

In meo casu. *Cuando promulgó la ley de mi destierro.*

33 Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias. Aliter perire pes-

tis illa non potuit; nunquam illum respublica suo jure esset ulta. Senatus, credo, prætorem eum circumscripsisset. Ne cùm solebat quidem id facere, in privato eodem hoc, aliquid profecerat. An consules in prætore coercendo fortes fuissent? Primùm Milone occiso habuisset suos consules. Deinde quis in eo prætore consul fortis esset, per quem tribunum, virum consularem crudelissimè vexatum esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret: lege novâ, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset. Postremò, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempublicam nullam haberetis.

An ille prætor, ille verò consul, si modo hæc templa atque ipsa mœnia stare eo vivo tamdiu, et consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus nihil mali fecisset, qui mortuus, uno ex suis satelitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, in-

flammari, exscindi, funestari? neque id fieri à multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno: qui cùm tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimùm abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat.

Et sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum, si potestis, ab inferis. Frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi verò sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum facibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cùm audiretur silentio M. Cælius, tribunus plebis, vir et in republica fortissimus, et in suscepta causa firmissimus, et bonorum voluntati, et auctoritati senatûs deditus, et in hac Milonis sive invidia, sive fortuna singulari, divina et incredibili fide.

NOTAS.

Virum consularem. *Al mismo Ciceron.*

Oppressisset... possideret, teneret. *Synonymia.*

Servos nostros libertos suos fecisset. *Vide sup.*: nos nostris servis addicerent.

Homo effœminatus virum fortissimum. *Antithesis.*

Ille verò consul. *Pues qué si llegase á ser cónsul?* Argumentum à minore ad majus.

Quo quid miserius, &c. *Afectos de indignacion y de odio contra Clodio y sus apasionados.*

Templum sanctitatis, &c. *Definitio curiæ.*

Inflammari, exscindi, funestari. *Incrementum.* Funestari est cadaveris illatione incestari.

Excitate, excitate, &c. *Conduplicatio, concessio, et communicatio.*

Nisi verò sustinuistis. *Enthymema, et Ironia.*

Ad Castoris. *Suple Ædes. Hellenismus.*

Et in republica fortissimus, et in suscepta causa &c. *Polysyndeton.*

Sive invidia. *Bien se llame desgracia, que le causa la envidia y malevolencia de sus enemigos.*

EPÍLOGO.

Implora la misericordia de los jueces: 1. alegando los méritos de Milon, que merece tanto mas el perdon, cuanto menos lo pide: 2. significando su desconsuelo y la pena de todos los amigos al ver el estado de Milon: 3. llamando ingrata y desdichada á Roma si permite salir de su seno á un varon tan señalado; que será recibido con sumo afecto y estimacion en cualquiera otra tierra.

34 Sed jam satis multa de causâ: extra causam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem, obtestérque vos, judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat: ego etiam, repugnante hoc, et imploro, et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexistis Milonis: si vultum semper eumdem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minùs ei parcere: atque haud scio, an multò etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis, et in infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos et supplices, et ut vivere liceat obsecrantes, etiam odis-

se solemus: fortes et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes, servare cupimus: eorúmque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quàm qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus?

Me quidem, judices, exanimant, et interimunt hæ voces Milonis, quas audio assiduè, et quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihíque patria carissima, quoquo modo merita de me erit. Tranquillâ republicâ cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipso, sed per me tamen perfruantur. Ego cedam, atque abibo. Si mihi republicâ bonâ frui non licuerit, at carebo malâ: et quàm primùm tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam.

O frustra, inquit, suscepti mei labores! ó spes fallaces! ó cogitationes inanes meæ! Ego, cùm tribunus plebis, republicâ oppressâ, me senatui dedissem, quem extinctum acceperam: equitibus Romanis, quorum vires erant debiles: bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego cùm te (mecum enim

sæpissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox, et defensio? mihíne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari?

NOTAS.

De causa. *Pues queda probado que Milon no puso asechanzas á Clodio.* Extra causam. *Porque intentó probar que Milon no solo no era digno de castigo, sino de premio: lo que no era necesario para probar la inocencia del reo*: non enim erat id positum in quæstione.

Nolite. *El epílogo tiene dos partes: en la primera escusa Tulio á Milon porque no asistia al tribunal en trage y ademan de reo: en la segunda el mismo orador suplica á los jueces que absuelvan á un hombre tan benemérito de la república.*

Etenim si in gladiatoriis pugnis. *Comparatio.*

Exanimant, et interimunt... Assiduè... Quotidie. *Similiter desinens.*

Valeant, valeant, inquit. *Prosopopæja Milonis.*

Sint incolumes, sint florentes, sint beati. *Repetitio, et Synonymia.*

O frustra suscepti mei labores! *Exclamatio.*

Senatui... equitibus Romanis, &c. *Enumeratio.*

35 Nec verò hæc, judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecit: timidis, et omnia circumspicientibus pericula, non negat. Plebem, et infimam multitudinem, quæ P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita nostra, suam se fecisse commemorat; ut non modò virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret; nec timet, ne cùm plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam: vestras verò, et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit, secum ablaturum esse dicit.

Meminit etiam, sibi vocem præconis modò defuisse, quàm minimè desiderarit: po-

puli verò cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum. Nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ certè vera sunt, fortes et sapientes viros non tam præmia sequi solere rectè factorum, quàm ipsa rectè facta: se nihil in vita nisi præclarissimè fecisse; siquidem nihil sit præstabilius viro, quàm periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus.

Nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium, gloriam: esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur: quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse cujus gradibus etiam homines in cœlum viderentur ascendere. De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, cùm omnes à meis inimicis faces meæ invidiæ subjiciantur; tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, et gratulationibus habendis, et omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos et actos, et ins-

titutos dies: centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii, et, opinor, ultra quàm fines imperii populi Romani sunt, ea non solùm fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et jam versatur, et semper habitabit nominis mei gloria.

NOTAS.

Tribus suis patrimoniis. *Tres patrimonios espendió Milon en dádivas al pueblo: uno heredado de su padre: otro de su madre: y el tercero de su abuelo materno.*

Vocem præconis. *Siempre que el pueblo se juntó para elegir cónsul, la mejor parte de los votos estaba por Milon; mas sus competidores con varios pretestos estorbaban que fuese declarado por tal solemnemente. Asi dice,* sibi vocem præconis modò defuisse.

Hæc arma. *Este aparato de guardias, &c.*

Fortes et sapientes viros, &c. *Epiphonema, et Traductio.*

Absentes adessemus &c. *Antithesis.*

Faces meæ invidiæ subjiciantur. *Atizan el fuego de su furor para mi deshonra y perdicion. Alegoría.*

Omitto Etruriæ. *Præteritio. Luego que se*

supo en Toscana la muerte de Clodio, que tantos males habia causado en aquella provincia, sus habitadores hicieron públicas fiestas.

Ultra quàm fines imperii populi Romani. *Hyperbole.*

36 Hæc tu mecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum, Milo. Te quidem, quòd isto animo es satis laudare non possum: sed, quò est ista magis divina virtus, eò majore à te dolore divellor. Nec verò, si mihi eriperis, reliqua est illa saltem ad consolandum querelà, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi: non malè aliquando de me meriti, sed semper optimè. Nullum unquam, judices, mihi tantum dolorem inuretis, (etsi quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me feceritis. Quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis: cur non id meo capite potiùs luitur, quàm Milonis? Præclarè enim vixero, si quid mihi acciderit priùs, quàm hoc tantum mali videro.

Nunc me una consolatio sustentat, quòd tibi, T. Anni, nullum à me amoris, nullum

studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpè corpus et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas, ac liberum meorum, in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua diminutio capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo, quod dicam? quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vósque obsecro, judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis.

NOTAS.

Hæc tu mecum. Suple loqueris. Hæc ego tecum. Suple loquor. *Apostrophe ad Milonem.*

Non enim inimici mei. *Procura el orador ganar la voluntad de los jueces con afectos de amor y reconocimiento.*

Etsi quis potest esse tantus? *Correctio.*

In communionem tuorum temporum. *Para que te sirvieses de ellas en tus calamidades.*

Diminutio capitis. *Pérdida de la libertad ó la vida.*

Quid jam restat? quid habeo, quod dicam? *Dubitatio.*

Non recuso, non abnuo *Synonymia.*

Augeatis... Videatis. *Similiter desinens.*

37 His lacrymis non movetur Milo. Est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic ea mente, qua natus est. Quid vos, judices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis: ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quàm hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis; vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vósque milites: vobis non modò inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? projicietur?

O me miserum! ó infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos: ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te

parentem alterum putant? quid tibi, Q. Frater, qui nunc abes, consorti meorum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quæ est grata gentibus. A quibus non potuisse? ab iis, qui maximè P. Clodii morte acquierunt. Quo deprecante? me.

Quodnam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus admisi, judices, cùm illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? Omnes in me, meósque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an, ut inspectante me, expellerentur, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorem reditum esse, quàm fuerit ille ipse discessus. Nam quî possum putare me restitutum esse, si distrahor ab his, per quos restitutus sum?

NOTAS.

Vos, vos appello. *Conduplicatio*, et *Apostrophe. Habla con los soldados que estaban de guardia.*

Hæc tanta virtus. *Un hombre tan valeroso.* Metonymia.

Expelletur, exterminabitur, ejicietur. *Synonymia.*

O me miserum! *Esplicacion afectuosa.*

Revocare tu me in patriam, &c. *Argumentum à majore ad minus.*

At in qua causa, &c. *Subjectio præclara ab adjunctis personarum.*

Quodnam ego concepi tantum scelus? *Interrogatio oratoria.*

Indagavi, patefeci, &c. *Gradatio. Habla de la conjuracion de Catilina.*

Redundant ex illo fonte. *Metaphora.*

38 Utinam dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim: metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam piè) utinam P. Clodius non modò viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset potiùs, quàm hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, et à vobis, judices, conservandum virum! Minimè, minimè, inquit. Immò verò pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriæ natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si fortè, pro patria? Hujus vos animi monumenta retinebitis: corporis in Italia nullum sepulcrum esse patie-

mini? hunc suâ quisquam sententiâ ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis, ad se vocabunt?

O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit: hanc ingratam, si ejecerit: miseram, si amiserit! sed finis sit. Neque enim præ lacrymis jam loqui possum: et hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro, obtestórque, judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem, mihi credite, is maximè probabit, qui in judicibus legendis optimum, et sapientissimum, et fortissimum quemque legit.

NOTAS.

Hiccine vir, &c. *Antithesis, et traductio. Estilo magnífico y sublíme, propio para conmover los ánimos.*

Hujus vos animi monumenta... corporis &c. *Contraria.*

Exceperit... ejecerit... amiserit. *Similiter desinens.*

Virtutem, justitiam, fidem. *Disjunctio.*

Is maximè probabit. *El cónsul Pompeyo.*

ORATIO

PRO M. MARCELLO.

ARGUMENTO.

M. Claudio Marcelo siguió en las guerras civiles el partido de Pompeyo; mas despues de la victoria del césar, temiendo su venganza, se retiró á la ciudad de Mitilene, donde pasaba la vida pacíficamente, sin pensar en volver jamas á Roma. Un dia estando el césar en el senado, L. Pison hizo mencion de Marcelo; y al mismo tiempo todos los senadores con Cayo Marcelo, hermano del desterrado, suplicaron con grandes instancias al césar que perdonase á un varon tan señalado y amigo antiguo suyo. El césar respondió benignamente á tan justa súplica. Lo que dió motivo á Ciceron para desplegar todas las velas de su elocuencia en alabanza de los hechos y virtudes del césar; principalmente de su singular magnanimidad y clemencia: mezclando entre estos elógios algunas advertencias útiles y saludables no menos para el bien del

cesar, que para la restauracion de la república. Tenia Ciceron entonces 61 años de edad; y corria el año 707 de la fundacion de Roma.

La oracion tiene tres partes: Exôrdio, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Rompe el orador su silencio, no pudiendo contenerse al ver tanta clemencia y moderacion en el cesar, cuyo amor y benevolencia se concilia diciendo, que con este beneficio inopinado ha restituido al orador, quien le da las gracias, su voz; al senado su esperanza; á Marcelo el honor y la vida, y á todos ha llenado de sumo consuelo y gozo.

1 Diuturni silentii, Patres conscripti, quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundiâ, finem hodiernus dies attulit: idémque initium, quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam, inauditámque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam deni-

que incredibilem sapientiam, ac penè divinam tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, Patres conscripti, reíque publicæ reddito, non solùm illius, sed meam etiam vocem, et auctoritatem, et vobis, et reipublicæ conservatam, ac restitutam puto.

Dolebam enim, Patres conscripti, ac vehementer angebar, cùm viderem, virum talem, qui in eadem causa, in qua ego, fuisset, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo, illo æmulo, atque imitatore studiorum, ac laborum meorum, quasi quodam socio, à me, et comite distracto. Ergo et mihi meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, et his omnibus, ad bene de omni republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, et maximè in me ipso, sed paulo antè omnibus, cùm M. Marcellum senatui populóque Romano, concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatémque reipublicæ tuis vel doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis vitæ antè actæ hodierno die maximum

cepit, cùm summo consensu senatûs, tum præterea judicio tuo gravissimo et maximo: ex quo profectò intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cùm in accepto tanta sit gloria. Est verò fortunatus ille, cujus ex salute non minor penè ad omnes, quàm ad illum ventura sit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem meritò, atque optimo jure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentiâ, aut ullo genere laudis præstantior?

NOTAS.

Dolore. *Por el sentimiento de verme privado de mis mejores amigos.* Verecundia. *Por la vergüenza que me causaba la memoria de haber tomado las armas contra un príncipe tan benigno y clemente como el césar. Dos causas principales de su profundo silencio.*

Idem initium ... dicendi. *Suple* attulit. *Adjunctio.*

Tantam enim mansuetudinem, &c. *Gradatio.*

Tantum ... modum. *Tanta moderacion.* Sapientiam. *Prudencia.*

Et auctoritatem, et vobis, &c. *Polisindeton.*

Dolebam enim, &c. *Similiter cadens, Sinonimia, Traductio, Antithesis. De estas fi-*

guras está lleno el estilo florido de la presente oracion, y es facil el observarlas.

Illo æmulo. *Marcelo era escelente orador. Véase su elógio en el lib. de clar. Orat.*

Quasi signum aliquod. *Al tiempo de pelear solian los capitanes alzar una bandera, la cual vista por los soldados, luego entendian lo que significaba. Asi este acto heroíco de la clemencia del césar fué para todos claro indicio del ánimo que tenia de restituir su antigua libertad á la república.* Similitudo ex more militari.

Offensionibus. *Las ingratitudes de Marcelo.*

Ex quo profectò intelligis, &c. *Epiphonema à relatis.*

Quis enim aut, &c. *Enumeratio, & Polisindeton.*

CONFIRMACION.

Tiene dos partes. En la primera compara las hazañas militares del césar con su generosa clemencia y mansedumbre increible: y da con mucha razon la preferencia á estas dos virtudes, que tanto sobresalian en él sobre todos los demas capitanes, y aun sobre el gran Pompeyo. En la segunda intenta desvanecer algunas sospechas del césar; persua-

diendole que no tiene que temer de nadie, porque todos le desean largos años de vida para que ponga fin, como puede, á las turbaciones de la república, restituyendola su antiguo lustre, del cual depende la gloria immortal del mismo cesar.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS.

2 Nullius tantum est flumen ingenii, nulla dicendi, aut scribendi tanta vis, tanta copia, quæ non dicam exornare, sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit. Tamen hoc affirmo, et hoc pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem, quàm eam, quam hodierno die consecutus es. Soleo sæpe ante oculos ponere, ídque libenter crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorúmque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis, nec contentionum magnitudine, nec numero præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri. Nec verò disjunctissimas terras citiùs cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratæ sunt.

Quæ quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, eásque detrahere ducibus, communicare cum multis, ne propriæ sint imperatorum. Et certè in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus, multùm juvant. Maximam verò partem quasi suo jure Fortuna sibi vindicat: et quidquid est prosperè gestum, id penè omne ducit suum.

At verò hujus gloriæ, C. Cæsar, quam es paulo antè adeptus, socium habes neminem. Totum hoc, quantumcumque est, quod certè maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil præfectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit: tuam esse totam, et propriam fatetur. Nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur.

NOTAS.

Nullius tantum est flumen ingenii. *Metáfora elegantísima.*

Quàm eam. *Indíca la proposicion, que es ésta:* Clementiæ laus, quam in restituendo Marcello consecutus es, longè omnibus tuis bellicis laudibus antecellit.

Soleo sæpe, &c. *Comparatio, et Distributio.*

Nec verò disjunctissimas terras. *Hiperbole.*

Nam bellicas laudes. *Extenuatio á causis efficientibus.*

At verò hujus gloriæ. *Dissimilitudo.*

Es paulo antè adeptus. *Perdonando á Marcelo.*

Nihil.... centurio, nihil præfectus, &c. *Repetitio, Enumeratio, Adjunctio.*

Decerpit. *Metaphora à floribus desumpta.*

Rerum humanarum domina. *Definitio.*

Temeritas cum sapientia ... ad consilium casus. *Contraria.*

3 Domuisti gentes immanitate barbaras multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed tamen ea vicisti, quæ et naturam, et conditionem, ut vinci possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, quæ non ferro ac viribus debilitari, frangíque possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modò extollere ja-

centem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem : hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo judico.

Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solùm nostris, sed penè omnium gentium litteris, atque linguis : neque ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodò, etiam cùm leguntur, obstrepi clamore militum videntur, et tubarum sono. At verò cùm aliquid clementer, mansuetè, justè, moderatè, sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica consilio, et in victoria, quæ naturâ insolens et superba est, aut audimus, aut legimus : quo studio incendimur, non modò in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe, quos numquam vidimus, diligamus? Te verò, quem præsentem intuemur, cujus mentem, sensúsque cernimus, ut quidquid belli fortuna reliquum reipublicæ fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? quâ benevolentiâ complectemur? Parietes, medius fidius, C. Cæsar, hujus curiæ, ut mihi videtur, tibi gratias agere gestiunt, quòd brevi tempore futura sit illa auctoritas in

his majorum suorum, et suis sedibus.

NOTAS.

Domuisti gentes. *Cláusula numerosa.*

Animum vincere. *Aqui hai un silogismo oratorio: cuanto una cosa es mas ardua, tanto es mayor gloria el conseguirla: es mucho mas arduo vencerse á sí mismo, que al enemigo: luego tu gloria es incomparable.*

Nobilitate, ingenio, &c. *Amplificatio ab adjunctis.*

Non ego eum, &c. *Comparatio.*

Bellicæ tuæ laudes celebrabuntur. *Concessio.*

Obstrepi clamore militum. *Alegoria.*

Sed etiam in fictis. *Argumentum à minore ad majus: los egemplos fingidos de bondad y clemencia, aun en las fábulas ó representaciones de cosas fabulosas, nos roban el corazon: cuánto mas los verdaderos? Esta misma idea de la bondad y clemencia nos hace amar á los ausentes y no conocidos: cuánto mas á los que vemos con nuestros mismos ojos?*

Quidquid belli fortuna. *Los ciudadanos que no perecieron en las guerras civiles, á los cuales perdonó la fortuna.*

Parietes hujus curiæ. *Prosopopeya bien estra-*

ña ; pero que se hace menos dura con aquel paréntesis , ut mihi videtur.

Illa auctoritas. *Esto es* : Marcellus vir summæ auctoritatis. *Metonimia.*

4 Equidem cùm C. Marcelli, viri optimi, et commemorabili pietate præditi , lacrymas modò vobiscum viderem , omnium Marcellorum meum pectus memoria effodit. Quibus tu etiam mortuis , M. Marcello conservato , dignitatem suam reddidisti , nobilissimámque familiam , jam ad paucos redactam , penè ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus jure antepones. Hæc enim res unius est propria C. Cæsaris : ceteræ duce te gestæ , magnæ illæ quidem, sed tamen multo , magnóque comitatu. Hujus autem rei tu idem es et dux , et comes: quæ quidem tanta est , ut trophæis , monumentísque tuis allatura sit finem ætas : nihil est enim opere aut manu factum , quod aliquando non conficiat, et consumat vetustas: at verò hæc tua justitia , et lenitas animi florescet quotidie magis , ita , ut , quantum operibus tuis diuturnitas detrahet , tantum auferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium jam antè æquita-

te et misericordiâ viceras: hodierno verò die te ipsum vicisti. Vereor, ut, hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cùm ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remissisti. Nam cùm ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus. Rectè igitur unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio, vísque devicta est.

NOTAS.

C. Marcelli. *Hermano de nuestro Marcelo; el cual se echó a los pies del césar, pidiendo que le volviese á su gracia.*

Omnium Marcellorum. *Siete dē esta familia habian sido cónsules.*

Meum pectus memoria effodit. *Me traspasó el corazòn la memoria.* Metaphora.

Hunc tu igitur, &c. *Complexio.*

Nihil est enim opere aut manu factum. *Epiphonema.*

Quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, &c. *Antithesis.*

Vereor, ut hoc. *Quizá no entenderán todos lo que voi á decir, ni penetrarán el sentido de mis palabras.* Præmunitio.

Ipsam victoriam vicisse videris, &c. *Conju-*

gata, et Traductio. Los mas floridos panegiristas de los emperadores no llegaron jamás con toda su afectacion á decir cosas tan altas y sutiles como dice Tulio con su noble estilo en alabanza del césar.

5 Atque hoc C. Cæsaris judicium, Patres conscripti, quam latè pateat, attendite. Omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliquâ culpa tenemur erroris humani, à scelere certè liberati sumus. Nam cùm M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ Cæsar conservavit; memet mihi, et item reipublicæ, nullo deprecante; reliquos amplissimos viros, et sibi ipsis, et patriæ reddidit, quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione potiùs, et falso, atque inani metu, quàm cupiditate, aut crudelitate civile bellum esse susceptum. Quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendum putavi, sempérque dolui non modò pacem, sed orationem etiam civium, pacem efflagitantium, repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia, sempérque mea

consilia, pacis et togæ socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato officio, non publico: tantúmque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modò cupiditate, sed ne spe quidem, prudens et sciens, tamquam ad interitum ruerem voluntarium.

Quod quidem meum consilium minimè obscurum fuit. Nam et in hoc ordine, integra re, multa de pace dixi, et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo nemo erit tam injustus rerum æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cùm pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris fuerit iratior. Atque id minùs mirum fortasse tum, cùm esset incertus exitus et anceps fortuna belli. Qui verò victor pacis auctores diligit, is profectò declarat, se maluisse non dimicare, quàm vincere.

NOTAS.

Pacis et togæ. *Synecdoche.*

Hominem. *A Pompeyo.* Privato officio, non publico. *Por las obligaciones particulares que le debia, no por condenar la causa del cesar, como contraria á la república.*

In hoc ordine. *En el senado.* Integra re.

Antes de emprender la guerra.

Cum capitis mei periculo. *Ciceron estuvo varias veces á punto de perder la vida á manos de los pompeyanos, por no querer tomar el baston de general contra el cesar, despues de la batalla de Farsalia.*

Ex quo jam. *Argumentum á consequentibus.*

6 Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego eum, et quanto cum dolore vidi, cùm insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ comparandæ.

Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam: gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius verò partis, nihil ampliùs dicam, quàm id, quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam.

Quidam enim non modò armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur : nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant : ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum, et tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando, omnem spem salutis ad clementiam victoris, et sapientiam contulisse.

Quare gaude tuo isto tam excellenti bono : et fruere cùm fortuna, et gloria, tum etiam naturâ, et moribus tuis : ex quo quidem maximus est fructus, jucunditásque sapienti. Cetera cùm tua recordabere ; etsi persæpe virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ gratulabere. De nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari tua sapientia cogitabis : quæ non modò summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut hæc à virtute donata ; cetera à fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris de-

fatigari, non cupiditate præsertim aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii, stultâ fortasse, certè non improbâ, et specie quadam reipublicæ. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt: contráque summa laus, quod plerique minimè timendum fuisse senserunt.

NOTAS.

Ipsius victoriæ ferocitatem. *Metonymia*, pro *Pompejanos victores fore ferocissimos.*

Gladium vaginâ vacuum. *Enallage.*

Eos Martis vis perculit, non ira victoriæ. *Perecieron por la suerte de la guera, no por la venganza del vencedor.* Metonymia.

Ut nemo dubitare debeat &c. *Enthymema ex consequentibus.*

Alterius vero partis. *De la faccion de Pompeyo.*

Iracundam. *Epiteto propio de la persona, atribuido á la cosa.* Synecdoche.

Quidam enim. *Argumentum ab antecedentibus.*

Ubi fuisset. *En cual de los dos exércitos se hubiese hallado.*

Quare gaude tuo isto. *Conclusio et Gratulatio.*

Noli igitur. *Epilogus primæ partis confirmationis per hortationem.*

Specie quadam reipublicæ. *Engañados de un falso zelo del bien público.*

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

7 Nunc verò venio ad gravissimam querelam, et atrocissimam suspicionem tuam, quæ non tibi ipsi magis, quàm cùm omnibus civibus, tum maximè nobis, qui à te conservati sumus, providenda est. Quam etsi spero esse falsam, numquam tamen verbis extenuabo. Tua enim cautio, nostra cautio est: ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quàm parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens? De tuísne? tametsi qui magis sunt tui, quàm quibus tu salutem insperantibus reddidisti? An ex eo numero, qui unà tecum fuerunt? Non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici. Qui? omnes enim qui fuerunt, aut suâ pertinaciâ vitam amiserunt, aut tuâ misericordiâ retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint.

Sed tamen, cùm in animis hominum tan-

tæ latebræ sint, et tanti recessus, augeamus sanè suspicionem tuam: simul enim augebimus et diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republica, tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri suam? et ex unius tua vita pendêre omnium? Equidem de te dies noctésque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos, et incertos eventus valetudinis, et naturæ communis fragilitatem extimesco; doleóque, cùm respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si verò ad humanos casus, incertósque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarúmque consensio: quem deum, si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus?

NOTAS.

Etsi spero. *Aunque estoy persuadido. Muchas veces usa Tulio del verbo* spero *por* credo, *y es una elegancia latina.*

Nimis timidus. *Suple* in augenda suspicione.

Parum prudens. *Suple* in minuenda. *Antithesis.*

De tuísne?... An ex eo numero. *Dilemma.*

Omnia summa. *Los mayores honores y dignidades.*

Fuerunt... Amiserunt... Retinuerunt. *Similiter desinens.*

Tua salute continere suam, &c. *Relata.*

Equidem de te. *Locus communis de fragilitate naturæ.*

Sceleris. *Traicion, conspiracion oculta.* Incrementum, sive Auxesis.

Quem deum. *De esta espresion solian usar los autores profanos en un caso desesperado: como Virgilio lib. 5. Æneidos:* non, si mihi Jupiter auctor spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo. *En boca de un cristiano seria blasfemia.*

33 Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, uni, quæ jacêre sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa, atque prostrata: constituenda judicia, revocanda fides, comprimendæ libidines, propaganda soboles: omnia, quæ dilapsa jam fluxerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello, tantóque animorum ardore, et armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet, et ornamenta dignitatis, et præsidia stabilitatis suæ: multáque uterque

dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset. Quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt: quibus, præter te, mederi nemo potest.

Itaque illam tuam præclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi: satis te diu, vel naturæ vixisse, vel gloriæ. Satis, si ita vis, naturæ fortasse: addo etiam, si placet, gloriæ: at, quod maximum est, patriæ certè parum. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse. Sæpe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebrò dicere, satis te tibi vixisse. Credo: sed tum id audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiàm soli natus esses. Nunc, cùm omnium salutem civium, cunctámque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint: tantum abes à perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hìc tu modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate animi definies? Quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis.

Parúmne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? Immò verò aliis, quamvis multis, satis: tibi uni parum. Quidquid

enim est, quamvis amplum sit, id certè parum est tum, cùm est aliquid amplius. Quòd si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est: vide, quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quàm gloriæ: si quidem gloria, est illustris, ac pervagata multorum, et magnorum vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum, fama meritorum.

NOTAS.

Excitanda tibi uni, quæ jacere sentis, &c. *Allegoria à ruinis ædificiorum.*

Revocanda fides. *Restablecer el comercio perdido por falta de las pagas.*

Dilapsa defluxerunt, &c. *Elegante metáfora.*

Idem togatus. *En tiempo de paz.* Synecdoche, et Antithesis.

Itaque illam tuam. *Refutacion artificiosa del dicho del césar.*

Satis, si ita vis, &c. *Concessio.* Quare. *Hortatio.*

Modum tuæ vitæ. *La medida, ó último término de tu vida.*

Æquitate animi. *Por la serenidad de tu ánimo.* Æquitatem animi dicimus, rectam

animi constitutionem, tranquillámque affectionem omni indignatione vacantem. *Asi interpreta Budéo.*

Quamvis sis sapiens. *Aunque estás instruido en aquella filosofia, que enseña á menospreciar la muerte. Vide sup.*

Aliis... tibi... multis... uni... satis... parum. *Paria paribus relata.*

Quidquid enim est. *Locus communis, sive Thesis.*

Gloria est, &c. *Definitio, et Polysyndeton.*

9 Hæc igitur tibi reliqua pars est, hic restat actus, in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eáque tu in primis cum summa tranquillitate et otio perfruare: tum te, si voles, cùm et patriæ, quod debes, solveris, et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum, quod cùm venerit, omnis voluntas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit? Quamquam iste tuus animus numquam iis angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, sempérque immortalitatis amore flagravit.

Nec verò hæc tua vita ducenda est, quæ corpore et spiritu continetur. Illa, inquam,

illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit memoria seculorum omnium: quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes, oportet: quæ quidem, quæ miretur, jam pridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet, expectat. Obstupescent posteri certè imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes, et legentes tuos. Sed, nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modò nomen tuum longè atque latè: sedem quidem stabilem, et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit magna dissensio, cùm alii laudibus ad cœlum res tuas gestas efferent: alii fortasse aliquid requirent, ídque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris: ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam judicibus, qui multis pòst seculis de te judicabunt: et quidem haud scio, an incorruptiùs, quàm nos. Nam et sine amore, et sine cupiditate, et rursus sine odio, et sine invidia judicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidam falsò putant, non pertinebit; nunc certè pertinet,

esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio.

NOTAS.

Hic restat actus. *Aún te falta el acto mas heróico de tu vida. En las comedias y tragedias el último acto debe ser compuesto y representado con mayor esmero El mismo Tulio lib. de senect. dice* : quæ sunt voluptates corporum cum auctoritatis præmiis comparandæ? Quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec tamquam inexercitati histriones in extremo actu corruisse. *Traslatio à rebus comicis.*

Quid est enim omnino hoc ipsum diu. *Epiphonema.*

Quamquam iste tuus animus. *Correctio.*

Vita est tua, &c. *Definitio.*

Imperia. *Fué tres veces cónsul, muchas general, y dictador perpetuo.*

Provincias. *Conquistó las Galias, á España, á Grecia, á Macedonia, á Egipto, al Ponto, á la Africa.*

Rhenum. *Donde venció á los Alemanes.*

Oceanum. *Por el cual navegó con una armada de mil naves para sujetar á la Gran-Bretaña.*

Nilum. *En cuyas riberas venció al rey Ptolomeo.* Metonymia.

Pugnas innumerabiles. *Dió cincuenta batallas, y consiguiö casi otras tantas victorias.*

Monumenta. *Los troféos, arcos triunfales, templos erigidos por el césar.*

Triumphos. *Triunfó cinco veces: de las Galias; del Ponto; de Alexandría; de la Africa; y de la España.*

Erit inter eos etiam, &c. *Dale á entender con mucha modestia, que si se contenta con lo hecho, quizá será mirado de la posteridad como un tirano, no menos que en tiempo de Ciceron eran reputados por tales Sila y Mario.*

Incendium... restinxeris. *Allegoria.*

Incorruptius. *Mas desinteresada y desapasionadamente.*

Ut quidam falsò putant. *Suple* mori cum corpore animum credentes: *los que quisieran que no hubiese otra vida.*

10 Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sententiæ. Non enim consiliis solùm et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus. Erat autem obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset: mul-

ti, quid sibi expediret: multi, quid deceret: nonnulli etiam, quid liceret. Perfuncta respublica est hoc misero, fatalíque bello: vicit is, qui non fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret: nec omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut morte dignos judicaret. Arma ab aliis posita, aliis erepta sunt. Ingratus est, injustúsque civis, qui, armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum, ut etiam ille sit melior, qui in acie cedit, qui in causa animam profudit. Quæ enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed jam omnis fracta dissensio est armis, et extincta æquitate victoris: restat, ut omnes unum velint, qui modò habent aliquid non solùm sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, et in ista sententia, qua cùm anteà, tum hodie vel maximè usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui hæc salva esse volumus, et hortamur, et obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas: omnésque tibi, ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modò excubias, et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus, et corporum pollicemur.

NOTAS.

Diversæ voluntates. *En las guerras civiles unos siguieron el partido de Pompeyo, otros el del césar.*

Erat obscuritas quædam. *No estaba aún bien averiguado cual de las dos partes tuviese mejor derecho..*

Multi dubitabant, &c. *Expolitio per Synonymiam, et Enumerationem partium.*

Perfuncta respublica est. *Quedó finalmente libre la república.*

Arma ab aliis posita. *Unos dexaron de grado las armas: otros por fuerza.*

Qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinent armatum. *Argumentum à conjugatis.*

In causa animam profudit. *Se dió voluntariamente la muerte por no abandonar la causa que juzgaba mas justa. Asi lo hizo Caton Uticense.*

Sanitatis. *Juicio y cordura.*

Hodie. *Perdonando generosamente á Marcelo.*

Quare omnes te. *Conclusion de la seguda parte de la Confirmacion.*

Laterum nostrorum oppositus. *De manera, que quien intentáre ofender al césar, pri-*

mero ha de traspasar nuestros pechos, que ofrecemos para su seguridad y defensa.

EPÍLOGO.

Da las gracias al césar en nombre de todos los senadores: y concluye testificando su propio agradecimiento por los beneficios recibidos de tan liberal mano; los cuales, aunque han sido innumerables, ninguno mayor que el perdon concedido á su íntimo amigo Marcelo.

11 Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio. Maximas tibi omnes gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt: quod ex omnium precibus et lacrymis sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, à me certè dici volunt: cui necesse est quodammodo, et quòd volunt, et quòd M. Marcelo, à te huic ordini, populóque Romano, et reipublicæ reddito, præcipuè id à me fieri debere intelligo. Nam lætari omnes, non ut de unius solùm, sed ut de communi omnium salute, sentio.

Quod autem summæ benevolentiæ est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et aman-

tissimo fratri, præter eum quidem, cederem nemini, cùm id sollicitudine, curâ, labore tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum: certè hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solùm, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

NOTAS.

Gratias agimus. Agere gratias, *es mostrar con palabras el agradecimiento.* Habere gratias, *es tener impreso en la memoria, para nunca olvidarle, el beneficio.* Referre gratias, *es recompensar el beneficio con las obras.*

Sed quia non est stantibus. *Mas porque no es necesario que todos se levanten á decir lo que ya tienen bastantemente declarado con sus lágrimas, se contentan con que yo hable por todos.*

Sollicitudine, curâ, labore. *Disjunctio, et Synonymia.*

Ad tua in me innumerabilia. *No se debe omitir en esta cláusula la nota de Manucio.*

Vis est, *dice*, in singulis verbis. Primùm, *merita* vocat; quæ majora sunt, quàm studia, officia, beneficia: deinde addit, INNUMERABILIA: postremò, IN ME UNUM. Hæc augeri non videntur posse: augentur tamen subjectis verbis, MAXIMUS CUMULUS ACCESSERIT. Non enim aliquid ait accessisse, sed cumulum; nec simpliciter cumulum, sed maximum. Eodem id pertinet, QUOD FIERI JAM POSSE NON ARBITRABAR. Nec illud sine judicio prolatum, HOC TUO FACTO. Nam, *hoc tuo merito*, languidius esse videbatur, præsertim cùm dixisset, AD TUA INNUMERABILIA IN ME UNUM MERITA; quæ Marcelli salute vehementer aucta significat. *Auxesis, sive Incrementum.*

ORATIO

PRO Q. LIGARIO.

ARGUMENTO.

Q. *Ligario fue acusado por Q. Tuberon ante el césar, de que habia usurpado el gobier-*

no de Africa contra todo derecho, confiado en el partido de Pompeyo. Defendióle Ciceron con tanta elocuencia, que pudo desarmar la cólera del césar, ya resuelto á condenar á Ligario: y aun dicen, que teniendo en las manos la sentencia firmada, la dexó caer en el suelo, embelesado de las palabras, razones y afectos de nuestro orador: el cual dixo esta oracion el mismo año que la precedente.

La Oracion tiene cinco partes. Exòrdio, Narracion, Proposicion, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Empieza desde luego Ciceron á poner de mala fe al césar con Tuberon, usando de una impensada ironía, porque Tuberon acusaba á Ligario de un delito, que si era ofensa contra el césar, no podia menos de hallar perdon en su bondad y clemencia; pues el mismo delito, y aun mayor, habian cometido el acusador y su padre, y estaban perdonados.

1 Novum crimen, C. Cæsar, et ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa

fuisse: ídque C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quò me vertam, nescio. Paratus enim veneram, cùm tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer: sed quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor: præsertim cùm meus necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset: omissâque controversiâ, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ plurimi sunt conservati, cùm à te non liberationem culpæ, sed errati veniam impetravissent.

Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maximè optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quàm Ligarii ullam culpam reprehendatis.

NOTAS.

Novum crimen. *Ironía.*

C. Pansa. *Este fué cónsul dos años despues.*

Itaque, quò me vertam, nescio. *Dubitatio ironica.*

Abuterer. *Lo mismo que* uterer.

Ut id jam integrum non esset. *Que ya no sea posible negar el delito.*

Omissâque controversiâ. *Suple* fuerit ne in Africa Ligarius, an non fuerit.

Habes igitur, Tubero. *Apostrophe.*

In ea parte. *En aquel partido: es á saber, el de Pompeyo.*

NARRACION.

Ligario vino al Africa mucho tiempo antes que se declarase la guerra contra el césar. En ella vivió con singular moderacion. Aun despues de haberse encendido las guerras civiles nada hizo contra justicia. Si se detuvo algun tiempo en dicha provincia, no fué por gusto suyo, sino por condescender con la voluntad agena de muchos que deseaban su presencia.

2 Q. igitur Ligarius, cùm esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione et civibus, et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provinciâ satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Q. Ligarius, cùm

diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus, cui sic præfuit in pace, ut et civibus, et sociis gratissima esset ejus integritas, et fides. Bellum subitò exarsit: quod, qui erant in Africa, antè audierunt geri, quàm parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, patim cæco quodam timore, primò salutis; pòst etiam studii sui quærebant aliquem ducem: cùm Ligarius, domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui prætor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitæ, nullo publico consilio, deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit.

Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissimà ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certè animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? Multò minus. Nam profectio vo-

luntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cùm est legatus profectus: alterum, cùm efflagitatus à provincia, præpositus Africæ est.

NOTAS.

Legatus. *Por teniente de Considio, nombrado gobernador de Africa.*

Et civibus, et sociis. *Polisyndeton.*

Ita se probavit. *Se portó tan bien.*

Bellum subitò exarsit. *Suple* inter Cæsarem et Pompejum. *Metaphora.*

Cupiditate. *Como si dixera*: studio partium Pompejanarum.

Cæco quodam timore. *Temor vano y sin fundamento, terror pánico.*

Studii sui. *De su parcialidad ó faccion.*

Imperium. *El mando del exército, el baston de general.*

Si illud imperium. *Correctio oratoria.*

In pace... in provincia pacatissima. *Conjugata.*

Ut ei pacem esse expediret. *A Ligario le tenia mucha cuenta la paz para mantener su autoridad en el gobierno político.*

Num igitur remansio? Multo minùs, *Interrogatio, et Subjectio.*

Profectio voluntatem, &c. *Similiter cadens, et Antithesis.*

PROPOSICION.

Ligario se quedó en Africa contra su voluntad: con que en esto no pudo ofender al césar.

Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit. Quod si est criminosum, necesitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potius, quàm Romæ; cum P. Attio, quàm cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quàm cum suis maluisset? Cùm ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset, propter incredibilem quemdam fratrum amorem; hic æquo animo esse potuit distractus à fratribus?

NOTAS.

Restitit. *Lo mismo que* substitit, vel remansit.

Quod si est criminosum, &c. *En esta sola cláusula propiamente está incluida la proposicion.*

An ille, &c. *Interrogatio à repugnantibus.*

Plena desiderii. *Muy sensible por la ausencia de sus hermanos.* Argumentum à minore ad majus.

CONFIRMACION.

Ligario en nada se opuso al partido del césar: lo que no puede afirmar Tuberon de sí mismo; porque lo primero: se halló en la batalla de Farsalia, donde peleó contra el césar. Lo segunda: viendo que no le permitian poner el pie en Africa, se fué á quejar á Pompeyo de este desaire que le habian hecho. El principal arte de nuestro orador consiste en que no pierde ocasion de ensalzar la clemencia del césar, y exâgerar la crueldad y mala fé de Tuberon.

3 Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ à te voluntatis. Cujus ego causam animadverte, quæso, qua fide defendam, cùm prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, litteris, monumentísque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua seipsum confitetur fuisse: nec tuas tacitas cogitationes extimescit: nec, quid tibi de alio audienti,

de seipso occurrat, reformidat.

Vide, quàm non reformidem: vide, quanta lux liberalitatis, et sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur. Quantum potero, voce contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cùm hoc sciret, tamen me, antequam vidit, Reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægipto litteras misit, ut essem idem, qui fuissem: qui cùm ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: à quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset.

Vide, quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cùm de se eadem dicerem, ignosceret. Cujus ego industriæ, gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quòd ejus ingenio, studiisque delector, vel quòd laudem adoles-

centis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se à Ligario queritur, et certè contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, districtus ille tuus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar. Iisdem in armis fui.

NOTAS.

O clementiam admirabilem! *Esclámacion llena de afectuoso agradecimiento.*

Quanta lux liberalitatis. *Con cuanta claridad conozco la generosidad de tu corazon; como quien dice.* Vide quàm me liberalis tuus, ac sapiens animus illustret, ut hæc ausim loqui apud te. *Metaphora, et Metonimia.*

Suscepto bello. *Pondera Tulio la clemencia del césar, refiriendo todas las circunstancias agravantes de su ofensa.*

Apud quem? nempe apud eum. *Interrogatio, et Subjectio. Vide Rhet. Cypriani.*

Me alterum passus est. *Ciceron fue procónsul*

de Cilicia, y general del exército que tenia alli la república; los cuales honores mantuvo cuatro años despues de haber dexado el gobierno de dicha provincia.

Vide, quæso, ut. *Ponese aqui* ut *por* quàm; *esto es*, Vide, quàm non audeam de Ligarii facto confiteri, qui de meo facto non dubitem dicere. *Mira qué lejos estoy de no querer confesar el hecho de Ligario, pues confieso el mio, que es mas reprehensible. Yo sin embargo alcancé el perdon del césar: luego mas facilmente lo alcanzará Ligario.* Argumentum à majore ad minus.

Ut mihi Tubero. *Insta el mismo argumento por el exemplo de Tuberon, quien habia ofendido mucho mas al césar que Ligario.*

Quid enim, Tubero. *Dictiones elegantes per metaphoras, metonymias, congeriem synonymorum, et interrogationes non sciscitandi gratiâ, sed instandi. Vide Rhet. Cypriani.*

Nimis urgeo. *Figura similis Reticentiæ.*

4 Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa

nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multò magis patris tui prudentiam desidero: quòd homo, cùm ingenio, tum etiam doctrinâ excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit. Nam si vidisset, quovis profectò, quàm isto modo, à te agi maluisset. Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem, quàm tu: aut, ut tu vis, parem.

Hæc non modò mirabilia sunt, sed prodigii simile est quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo. Externi isti sunt mores. Usque ad sanguinem incitari solet odium aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? Ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Brocho, avunculo suo, ne cum ejus filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italiâ prohibetur, exulat. Non tu ergo hunc patriâ privare, quâ caret, sed vitâ, vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse jubebat occidi, nullo postulante: præmiis

etiam invitabat. Quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis pòst, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est.

NOTAS.

Quod hic potest. *Lo que puede el césar, que ahora es árbitro soberano de los negocios de la república.*

Quorum igitur. *Quiere decir: en qué ley cabe que los mismos que por tu clemencia gozan de la libertad y la vida, pretendan hacerte cruel para con otros que no son dignos de castigo?* Epicherema ex repugnantibus.

Aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. *Similiter desinens, et Comparatio.*

Ut Romæ ne sit? ut domo careat? *Synonymia, Enumeratio partium, Interrogationes oratoriæ.*

Dictatorem. *Lucio Sila.* Argumentum à majore ad minus.

Ab hoc eodem. *César siendo cónsul hizo un decreto severísimo contra los asesinos.* Traductio.

5 Ego verò istud non postulo, inquies. Ita mehercle existimo, Tubero. Novi enim

te, novi patrem, novi domum, noménque vestrum: studia denique generis ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itaque certò scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis. Res enim eò spectat, ut eâ pœnâ, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quæ est igitur alia, præter mortem? Si enim in exilio est, sicuti est, quid aliud postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc verò multò acerbius, multòque est durius. Quod nos domi petimus, precibus et lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quàm hujus humanitati: id ne impetremus, pugnabis? et in nostrum fletum irrumpes? et nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis?

Si, cùm hoc domi faceremus, quod et fecimus, et, ut spero, non frustrà fecimus, tu derepentè irrupisses, et clamare cœpisses, C. Cæsar, cave ignoscas, cave te fratrum, pro fratris salute obsecrantium, misereatur: nónne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id à te tu foro oppugnari? Et in tali miseria multorum, perfugium misericordiæ tollere?

Dicam planè, C. Cæsar, quod sentio. Si

in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines, (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redumdaret ista victoria. Quàm multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cùm etiam de victis reperiantur? quàm multi, qui cùm à te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cùm etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem?

Quòd si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omninò non fuisse: si honestó et misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et coarguere nostrum mendacium: et, si esset alicujus, ejus certè non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri. Tu diceres: cave, Cæsar, credas: fuit in Africa Ligarius: tulit arma contra te. Nunc quid dicis? cave ignoscas. Hæcne hominis ad hominem vox est? quâ qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citiùs abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam.

NOTAS.

Ita mehercle existimo, &c. *Prolepsis, et Concessio ex adjunctis personarum.*

Rex eò spectat. *Vuestra accion á eso tira: quien no se contenta con la pena del destierro de su enemigo, sin duda pretende que se le dé la de muerte: vosotros no os contentais con ver desterrado á Ligario: luego, &c.*

Hoc verò multò acerbius. *Seria crueldad en Tuberon el embarazar nuestras súplicas por Ligario en la casa del césar: pues cuánto mayor es hacerlo en presencia de todo el pueblo?* Argumentum à minore.

Tu derepentè irrupisses. *Hypotyposis, et Prosopopæja.*

Miseria multorum, perfugium misericordiæ. *Conjugata.*

Dicam planè. *Licentia.*

Intelligo quid loquar. *Zahiere á muchos amigos del césar que le instigaban al rigor y á la venganza contra sus enemigos.* Emphasis, et Reticentia.

Hæc nec hominis, nec ad hominem. *Traductio.*

6 Ac primus aditus, et postulatio Tuberonis, hæc, ut opinor, fuit, velle se de

Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quòd de nullo alio quisquam, vel quòd is, qui in eadem causa fuisset, vel quid novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant: alii timorem: qui duriùs, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissimè, temeritatem: scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divinâ necessitate esse superata.

Liceat esse miseros, quamquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris verò crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompejo mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te Cæsar audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, et dignitatem tuam? Quid? tu cùm pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum scele-

ratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi verò, Cæsar, tua in me maxima merita tanta certè non viderentur, si me, ut sceleratum, à te conservatum putarem. Quomodò autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium: utrísque cupientibus rempublicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat penè par: non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quòd erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certè ea judicanda est, quam etiam dii adjuverunt. Cognitâ verò clementiâ tuâ, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?

NOTAS.

Ac primus aditus, et postulatio *El exôrdio de la acusacion.* De nullo alio quisquam. *Suple* dixerit.

Scelus tu illud vocas. *Interrogatio instandi causâ.*

Alii errorem, &c. *Nominis quæstio definitionibus explicatur.*

Spem. *Suple* adipiscendi honores, et magistratus. Cupiditatem : *studium inordinatum partium Pompejanarum.* Pertinaciam : *Obstinationem animi in causa suscepta.* Temeritatem : *inconsultam belli gerendi voluntatem.*

Liceat esse miseros, quamquam, &c. *Concessio & Correctio.*

Quando hoc quisquam. *El césar fué tan circunspecto en hablar de Pompeyo, que dice el mismo Ciceron en una carta á Cecina:* Admirari soleo gravitatem, et justitiam, et sapientiam Cæsaris : nunquam nisi honorificentissimè Pompejum appellat.

Tu cùm pacem esse cupiebas. *Argumentum à repugnantibus.*

Secessionem. *Desunion, disension.*

Principum. *Los dos gefes césar y Pompeyo.*

Penè par : non par. *Conduplicatio.*

7 Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram : utrùm tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligario ex Africa exire, an vobis in Africam non venire? Poteramúsne, inquit, cum senatus censuisset? Si me consúlis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cùm parere senatui ne-

cesse erat : vos tum paruistis, cùm paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minimè verò. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis.

Tuberonis sors conjecta est ex senatusconsulto, cùm ipse non adesset, morbo etiam impediretur : statuerat se excusare. Hæc ego novi propter omnes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone. Domi unà erudit, militiæ contubernales, pòst affines, in omni denique vita familiares. Magnum etiam vinculum, quòd iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse. Sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut, etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potiùs paruit. Unà est profectus cum iis, quorum erat una causa. Tardiùs iter fecit. Itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potiùs. Nam si crimen est, prohibere illum voluisse : non minùs magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad

bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quàm aliquem se imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis, Ligarius non fuit. Varus se imperium habere dicebat: fasces certè habebat. Sed quoquo modo sese illud habet hæc querela vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid si essetis? Cæsaríne eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem retenturi?

NOTAS.

Atque ille eo tempore paruit, &c. *Disparitas.*

Nemo, qui noluit. *Porque apenas tenia autoridad el senado entre el ruido de las armas.*

Reprehendo igitur? minimè verò. *Prolepsis.*

Vestro generi, nomini, &c. *Disjunctio.*

Quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. *Repugnantia.*

Tuberonis sors conjecta est. *Tocóle por suerte á Tuberon el gobierno de Africa.*

Hæc ego novi. *Probatio ab adjunctis.*

Militiæ contubernales *Militamos en la misma compañía.*

Affines. *Lucio Tuberon estuvo casado con una hermana de Ciceron.*

Cum iis. *Con los demas gobernadores de las*

provincias enviados por el senado, que casi todo era de Pompeyo.

Amplissimi viri. *Pompeyo.*

Prohibere illum voluisse. *Suple* vos Africâ: *El que no quisiese daros la posesion del gobierno de Africa. Si fué delito en Ligario mantenerse en Africa contra el partido del césar, por ventura lo será menor en vosotros el haber pretendido usurpar su gobierno contra el mismo partido?* Paritas criminis in Tuberone ex hypothesi.

Fasces certè habebat. *A lo menos tenia las insignias.*

Quoquo modo. *Fuese Varo, ó fuese Ligario, el que os negó la entrada en la provincia.* Dialogismus.

8 Vide, quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potiùs audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quò senatus eum, sórsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere. Non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas patientissimas aures, quàm ne Tubero, quod nunquam

cogitaverat, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus huic victoriæ maximè infestam: in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi, atque magni. Quæro, quid facturi fuissetis? quamquam, quid facturi fueritis, non dubitem, cùm videam, quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti, ut perhibetis, summa cum injuria.

Quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti, in societatem belli veneratis. Quòd si Cæsaris causâ in provinciam veniebatis: ad eum profectò exclusi provinciâ venissetis. Venistis ad Pompejum. Quæ est ergo apud Cæsarem querela, cùm eum accusatis, à quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiamsi à Varo, et quibusdam aliis prohibiti essetis. Ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit.

NOTAS.

Ejus consilium. *De entregarte la provincia que Pompeyo le habia confiado. El enemigo generoso aborrece la traicion ò deslealtad aùn en los que siguen á su contrario. Ovid. lib.* 1. *Trist.*: Sæpe fidem adversis etiam laudavit in armis, inque suis amat hanc Cæsar, in hoste probat.

Res grata. *Dado que fuese cosa útil para tus intereses.*

Rex potentissimus. *Juba rey de Numidia, grande amigo de Pompeyo.*

Aliena voluntas. *Los naturales enagenados.* Metonymia.

Conventus firmi atque magni. *Las comunidades.*

Quamquam quid facturi fueritis, non dubitem, cùm videam, quid feceritis. *Correctio, Argumentum à conjugatis, & consequentibus.*

Ad eum. *A Pompeyo. Vide infra*: Venistis ad Pompejum.

Etiam si à Varo. *Otros leen*: Si à Varo, et quibusdam aliis prohibiti non essetis. *Concessio ironica.*

9 Sed vide, quæso, C. Cæsar, constan-

tiam ornatissimi viri, L. Tuberonis: quam ego quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi à te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico? nescio, an melius patientiam possem dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut à quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate rejectus, ad eas ipsas rediret? Magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta causa, propositáque sententia, nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere.

Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent; honos, nobilitas, splendor, ingenium; quæ nequaquam fuerunt: hoc certè præcipuum Tuberonis fuit, quod justo cum imperio ex senatusconsulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne iratus: non domum, ne iners: non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam, in Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, à qua erat rejectus cum injuria.

Quid? cùm ista res nihil commovisset

ejus animum, ad quem veneratis: languidiore, credo, studio in causa fuistis. Tantummodò in præsidiis eratis: animi verò à causa abhorrebant. An, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quàm in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui: sed tum serò. Erat enim amentis, cùm aciem videres, de pace cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus: tu certè præcipuè, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriæ.

NOTAS.

Constantiam dico? *Correctio cum verbi repetitione.*

Cum crudelitate. *César lib.* 1. *de bel. civ. dice de Varo:* Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere patitur.

Ut enim cetera paria. *Argumentum ab adjunctis personæ læsæ & lædentis. Admirable es el arte de Ciceron. Los Tuberones exâgeraban mucho la injuria que les habian hecho; pero nuestro orador de la misma grandeza de la injuria infiere que sus que-*

jas no deben mover al césar, por quien nada sufrieron.

Non ad Cæsarem, ne iratus. *Parece que Ciceron alaba la constancia de Tuberon; mas en realidad de verdad pretende en esto enagenarle del césar.* Distributio causarum, Repetitio et Adjunctio.

In eam ipsam causam. *A la faccion de Pompeyo.*

Languidiore, credo, studio iu causa fuistis. *Ironía.*

Tu certè præcipuè. *Tuberon se halló en la batalla de Farsalia contra el césar: Ciceron con otros de los principales estuvo ausente y retirado en* Dyrrachio: *como él lo cuenta lib. 1. de Divin.*

10 Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem beneficii sui pœniteret. Nunc quæro, utrùm vestras injurias, an reipublicæ persequamini. Si reipublicæ, quid de vestra in ea causa perseverantia respondebitis? si vestras, videte, ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum fore putetis, cùm ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causa Ligarii occupatus esse? num de ejus facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis, vel cle-

mentiæ, vel misericordiæ tuæ.

Causas, Cæsar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certè nunquam hoc modo, *Ignoscite, judices: erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac.* Ad parentem sic agi solet. Ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen.* Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in præsidiis fuerit, quære. Taceo. Ne hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud judicem: Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus; tum etiam totus animo, et studio tuus.

NOTAS.

Si aut vos constantiæ vestræ, &c. *Complexio.*

Utrum vestras injurias, an Reipublicæ persequamini. *Dilemma. Demuestra el orador, que los Tuberones no tuvieron razon para quexarse al césar de las injurias que pretestaban.*

Itaque num tibi videor. *Conclusio Confirmationis, & Transitio ad Deprecationem.*

Multas egi causas. *He defendido muchos pleitos.*

Tecum. *El césar fué grande orador: Quintil.*

lib. 10. Cæsar, si tantùm foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur.

Erravit : lapsus est. *Sinonimia.* Si unquam posthac. *Suple* fecerit, ne ignoscite. *Si lo volviere á hacer, no le perdoneis. Es frase de Plauto en la comedia* Casina, *scena* IV. *v.* 22.

Ne hæc quidem colligo. *Præteritio.*

EPÍLOGO.

Implora la clemencia del césar, representandole la intercesion de los hermanos y amigos de Ligario.

11 Ad judicem sic agi solet. Sed ego ad patrem loquor : erravi, temerè feci, pœnitet : ad clementiam tuam confugio : delicti veniam peto : ut ignoscas oro. Si nemo impetravit, arroganter : si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, cùm mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi? Quamquam neque in hac oratione spes est posita causæ, nec in eorum studiis, qui à te pro Ligario petunt, tui necessarii.

Vidi enim, et cognovi, quid maximè

spectares, cùm pro alicujus salute multi laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse, quàm vultus: neque spectare, quàm tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quàm illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quàm tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quàm preces: ab iísque te moveri maximè, quorum justissimum dolorem videas in petendo.

In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis; sed hoc, quæso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totúmque agrum Sabinum, florem Italiæ, ac robur reipublicæ, proponere. Nosti optimè homines. Animadvertere horum omnium mœstitiam, et dolorem. Hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrymas, squalorémque ipsius, et filii vides.

Quid de fratribus dicam? Noli, Cæsar, putare de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi sunt, aut tres ex civitate exterminandi. Quodvis exilium his est optatius, quàm patria, quàm

domus, quàm dii penates, uno illo exulante. Si fraternè, si piè, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vicit. Te enim dicere audiebamus, nos, omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent: te, omnes, qui contra te non essent, tuos. Vidésne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Corfidium, hosce omnes equites Romanos, qui adsunt veste mutata, non solùm notos tibi, verùm etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? Atque his maximè irascebamur, et hos requirebamus, et his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos: ut, quemadmodum cetera, quæ dicta sunt à te, sic hoc verissimum reperiatur.

NOTAS.

Quamquam. *Aunque no fundo la esperanza del perdon en mis súplicas, ó en las de tus favorecidos.* Correctio.

Causas. *Los motivos justos y razonables.* Vultus. *Que las personas. Otros leen* preces.

Quàm illius. *Suple* necessarius sit. *Qué obligaciones tiene á aquel por quien se interesa.*

Possum. *Amplificatio ab adjunctis personarum.*

Quàm patria, quàm domus, &c. *Crebra repetitio ciendis animi motibus accommodata.*

Veste mutata. *Cubiertos de luto.*

Tuis suos. *Relata.* Sic hoc verissimum reperiatur. *Lo que arriba dixo* : te, omnes, qui contra te non essent, tuos putare.

12 Quòd si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum : omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, et penè conflatum, in hac propè æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quàm ut hi fratres diversas sententias, fortunásque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt : tempestate abreptus est unus : qui, si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisses.

Sed ierit ad bellum : discesserit non à te solum, verùm etiam à fratribus. Hi te orant tui. Equidem cùm tuis omnibus negotiis interessem, memoriâ teneo, qualis tum T. Ligarius, quæstor urbanus, fuerit erga te et

dignitatem tuam. Sed parum est me hoc meminisse : spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus illo quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quæstoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud, (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum tui studiosum, et bonum virum judicares, nunc à te supplex fratris salutem petit : quam hujus admonitus officio cùm utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solùm sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris.

Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo, M. Marcello fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, et huic omni frequentiæ probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo : cujus voluntatem carissimam semper habuisti : et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit : noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem sæpissime quærere. Nihil est enim tam populare, quàm bonitas : nulla de virtutibus tuis plurimis, nec

admirabilior, nec gratior misericordiâ est. Homines enim ad deos nulla re proprius accedunt quàm salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua majus, quàm ut possis; nec natura tua melius, quàm ut velis conservare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certè natura breviorem. Quare, cùm utilius esse arbitrer, te ipsum, quàm aut me, aut quemquam loqui tecum, finem jam faciam. Tantùm te admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

NOTAS.

An potest quisquam dubitare. *Silogismo oratorio. Si Ligario hubiera podido venir á Italia, hubiera seguido sin duda el partido de sus hermanos : sus hermanos siguieron el tuyo : luego tambien Ligario le hubiera seguido.*

Conspirantem, et penè conflatum. *Metaphora.*

Tempestate arreptus est unus. *Uno solo fué arrojado á diversa parte por la tempestad de la guerra.* Alegoria.

Sed ierit ad bellum. *Concessio.*

Quæstor urbanus. *Este oficio equivale al de*

tesorero ó ministro de hacienda. Asi dice Asconio: Quæstores urbani ærarium curabant, ejúsque pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referre consueverant.

De aliis quibusdam quæstoribus. *Los que se opusieron á los intereses del césar: esto insinúa para que este aprecie mas el beneficio de T. Ligario.*

Fac igitur. *Hortatio ab exemplo pari.*

Homines enim ad deos. *Comparatio.*

Tua certè natura breviorem. *Tu generosa condicion necesita pocos motivos para inclinarse á la clemencia. En efecto asi sucedió, porque el césar concedió benignamente el perdon á Ligario, y Tuberon quedó tan corrido, que juzgándose por negado para la elocuencia, se hizo legista. Vide Fabritium hic, et Pomponium,* de origine juris.

ORATIO

PRO REGE DEJOTARO.

ARGUMENTO.

Deyótaro rey de Galacia tomó las armas á favor de Pompeyo contra el césar en las guerras civiles. Vencido Pompeyo, se retiró á sus estados, procurando reconciliarse con el césar. Para este fin le socorrió primero con tropas y dineros en la guerra de Alexandría, y despues vino él mismo en persona á su campo. Estos servicios le mantuvieron en el título de rey: y el césar volviendo á Roma se hospedó en su palacio, y recibió los presentes que le hizo, sin mostrar la mas leve desconfianza. Pero Castor, nieto de Deyótaro, intentó perturbar esta reconciliacion, ó verdadera ó fingida, acusando á su abuelo de que habia pretendido matar al césar dentro de su mismo palacio. Con Castor se unió tambien un esclavo de Deyótaro, llamado Fidipo, que tenia en la familia real oficio de médico. No pudo escusarse Ciceron de la defensa del rey, grande ami-

go y favorecedor suyo. Dixo pues esta oracion delante del césar, que era juez y parte juntamente, á los 62 años de su edad, y 708 de la fundacion de Roma. No se sabe de cierto si el césar se dió por satisfecho con esta defensa. Vide Philippicam II. cap. 37.

La Oracion tiene cinco partes. Exôrdio, Narracion, Proposicion, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Pondera el orador su miedo y turbacion estraordinaria, cuyas causas son, fuera de su natural empacho: 1. *la importancia del asunto, que es defender á un rey, estimado y favorecido con grandes honras del senado, bienhechor de la república, acusado del mas atroz delito:* 2. *la infamia de los acusadores, de los cuales uno es un nieto que acusa á su abuelo; el otro esclavo á su señor natural:* 3. *la presencia del césar, que es juez en su misma causa:* 4. *lo reducido de aquel lugar, donde le faltaba la concurrencia y aplauso del pueblo, que suele infundir mucho aliento á los oradores para hacer alarde de su elocuencia. Es sumo el artificio de Tulio en mezclar á cada*

paso alguna alabanza del césar con el vituperio de los contrarios: asi á estos los hace odiosos, y él blandamente se insinúa en el corazon del juez para desimpresionarle de las especies contra Deyótaro.

1 Cum in omnibus causis gravioribus, C. Cæsar, initio dicendi commoveri soleam vehementiùs, quàm videtur vel usus, vel ætas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primùm dico pro capite, fortunísque regis: quod ipsum etsi non iniquum est, in tuo dumtaxat periculo; tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam, pro perpetuis ejus in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelis Castor est, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri, et tegere debebat:

commendationémque ineuntis ætatis ab impietate, et scelere duxerit: avi servum, corruptum præmiis, ad accusandum dominum impulerit, et à legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostræ reipublicæ, cùm os videbam, cùm verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam, quàm de fortunis communibus extimescebam. Nam, cùm more majorum de servo in dominum, ne tormentis quidem, quæri liceat: in qua quæstione dolor veram vocem elicere possit, etiam ab invito: exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, accuset solutus.

NOTAS.

Cùm in omnibus causis gravioribus, &c. *Periodus quadrimembris.*

Reum capitis. *Esta espresion no siempre significa reo de muerte. Oigamos al jurisconsulto Paulo*, D. de capite minutis: capitis deminutionis tria genera sunt, maxima, media, minima. Tria enim sunt, quæ habemus, libertatem, civitatem, familiam. Igitur cum omnia hæc amittimus... maximam esse capitis deminutionem: cùm verò amittimus civitatem, libertatem re-

tinemus, mediam esse capitis diminutionem; cùm et libertas, et civitas retinetur, familia tantùm mutatur, minimam tantùm capitis diminutionem esse constat. *Si Deyótaro era convencido del delito, podia ser privado del reino, ó desterrado, ó confiscada su hacienda, ó reducido á la condicion de siervo, sin que por eso perdiese su vida.*

In tuo dumtaxat periculo. *La vida del césar era tan preciosa, que aun los reyes que intentasen algo contra ella, debian ser llamados á juicio. Entonces tenia este príncipe autoridad soberana en todo el imperio romano, con nombre de dictador perpetuo.*

Nepos avum... Adolescentiæ... Senectutem, &c. *Relata, et Antithesis.*

A legatorum pedibus abduxerit. *Habla de Fidipo, que por órden del rey Deyótaro venia sirviendo á sus embajadores: al mismo le llama fugitivo, porque acusando á su señor pretendia exîmirse de su dominio.*

De fortunis communibus. *Porque todos pueden temer no hagan otro tanto con ellos sus esclavos.*

2 Perturbat me, C. Cæsar, etiam illud interdum: quod tamen, cùm te penitus re-

cognovi, timere desino. Re enim iniquum est, sed tuâ sapientiâ fit æquissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cujus vitam consilium facinoris inisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est. Nemo enim ferè est, qui sui periculi judex, non sibi se æquiorem, quàm reo præbeat. Sed tua, C. Cæsar, præstans, singularísque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Dejotaro, quàm intelligo, quid de te ceteros velis judicare.

Moveor etiam loci ipsius insolentiâ, quòd tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore, vultúque acquiesco: te unum intueor: ad te unum omnis mea spectat oratio: quæ mihi ad spem obtinendæ veritatis gravissima sunt, ad motum animi, et ad omnem impetum dicendi, contentionémque leviora.

Hanc enim, C. Cæsar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi romani concursus afferret? Quis enim civis ei regi non faveret, cujus omnem ætatem in populi romani bellis consumptam esse meminisset?

Spectarem curiam, intuerer forum, cœlum denique restarer ipsum. Sic, cùm et deorum immortalium, et populi Romani, et senatûs beneficia in regem Dejotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. Quæ quoniam angustiora parietes faciunt, actióque causæ maximè debilitatur loco; tuum est, Cæsar, qui pro multis sæpe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quo faciliùs tum æquitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam. Sed antequàm de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam: qui cùm videantur neque ingenio, neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe, et cogitatione venerunt.

NOTAS.

Obtinendæ veritatis. *De sacar triunfante la verdad.*

Disceptante te. *Siendo tú el juez. El mismo Ciceron lib. de Partit. Orat. dice:* aut auscultator est, qui audit; aut disceptator, id est, rei sententiæque moderator.

Spectarem curiam. *Obsérvese la armonía con que corresponden las partes de este periodo á las del siguiente:* curiam senatûs:

forum populi Romani: cœlum deorum immortalium.

Angustiora parietes faciunt. *Alegoria.*

Ad te ipsum referre. *Hacer concepto de lo que á mí me pasa, por lo que te sucederia á ti en semejante lance.*

Sed antequam de accusatione. *Divisio orationis.*

NARRACION.

Despues de pedir al césar que no dé oidos á las calumnias de los acusadores, escusa á Deyótaro de la propension que mostró al partido de Pompeyo: 1. porque creia ser esta la voluntad del senado: 2. erró como otros muchos, persuadido de lo que publicaba la fama: 3. no pudo resistir á la autoridad de Pompeyo. Todo esto lo comprueba, contando llanamente las cosas como sucedieron: y al fin añade los importantes servicios que Deyótaro hizo al césar despues de la victoria de Farsalia; los cuales el mismo césar habia reconocido, conservándole el título y honores de rey, y hospedándose en su palacio.

3 Iratum te regi Dejotaro fuisse non erant nescii: affectum illum quibusdam incommodis, et detrimentis propter offensio-

nem animi tui, meminerant: téque cùm huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: cúmque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facilè fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primùm metu, C. Cæsar, per fidem, et constantiam, et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiæ suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti: istam, inquam, dexteram, non tam in bellis et in præliis, quàm in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te ejus dii penates acceperunt: te amicum, et placatum Dejotari regis aræ, focíque viderunt.

Cùm facilè exorari, Cæsar, tum semel exorari soles. Nemo unquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditæ cum Dejotaro querelæ tuæ? Nunquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quòd propensior in Cn. Pompeji amicitiam fuisset, quàm in tuam. Cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tum auxilia Pompejo, vel si etiam filium misisset, ipse tamen excusatione ætatis ussus esset. Itaque cùm

maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiæ culpam relinquebas.

Itaque non solùm in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset, quíque illum ordinem ab adolescentia gravissimum, sanctissimúmque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media republica nati, sempérque versati.

NOTAS.

Non erant nescii. *Los acusadores Castor y Fidipo.*

Detrimentis. *El césar despojó á Deyótaro de la Armenia menor, que poseia por decreto del senado, en castigo de haber seguido á Pompeyo.*

Per fidem et constantiam. *Obsecratio pulcherrima.*

Hospes hospiti porrexisti. *Traductio.*

Tum semel exorari. *Porque no conservas rencor alguno despues de haberte reconciliado una vez.*

Quamquam cui sunt inauditæ. *Correctio.*

Excusatione ætatis. *Deyótaro pasaba de 60 años cuando fue á la guerra contra el césar.*

Animadvertisti... liberavisti, &c. *Similiter desinens.*

Homo longinquus, et alienigena... nos in media republica nati, sempérque versati. *Antithesis.*

4 Cum audiret senatûs consentientis auctoritate arma sumpta: consulibus, prætoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rempublicam defendendam datam, movebatur animo, et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam inclusam esse videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maximè verò perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse: omnésque consulares, (sic enim nuntiabatur) cunctum senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordiæ et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quæ cùm ita essent, tamen usque eò se tenuit, quoad à

Cn. Pompejo ad eum legati, litteræque venerunt.

Ignosce, ignosce, Cæsar, si ejus viri auctoritati rex Dejotari cessit, quem nos omnes secuti sumus: in quem cùm dii atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima, et maxima. Neque enim si tuæ res gestæ ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeji memoriam amisimus. Quantum nomen ejus fuerit, quantæ opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatûs, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloriâ, quanto tu omnibus præstitisti. Itaque Cn. Pompeji bella, victorias, triumphos, consulatus, admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus.

NOTAS.

Nobis imperatoribus. *Ciceron venia entonces del gobierno de Cilicia, donde por sus hazañas militares fue aclamado* Imperator.

Totam Italiam esse effusam. *Que toda la Italia se habia despoblado.* Metonymia, et Metaphora.

De conditionibus tuis. *El césar, antes de hacer hostilidad alguna, propuso condiciones muy razonables de paz á Pompeyo, el cual nunca quiso dar oidos á ellas. Vide. Cæs. lib. 1. de bel. civ.*

Ignosce, ignosce. *Conduplicatio.*

Quantum nomen, quantæ opes, quanta gloria. *Traductio.*

5 Ad eum igitur rex Dejotarus venit, hoc misero, fatalíque bello, quem antea justis, hostilibúsque bellis adjuverat; quocum erat non hospitio solùm, verùm etiam familiaritate conjunctus: et venit vel rogatus, ut amicus; vel arcessitus, ut socius; vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicisset: postremò venit, ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriæ societatem. Itaque, Pharsalico prælio facto, à Pompejo discessit: spem infinitam persequi noluit. Vel officio, si quid debuerat; vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit: domum se contulit: téque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit.

Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissi-

mum, et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertiò auctionibus factis pecuniam dedit, quâ ad bellum matereris: ille corpus suum periculo objecit, tecúmque in acie contra Pharnacem fuit, tuúmque hostem esse duxit suum. Quæ quidem à te in eam partem accepta sunt, C. Cæsar, ut eum amplissimo regis honore et nomine affeceris.

NOTAS.

Ad eum igitur. *A Pompeyo.* Excusat Dejotarum ab adjunctis.

Spem infinitam persequi noluit. *No quiso aventurarse á seguir una nueva guerra que llevaba trazas de nunca acabarse.*

Vel officio si quid debuerat, &c. *Similiter cadens, similiter desinens, et Paria paribus relata.*

Cn. Domitii. *Dos Domicios anduvieron en la guerra civil: el uno tuvo por sobrenombre* Calvino, *que es este; y el otro* Ahenobarbo, *que siguió el partido de Pompeyo.*

Pharnacem. *Hijo del célebre Mitridates, que se habia apoderado de la Armenia en esta revolucion de las guerras civiles.*

PROPOSICION.

No hay fundamento para creer que Deyótaro intentase matar al césar.

Is igitur non modò à te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suæ interficere voluisse. Quod tu, nisi eum furiosissimum judicas, suspicari profectò non potes.

CONFIRMACION.

Tiene cuatro partes. En la primera prueba que Deyótaro no puso asechanzas al césar: 1. porque no es tan perverso, ni tan ingrato, ni tan loco, que fuese capaz de tan ruines pensamientos: 2. por lo poco verisimil que se hace la accion como la cuentan los contrarios: 3. por el modo tan pacífico y sosegado con que se portaron Deyótaro y sus criados en el cortejo del césar.

En la segunda parte niega que Deyótaro hubiese juntado tropas contra el césar.

En la tercera demuestra que Deyótaro no era desafecto al césar; pues sus obras indican lo contrario en los servicios importantes que

le hizo en la guerra de Alexandría, del Ponto, y de Africa. Refuta una manifiesta calumnia de sus adversarios, que decian haber proferido Deyótaro en un sarao cierto verso griego en menosprecio del césar.

La cuarta parte de la confirmacion es una invectiva amarguísima contra Castor y Fidipo.

6 Ut enim omittam, cujus tanti sceleris fuerit, in conspectu deorum penatium necare hospitem: cujus tantæ importunitatis, omnium gentium, atque omnis memoriæ clarissimum lumen extinguere: cujus tantæ ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere: cujus tam inhumani et ingrati animi, à quo rex appellatus esset, in eum tyrannum inveniri: ut hæc omittam; cujus tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? quónam ille modo cum regno, cum domo, cum conjuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modò perfecto, sed etiam cogitato?

At credo, hæc homo inconsultus et temerarius non videbat? Quis consideratior illo? quis rectior? quis prudentior? Quamquam

hoc loco Dejotarum non tam ingenio, et prudentiâ, quàm fide, et religione vitæ defendendum puto. Nota est tibi, C. Cæsar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porrò, qui modò populi Romani nomen audivit, Dejotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum præsentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et à viro optimo, et ab homine minimè stulto cogitatum esse confingitis.

At quàm non modò non credibiliter, sed ne suspiciosè quidem. Cùm, inquit, in Castellum Lucejum venisses, et domum regis, hospitis tui, divertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat. Huc te è balneo, priùs quàm accumberes, ducere volebat. Ibi enim erant armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercule, C. Cæsar, initio, cùm est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum; hac suspicione sum per-

cussus : medicum indicem subornabit : finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi à veritate longè, tamen à consuetudine criminandi non multum res abhorrebat.

Quid ait medicus? nihil de veneno. At id fieri potuit, primò occultiùs in potione, vel in cibo : deinde etiam impuniùs fit, quod, cùm est factum, negari potest. Si palàm te interemisset : omnium in se gentium non solùm odia, sed etiam arma convertisset. Si veneno : Jovis illius quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset, homines fortasse celavisset. Quod igitur et occultiùs conari, et efficere cautiùs potuit ; id tibi, et medico callido, et servo, ut putabat, fideli, non credidit ; de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? At quàm festivè crimen contexitur? Tua te, inquit, eadem quæ semper, fortuna servavit : negavisti tum te inspicere velle.

NOTAS.

Ut enim omittam. *Præteritio oratoria.*

Cujus tantæ importunitatis, &c. *Expolitio.* Importunitas idem quod feritas, et immanitas.

Omnes reges, omnes liberos populos &c. *Enumeratio partium.*

Distractus esset. *Hubiera sido despedazado.*

At, credo, hæc homo inconsultus. *Prolepsis, & Ironia.*

Quod igitur facinus. *Conclusio syllogismi rhetorici.*

Id vos. *Vuelvese el orador á los acusadores.*

Cùm, inquit, in Castellum Lucejum venisses. *Introduce hablando á uno de los acusadores, que es Fidipo.*

En crimen, en causa. *Epiphonema per indignationem.*

Ego mehercule. *Lo que se sigue se puede reducir á este silogismo. Si Deyótaro hubiera intentado matar al césar, mejor lo hubiera egecutado, dandole veneno por mano del médico confidente suyo, que á fuerza de armas por manos de sus soldados: no se valió del médico para esto; luego no es creible que tuviese tal intento. La mayor se prueba:* Id fieri potuit: primò occultiùs, &c.

Si palàm te interemisset, &c. *Vide infra.*

Huc te è balneo. *Los antiguos solian bañarse antes de la cena.*

Ab isto adolescente. *Castor, el nieto y acusador de Deyótaro.*

Jovis hospitalis. *Júpiter, protector de los huespedes: por lo que dice Virgilio, lib. 1. Æneid.*

Jupiter ; hospitibus nam te dare jura loquuntur.

Quod igitur. *Conclusio oratoria.*

Negavisti tum te inspicere velle. *Imple* ea, quibus te rex munerare constituerat. *Vide supra.*

7 Quid postea? an Dejotarus re illo tempore non perfectâ, continuo dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum cœnavisses, rediturum dixeras : itáque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Cùm in convivio comiter et jucundè fuisses, tum illuc ivisti, ut dixeras. Quo in loco Dejotarum erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit : cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia ; quæ Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod cùm præsens Dejotarus regio et animo, et more fecisset, tu in cubiculum discessisti.

Obsecro, Cæsar, repete temporis illius memoriam : pone illum ante oculos diem : vultus hominum te intuentium, atque admirantium recordare. Num quæ trepidatio? num qui tumultus? numquid, nisi modera-

tè, nisi quietè, nisi ex hominis gravissimi, et sanctissimi disciplina? Quid igitur causæ excogitari potest, cur te lautum voluerit, cœnatum noluerit occidere?

In posterum, inquit, diem distulit, ut cùm in Castellum Lucejum ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi: sed tamen acta res criminosè est. Cùm, inquit, vomere te post cœnam velle dixisses, in balneum te ducere cœperunt. Ibi enim erant insidiæ. At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculum te ire malle dixisti. Dii te perdant, fugitive: ita non modo nequam et improbus, sedfatuus et amens es. Quid? ille signa ænea in insidiis posuerat, quæ è balneo in cubiculum transferri non possent?

Habes crimina insidiarum: nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? Ita demens ille erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat, à se dimitteret, Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Cæsarem, cui fecisset insidias? præsertim cùm is unus esset, qui posset de absente se indicare? et fratres meos, inquit, quòd erant conscii, in vincula conjecit. Cùm igitur eos vinciret, quos secum habebat; te

solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quæ illos scire dicis?

NOTAS.

Dimisit exercitum. *Exército llama por burla à los asesinos que decia Fidipo tener Deyótaro en celada para matar al césar.*

Rex Attalus. *Otros pretenden que este rey no fué Atalo, sino Antíoco.*

Obsecro, Cæsar. *Obsecratio, & Communicatio.*

Num quæ trepidatio? num qui tumultus? num quid. *Traductio, & Argumentum à repugnantibus.*

Lautum. *Al salir ó entrar en el baño.*

Acta res criminosè est. *Interpreta asi:* res ita est acta, ut crimini obnoxia esse videatur. *Dialogismus.*

Vomere post cœnam. *Era costumbre de Romanos y Griegos tomar algun vomitivo despues de los banquetes espléndidos. Pero Cornelio Celso, no menos buen latino que médico, previene lib.* I. Commoneo tamen, ne quis, qui valere et senescere volet, hoc quotidianum habeat.

Dii te perdant, fugitive. *Execratio.*

Signa ænea in insidiis posuerat. *Eran acaso algunas estatuas de bronce los soldados*

dispuestos ocultamente para cometer este atentado?

Ita demens ille erat, &c. *Argumentum à consequentibus, & repugnantibus.*

Nepotem suum. *Castor.* Is unus esset. *Fidipo.*

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

8 Reliqua pars accusationis duplex fuit: una, regem semper in speculis fuisse, cùm à te animo esset alieno: altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Nunquam eas copias rex Dejotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset: sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et latrociniis tueretur, et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem majores copias alere poterat: nunc exiguas vix tueri potest.

At misit ad Cælium nescio quem: sed eos, quos misit, quòd ire noluerunt, in vincula conjecit. Non quæro quàm verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret: aut eos, quos misisset, non paruisse: aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potiùs, quàm necatos fuisse. Sed tamen cùm ad Cælium mittebat, utrùm cau-

sam illam victam esse nesciebat, an Cælium istum magnum hominem putabat? quem profectò is, qui optimè nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia non nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo, Cæsar: nihil ad tuum equitatum: sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero, servum judicatum. Non arbitror: non audivi. Sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

NOTAS.

In speculis fuisse. *Siempre estuvo à la mira de todas tus acciones, teniendo en muchas partes espías*, qui rumores de te exciperent, et ad se referrent. *Vide infra.*

Atque antea quidem. *Si cuando podia mas Deyótaro, jamas llegó á juntar exército que fuese capaz de hacer frente á nuestras tropas; cuánto menos ahora que está despojado de la mejor parte de sus estados?* Argumentum à minori.

Cælium nescio quem. *Otros leen* Cæcilium.

Non quæro quàm verisimile sit. *Præteritio.*

Utrùm causam illam. *Si envió tropas á Celio, esto lo haria ó porque ignoraba que Pom-*

peyo hubiese sido vencido, ó porque juzgaba que Celio era un grande hombre: ni uno ni otro se puede decir: luego, &c. Dilemma.

Vel quia nosset, vel quia non nosset. *Otro Dilema. Si conocia á Celio, le tendria por lo que es, por hombre sin autoridad ni valor para sostener un partido: si no le conocia, por lo mismo le despreciaria; pues no hay hombre grande entre los Romanos, de quien no tenga noticia Deyótaro,* qui optimè nostros homines novit: *y asi en ningun caso habia de procurar su alianza.*

Addidit etiam. *Fidipo acusaba tambien á Deyótaro, de que por tropas auxîliares habia enviado al césar el desecho de su caballería.*

Nihil ad tuum equitatum. *Es verdad que no se pueden comparar con los de tu caballería.*

Servum judicatum. *Era contra ley de Romanos el que militasen los esclavos.*

TERTIA PARS CONFIRMATIONIS.

9 Alieno autem à te animo fuit. Quomodo? speravit, credo, difficiles tibi Alexandriæ fore exitus propter regionis naturam, et fluminis. At eo ipso tempore pecuniam de-

dit; exercitum aluit; ei, quem Asiæ præfeceras, nulla in re defuit; tibi victori non solùm ad hospitium, sed ad periculum etiam, atque aciem præstò fuit. Secutum est bellum Africanum. Graves de te rumores sparsi: qui etiam furiosum illum Cælium excitaverunt. Quo tum erga te rex animo fuit? qui auctionatus sit, seseque exspoliare maluerit, quàm tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicæam, Ephesúmque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, et celeriter ad se referrent. Itaque, cùm esset ei nuntiatum, Domitium naufragio periisse, te in castello circumsideri: de Domitio dixit versum Græcum eadem sententià, quâ etiam nos habemus Latinum: *Pereant amici, dum unà inimici intercidant*: quod ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset. Ipse enim mansuetus, versus immanis. Quî autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porrò inimicus cur esset, à quo, cùm vel interfici belli lege potuisset, regem et se, et filium suum constitutos esse meminisset?

Quid deinde? furcifer quò progreditur? Ait, hâc lætitiâ Dejotarum elatum, vino se obruisse, in convivióque nudum saltavis-

se. Quæ crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre? Dejotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit unquam? Omnes sunt in illo regiæ virtutes : quod te, Cæsar, ignorare non arbitror : sed præcipuè singularis, et admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege : fortem, justum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hæ sunt regiæ laudes : illa privata est. Ut volet quisque accipiat : ego tamen frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam judico. Hæc in illo est ab ineunte ætate, tum à cuncta Asia, tum à magistratibus, legatísque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta, et cognita.

Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen ascendit : sed tamen quidquid à bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res, rationésque jungebat : ut non solùm tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, et diligentissimus agricola, et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tantâ gloriâ præditus, nihil unquam

nisi severissimè et gravissimè fecerit, is ea existimatione, ætateque saltavit?

NOTAS.

Speravit, credo. *Confutatio per ironiam.*

Tibi victori. *El césar victorioso volvió sus armas contra Farnaces, rey del Ponto, y en esta guerra le ayudó con sus tropas Deyótaro.*

Graves de te rumores. *Noticias falsas de tus desastres.*

Ipse enim mansuetus. *Argumentum à repugnantibus.*

Qui autem. *El amigo del enemigo se tiene comunmente por enemigo: Domicio era amigo del césar, de quien dices era Deyótaro enemigo: luego tambien era Domicio enemigo de Deyótaro.*

Quid deinde? *Sustentatio, sive suspensio.* Furcifer quò progreditur? *Hasta dónde llega la malicia de Fidipo esclavo fugitivo de Deyótaro, que merece ser puesto en un palo?* Fugitivus appellatur servus, qui dominum deseruit: Furcifer, qui ferens humeris furcam, ducitur ad supplicium.

Frugalitas. *Asi define Ciceron esta virtud, Tuscul. 3. c. 8.* Ejus videtur esse proprium, motus animi appetentis regere et

sedare, sempérque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam, cui contrarium vitium Nequitia dicitur.

Largum, beneficum, liberalem. *Disjunctio, & Synonymia.*

Diligentissimus agricola. *Ciceron lib. de senect. dice* : Xenophonti nihil tam regale videri, quam studium agri colendi : *y lo confirma con la historia de Ciro.*

Pecuarius. *Varron lib. 2. de Re Rust. cap. 1. dice de los antiguos* : Illustrissimus quisque pastor erat. *Paris y Ganimedes, pastores, eran hijos de reyes : y quién ignora la vida de los patriarcas nobilísimos del pueblo escogido de Dios?*

Qui igitur adolescens. *Quien siendo mozo empleó tan honestamente su vida en egercicios tan agenos de la liviandad, no es creible que se hiciese en la vejéz amigo de bailar y lascivo.* Argumentum à repugnantibus.

PARS QUARTA CONFIRMATIONIS.

10 Imitari potiùs, Castor, avi tui mores, disciplinámque debebas, quàm optimo et clarissimo viro, fugitivi ore male-

dicere. Quòd si saltatorem avum habuisses, neque eum virum, unde pudoris, pudicitiæque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minimè in illam ætatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte ætate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optimè ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta, jam ætate exactâ, defecerant. Itaque, Dejotarum cùm plures in equum sustulissent, quòd hærere in eo senex posset, admirari solebamus. Hic verò adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Græcia commilito fuit, cùm in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos unà cum eo ad Pompejum pater miserat, quos concursus facere solebat? quàm se jactare? quàm se ostentare? quàm nemini in illa causa studio et cupiditate concedere? Cùm verò, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui, post Pharsalicum autem prælium suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abjiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quòd et ipse ardebat studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quæ non impunitatem solùm adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Dejotarus, qui et ab eo, qui in iis-

dem castris fuerit, non modò apud te, sed etiam á suis accusetur! vos vestrâ secundâ fortunâ, Castor, non potestis, sine propinquorum calamitate esse contenti.

NOTAS.

Meus in Cilicia miles. *Siendo Ciceron procónsul de aquella provincia.* In Græcia commilito. *Porque ambos seguian el mismo partido de Pompeyo, gefe de la liga contra el césar.*

Ad meam auctoritatem non potui adducere. *No pude reducirle á que imitase mi exemplo.*

Ardebat studio ipsius belli. *Metaphora.*

Felix ista domus. *Exclamatio indignatione plena; & Comparatio á contrariis, & adjunctis.*

11 Sint sanè inimicitiæ, quæ esse non debebant. Rex enim Dejotarus vestram familiam abjectam et obscuram è tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem antè, qui esset, quàm cujus gener esset, audivit? Sed quamvis ingratè et impiè necessitudinis nomen repudiaritis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non

capitis arcessere. Esto : concedatur hæc quoque acerbitatis et odii magnitudo. Adeóne, ut etiam omnia vitæ, salutísque communis, atque etiam humanitatis jura violentur? Servum sollicitare verbis, spe, promissísque corrumpere, adducere domum, contra dominum armare: hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi, si non modò impunita fuerit, sed etiam à tanta auctoritate approbata : nulli parietes nostram salutem, nullæ leges, nulla jura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impunè evolare potest, contráque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus.

O tempora, ò mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, cùm tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis, in judicium populi vocasset, Scaurique servus ad eum clàm domum venisset, et crimina in dominum delaturum se esse dixisset : prehendi hominem jussit, ad Scaurúmque deduci. Vide, quid intersit : etsi iniquè Castorem cum Domitio comparo : sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti : ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti : ille adjutorem servum contra

dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti.

At semel iste est corruptus à vobis? Nónne cum esset productus, et cùm tecum fuisset, refugit ad legatos? nónne etiam ad hunc Cn. Domitium venit? nónne audiente hoc Serv. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cœnabat, et hoc T. Torquato optimo adolescente, se à te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est?

NOTAS.

Quæ esse non debebant. *Suple* inter nepotem et avum.

Abjectam et obscuram. *Deyótaro casó á una hija suya con Secundario, hombre de obscuro linage; y de este matrimonio nació Castor.* Allegoria.

Esto: concedatur hæc quoque. *Concessio.*

Adducere domum. *Otros leen* abducere domo. *Legatorum scilicet.*

Fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. *Si esto se permite á los esclavos, ellos vendrán á ser señores de sus amos.* Commutatio.

Etsi iniquè Castorem cum Domitio comparo. *Correctio.*

Ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti, &c. *Dissimilitudo*, *Repetitio*, *Similiter cadens.*

Cùm esset productus. *Suple* testis; *citado ante el juez por testigo.*

Refugit ad legatos. *Adde.* Dejotari, à quorum pedibus per te abstractus erat. *Quién habia de dar crédito á hombre tan inconstante?*

12 Quæ est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti; ut hujus urbis jura et exempla corrumpere, domesticáque immanitate inquinares? At quàm acutè collecta crimina? Blesamius, inquit, (ejus enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi) ad regem scribere solebat, te in invidia esse: tyrannum existimari: statuâ inter reges positâ, animos hominum vehementer offensos, plaudi tibi non solere. Nónne intelligis, Cæsar, ex urbanis, malevolorum sermunculis hæc ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Cæsarem scriberet? multorum enim civium capita viderat: multos jussu Cæsaris vexatos, verberatos, necatos, multas afflictas, et eversas domos: armatis militibus refertum forum: quæ

semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus.

Solus, inquam, es, C. Cæsar, cujus in victoria ceciderit nemo, nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modò non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus: is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, unâ præsertim, cùm tam multas videat? Valde enim invidendum est ejus statuis, cujus trophæis non invidimus. Nam, si locus affert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem Rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus unquam à te est, et nonnunquam, obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est: et fortasse eò prætermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

NOTAS.

Quæ est ista tam impudens. *Apostrophe ad Castorem.*

Blesamius. *Este era uno de los embaxadores de Deyótaro.*

Maledicebat tibi. *Te decia injurias Castor á ti, ó césar! Pretende Tulio que el acusador alegaba el contenido de las cartas de*

Blesamio para vomitar contra el césar el veneno que tenia oculto en su pecho.

Te in invidia esse. *Que eras malquisto.*

Plaudi tibi non solere. *Que ya no te vitoreaban cuando salias en público.*

Multorum civium capita viderat. *Sí que habia visto tantas cabezas cortadas. Ironia.* Multos jussu Cæsaris vexatos, &c. *Traductio, Similiter cadens, Disjunctio, Incrementum.*

Et quem nos liberi. *Argumentum à majore ad minus.*

Nam si locus. *La estatua erigida al césar entre los reyes estaba en un lugar retirado: las otras en el mas patente de Roma*, in foro.

EPÍLOGO.

Tiene dos partes. En la primera persuade al césar que nada tiene que recelar de Deyótaro; el cual se reconoce deudor á él del reino que posee, y su ánimo generoso nunca puede ser ingrato.

En la segunda exhorta al césar que perdone á Deyótaro; porque asi lo pide su acostumbrada clemencia, la persona de un rey tan lleno de virtudes, que es el acusado, y la esperanza

que ya tiene éste concebida de su perdon por las cartas que recibió antes del mismo césar. Ultimamente le representa los testimonios y súplicas de los embaxadores.

PRIMA PARS PERORATIONIS.

13 Nihil à me arbitror prætermissum, sed aliquid ad extremam causæ partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut planè Dejotaro reconciliet oratio mea. Non enim jam metuo, ne tu illi succenseas: illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicêre. Quod abest longissimè, mihi crede, Cæsar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid remiserit: neque se à te multatum arbitratur: sed, cùm existimaret multis tibi multa esse tribuenda, quò minùs à se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres, non recusavit.

Etenim si Antiochus Magnus ille, Rex Asiæ, cùm posteaquàm à Scipione devictus, Tauro tenus regnare jussus esset, omnémque hanc Asiam, quæ est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benignè sibi à populo Romano esse factum, quòd nimis magna procuratione liberatus modicis Regni terminis uteretur: potest multò faci-

liùs se Dejotarus consolari. Ille enim furoris multam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Dejotaro, Cæsar, tribuisti, cùm et ipsi, et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento, atque conservato, nullum beneficium populi Romani, nullum judicium de se senatûs imminutum putat: magno animo, et erepto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunæ quidem.

Multa se arbitratur, et peperisse antè factis, et habere in animo, atque virtute, quæ nullo modo possit amittere. Quæ enim fortuna, aut quis casus, aut quæ tanta possit injuria, omnium imperatorum de Dejotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus, qui, postquàm in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria, bella gesserunt. Senatûs verò judicia de illo tam multa, támque honorifica, quæ publicis populi Romani litteris, monumentísque consignata sunt, quæ unquam vetustas obruet, aut quæ tanta delebit oblivio? Quid de virtute ejus dicam? Quid de magnitudine animi, gravitate, constantiâ? Quæ omnes docti atque sapientes summa; quidam etiam sola bona esse dixerunt: hísque non modò ad benè, sed etiam ad beatè vivendum contentam virtutem esse.

Hæc ille reputans, & dies, & noctes cogitans, non modo tibi non succenset, (esset enim non solùm ingratus, sed etiam amens) verùm omnem tranquillitatem, & quietem senectutis acceptam refert clementiæ tuæ.

NOTAS.

Tibi illum succensere aliquid. *Que le queda algun resentimiento.* Traductio, et Commutatio.

Etenim si Antiochus. *Argumentum ab exemplo.*

Tauro tenus. *Que sus dominios no pasasen del monte Tauro; ó tuviesen á este monte por límites.*

Furoris multam. *Antíoco hizo guerra al pueblo romano, arrebatado de su ambicion, sin haber sido provocado.*

Magno animo, et erecto est. *Digressio in laudes Dejotari.*

SECUNDA PARS PERORATIONIS.

14 Quo quidem animo cùm antea fuit, tum non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Jubes

enim eum bene sperare, et bono esse animo: quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem ferè verbis ad me te scribere, méque tuis litteris benè sperare non frustrà esse jussum. Laboro equidem regis Dejotari causâ, quocum mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utriusque conjunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam verò necessitudinem magna ejus officia in me, et in exercitum meum effecerunt: sed cùm de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotùm à te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec hærere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel à te sint liberati timore. Non debeo, C. Cæsar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quónam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim: nihil opus est: occurrere ipsa solet supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges: et id animo contemplare, quod oculis non potes. Dabis profectò misericordiæ, quod iracundiæ negavisti. Multa sunt tuæ clementiæ monumenta: sed maximè eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quæ si in privatis

gloriosa sunt, multò magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit. Sociorum verò regum et amicorum, sanctissimum.

NOTAS.

Quarum exemplum. *Cuya copia.*

Tarracone. *Ciudad antiquísima y nobilísima de España en el principado de Cataluña; de la cual dice Plinio lib.* 3.: Regio Cossetana, flumen Subi, colonia Tarraco, Scipionum opus, sicut Carthago (*Cartagena*) Pœnorum.

Memini ad me scribere. *Synecdoche pro* scripsisse.

Amicitiam respublica conciliavit, &c. *Gradatio.*

In exercitum meum. *Siendo procónsul de Cilicia.*

Semel ignotum... Nec beneficium tuum, &c. *Synonymia.*

Non debeo. *Præteritione misericordiam implorat.*

Propone tibi duos reges. *Los dos Deyótaros padre é hijo.*

Multa sunt tuæ clementiæ monumenta. *Los Romanos erigieron al césar un templo en*

que pusieron su estatua al lado de la Clemencia, *como diosa.*

Quæ si in privatis. *Es cosa gloriosa perdonar á los particulares, luego mas lo será á los reyes.*

Semper regium nomen. *Thesis à regis majestate.*

15 Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt: retentum verò, et à te confirmatum, posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora verò sua pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras, et Blesamius, et Antigonus, tibi nobísque omnibus jam diù noti; eadémque fide et virtute præditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus: tum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Exquire de Blesamio, num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, et criminibus illis pro rege se supponit reum, memoriam tuam implorat, quâ vales plurimum: negat unquam se à te in Dejotari Tetrarchia pedem discessisse: in primis finibus tibi se præstò fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum: cùm è balneo exisses, tecum se fuisse, cùm illa munera inspexisses

cœnatus, cùm in cubiculo recubuisses; eamdémque assiduitatem tibi se præbuisse postridie. Quamobrem, si quid eorum, quæ objecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum judices. Quocirca, C. Cæsar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus, aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare, illorum crudelitatis est; alterum conservare, clementiæ tuæ.

NOTAS.

Hieras, Blesamius, Antigonus, Dorylaus. *Nombres de los embaxadores del rey Deyótaro.*

Cùm è balneo exisses, &c. *Similiter cadens, et desinens.*

Aut cum summo dedecore miserrimam pestem... aut incolumem famam cum salute. *Distributio, et Antithesis.*

Regibus. *Deyótaro el padre, y Deyótaro el hijo.*

Illorum. *De Castor y Fidipo: el primero nieto, y el segundo esclavo de Deyótaro.*

Clementiæ tuæ. *Algunos creen que el césar dilató la decision de este pleito para su ida al Oriente, aunque no llegó el caso, porque*

poco despues fue muerto á puñaladas en el senado. A lo menos parece cosa cierta que Deyótaro no obtuvo entonces el perdon como lo da á entender el mismo Tulio en la Filípica segunda por estas palabras. At Cæsar nunquam... (semper enim absenti affui Dejotaro) quicquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri.

PHILIPPICA II.

IN M. ANTONIUM.

ARGUMENTO.

Las oraciones que compuso Ciceron contra M. Antonio se llaman Filípicas, porque casi todas contienen alguna invectiva contra este enemigo de la república romana; á imitacion de las declamaciones que hizo Demóstenes contra Filipo rey de Macedonia, enemigo de la república de Atenas. Luego que nuestro orador pronunció la primera en el senado, se retiró M. Antonio á una casa de campo por espacio de diez y siete dias; y alli estuvo ensayándose

para responderle, como lo executó en un discurso furioso lleno de injurias y falsedades. Ciceron no se halló presente, porque sus amigos no le dexaron asistir, temiendo alguna violencia de la gente armada que traia Antonio consigo. Pero poco despues se vengó sobradamente, escribiendo esta larga oracion, en que refuta las calumnias de su adversario, y describe todos sus vicios con tal ardor y energía, que desde entonces juró M. Antonio la pérdida del hombre mas elocuente que jamas conocieron los siglos: y lo puso en execucion en este mismo año 709 de la fundacion de Roma, 63 de la vida de M. Tulio Ciceron, cortando aquella cabeza donde se formaron pensamientos tan sublímes, y arrancando aquella lengua, por la cual hablaba todo el senado y pueblo romano.

Á tragedia tan lamentable alude Juvenal Satyr. 10.

——— Ridenda poëmata malo,
Quàm te conspicuæ Divina Philippica famæ,
Volveris à prima quæ proxima.

Como quiera la gloria de Ciceron durará mientras que hubiere en el mundo amor á la verdadera elocuencia: y la memoria de Antonio será perpetuamente exêcrable. Martial.

lib. V. Epigr. 63 in Antonium Ciceronis percussorem.

Quid gladium demens Romana stringis in ora?
Hoc admisisset nec Catilina nefas.
Quid prosunt sacræ pretiosa silentia linguæ?
Incipient omnes pro Cicerone loqui.

La Oracion contiene cuatro partes, Exôrdio, Refutacion, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Ciceron inquiere y descubre las causas del odio mortal que Antonio le profesa.

1 Quónam meo fato, Patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec verò necesse est à me quemquam nominari vobis, cùm ipsi recordemini. Mihi pœnarum illi plùs quàm optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque in aliis minùs mirabar. Nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes à me reipublicæ causâ lacessiti. Tu, ne verbo quidem violatus, ut

audacior, quàm L. Catilina; furiosior, quàm P. Clodius, viderere, ultrò maledictis me lacessisti: tuámque à me alienationem, commendationem tibi ad impios cives fore putavisti.

Quid putem? contemptúmne me? non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in senatu facillimè de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ reipublicæ testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est: quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi et pro me, et contra Antonium dicere? Illud profectò est: non existimavit, sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus. Cui priùs quàm de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam à me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam.

NOTAS.

Quónam meo fato. *Exordium ex abrupto.*

His annis viginti. *Desde su consulado hasta la muerte del césar.*

Te miror, Antoni. *Colocacion armoniosa.*

Quid putem? contemptúmne me? *Dubitatio, et Suspensio.*

In gratia. *En mi estimacion, en el favor que todos me hacen.*

REFUTACION.

Acusaba Antonio á Ciceron: 1. de que habia violado las leyes de la amistad: 2. de que habia sido cruel en el tiempo de su consulado: 3. de que habia cometido muchos y muy graves delitos. A todas estas calumnias responde y satisface plenamente.

CONFUTATIO PRIMÆ CRIMINATIONIS.

1 Contra rem suam venisse me nescio quando questus est. An égo non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non jure prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum à te puto, ut te infimo ordini commendares, cùm te omnes recordarentur libertini generum, et liberos tuos, nepotes Q. Fabii, libertini hominis, fuisse?

At enim te in disciplinam meam tradideras: nam (ita dixisti) domum meam ventitaras. Næ tu, si id fecisses, melius famæ, melius pudicitiæ tuæ consuluisses. Sed nec fecisti, nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset.

Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! ò impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompejus et Q. Hortensius nominaverunt, (neque enim licebat à pluribus nominari) tu nec solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversâ republicâ, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cùm in Italia Curio non esset? aut tum, cùm es factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quòd tui nimis studiosi fuissent.

NOTAS.

Contra rem suam. *Contra su interes y familia. Ciceron defendió á un amigo suyo de las estorsiones que le hizo Q. Fabio Bambalion, hombre de baxa esfera; pero rico, y suegro de Antonio.*

Contra gratiam. *Contra el favor y valimiento que tenia Antonio en Roma.*

Intercessoris iniquissimi. *Antonio sobornó á un tribuno de la plebe, para que interponiendo su autoridad prohibiese al pretor que decidiese el pleito contra su suegro.*

In disciplinam meam. *Los oradores romanos solian encargarse de la educacion de algunos jóvenes nobles. El mismo Ciceron pro Cœlio*: Ut huic virilem togam dedit... hoc dicam, hunc à patre continuò ad me esse deductum.

Auguratûs petitionem. *Que dexaste la pretension del* Augurado *por mi respeto.*

O incredibilem audaciam! *Exclamatio.*

Tu nec solvendo eras. *El que estaba empeñado en muchas deudas no podia ser admitido en el colegio de los* Augures, *ó sacerdotes, que tenian por oficio el interpretar cuáles eran los agueros, ó felices ó infaustos.*

Unam tribum. *Dos de los sacerdotes presentaban al pueblo los que habian de ser recibidos en su colegio: y el pueblo repartido por sus tribus aprobaba ó reprobaba á los propuestos. Ciceron dice, que Antonio no tendria á su favor ni aun los votos de una sola tribu.* Metonymia.

3 At beneficio sum usus tuo. Quo? quamquam illud ipsum, quod commemoras, sem-

per præ me tuli. Malui, me tibi debere confiteri, quàm cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quòd me Brundusii non occideris? Quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. Quod est aliud, Patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, à quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quòd te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum à te, quàm miserum, id te impunè facere potuisse.

Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi à latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? An de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? Nam in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus, populúsque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum à me cum contumelia? quid non moderatè? quid

non amicè? Quod quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim cùm tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cùm domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia? cùm leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, et de te, et à te latas confiterere? cùm auspicia augur, intercessionem consul sustulisses? cùm esses fœdissimè stipatus armatis? cùm omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes, vino lustrísque confectus? At ego, tanquam mihi cum M. Crasso contentio esset, non cum uno gladiatore nequissimo, de republica graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat, quantum à me beneficium tum acceperit.

NOTAS.

Sed quo beneficio? *Suple* usus sum tuo: *Cuál es el beneficio que me hiciste?*

Ex latronibus suis principatum. *Asi llama el empleo de general de la caballería, que le confirió el césar de propia autoridad contra las leyes de la república.*

Fac potuisse. *Supongamos que el césar te hubiese dado comision para executarlo.* Concessio.

Ii. *Bruto, Casio y los demas conjurados.* Illum. *Al césar.*

Tantam essent gloriam consecuti. *Antes serian reputados por ingratos y aleves; pues quitaron la vida al que se la habia dado á ellos.* Argumentum à repugnantibus.

Quid est dictum à me cum contumelia? &c. *Repetitio, et Synonymia.*

Præsertim cùm tu. *Interrogationes instandi causâ per congeriem flagitiorum Antonii.*

Pudica in domo. *En la casa de Pompeyo, usurpadá por Antonio.*

Tanquam mihi cum M. Crasso, non cum &c. *Disparitas.*

4 At etiam litteras, quas me sibi mississe diceret, recitavit, homo et humanitatis expers, et vitæ communis ignarus. Quis enim unquam, qui paulùm modò bonorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palámque recitavit? Quid est aliud, tollere è vita vitæ societatem, quàm tollere amicorum colloquia absentium? Quàm multa joca solent esse in epistolis, quæ prolata si sint, inepta esse videantur? quàm multa seria, neque tamen ullo modo divulganda?

Sit hoc inhumanitatis tuæ: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustellæ Tamisio, et Tironi Numisio videris? qui cùm hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatûs, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem, me unquam istas litteras ad te misisse? quo me teste convinces? an chirographo? in quo habes scientiam quæstuosam. Quî possis? sunt enim librarii manu. Jam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nihil sapere docuit.

Quid enim est minùs, non dico oratoris, sed hominis, quam id objicere adversario, quòd ille, si verbo negarit, longiùs progredi non possit, qui objecerit? At ego non nego, téque in isto ipso convinco, non inhumanitatis solùm, sed etiam amentiæ. Quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiæ? Omne autem crimen tuum est, quòd de te in his litteris non malè existimem: quòd scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum; non tanquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas litteras, etsi jure poteram

à te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis, ut tibi per me liceat quemdam de exilio reducere; adjurásque, id te, invito me, non esse facturum: ídque à me impetras. Quid enim me interponerem audaciæ tuæ: quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege latâ.

NOTAS.

Quis enim unquam. *Locus communis, sive Thesis.*

E vita vitæ societatem. *Traductio.*

Sit hoc inhumanitatis tuæ. *Concessio amarulenta.*

Mustellæ Tamisio, et Tironi Numisio. *Dos lisonjeros y asesinos.*

In quo habes scientiam quæstuosam. *En que tienes una ciencia que te vale mucho. Antonio falseaba las escrituras del césar para hacer gracias y forjar leyes á su antojo.*

Librarii. *Del amanuense, no de mi letra.*

Jam invideo magistro tuo. *Jocus acerbus. Vide cap. 17.*

Quemdam de exilio reducere. *Este fue Sesto Clodio, que le hacia las oraciones á M. Antonio. Ciceron envió una copia de esta carta y de su respuesta á T. Pomponio Atico: Antonio dice asi:* à Cæsare petii ut S. Clodium reduceret: impetravi. Erat mihi in animo etiam tum sic uti beneficio ejus, si tu concesisses: quo magis laboro, ut tua voluntate id per me facere nunc liceat.... Quod si non impetro, per me Clodio daturus non sum: ut intelligas, quanti apud me auctoritas tua sit. *Ciceron le responde:* ego verò tibi istuc, mi Antoni, remitto; atque ita, ut me à te, cùm his verbis scripseris, liberalissimè atque honorificentissimè tractatum existimem. *Lib.* 14. *Epist. ad Att.* 13.

CONFUTATIO SECUNDÆ CRIMINATIONIS.

5 Sed cùm mihi, Patres conscripti, et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint: alterum peto à vobis, ut me pro me dicentem, benignè; alterum ipse efficiam, ut contra illum cùm dicam, attentè audiatis. Simul illud oro: si meam cùm in omni vita, tum in dicendo moderationem, modestiámque cognostis, ne me hodie, cùm

isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quòd ita vivit, vel quòd ita rempublicam gerit, vel quòd ita factus est consul: ego sine ulla controversia consularis.

Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, objecit mihi consulatum meum. Qui consulatus verbo meus, Patres conscripti, re vester fuit: quid enim ego constitui, quid gessi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententiâ? Hæc tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio, sapientiáque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni manet: quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorum utrique fatale.

Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proximè mortuus est: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac republica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Craso, Q. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo,

D. Silano, L. Murenæ, qui tum erant consules designati: placuit idem, quod consularibus, M. Catoni: qui cùm multa, vitâ excedens, providit, tum quòd te consulem non vidit. Maximè verò consulatum meum Cn. Pompejus probavit, qui ut me primùm decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non, ut parenti, gratias ageret: qui non mihi vitam suam, liberos, fortunam, rempublicam referret acceptam.

NOTAS.

Sed cùm mihi. *Divisio orationis in duas partes per petitionem, et promissionem.*

Non tractabo, ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. *Suple* tractavit. *Adjunctio, et conjugata.*

Vel quod ita factus est consul. *Contra las leyes.*

Hæc tu homo sapiens, non solùm eloquens. *Sarcasmus.*

Quoniam id domi tuæ est. *Entiende á Fulvia,* (per periphrasim) *que estuvo casada primero con Clodio, el cual fue muerto por Milon: despues con Curion, el cual pereció en*

la guerra de Africa: y ahora tenia por marido á M. Antonio. Plutarco en la vida de Antonio define asi á esta perversa muger: neque lanificio, neque rei domesticæ deditam, neque viro privato imperare dignantem, sed magistratum obtinenti præesse, et imperanti volentem imperare. *Fue tal su odio contra Ciceron, que refiere de ella Dion Casio lib.* 47 *lo siguiente*: Fulvia autem caput Ciceronis arreptum, insultánsque amarulentis verbis, et conspuens, genibus suis imposuit: oríque ejus aperto linguam extractam, acubus (quales secum comendi capitis causâ mulieres ferunt) compunxit, additis crebris ac turpibus opprobriis.

At placuit P. Servilio; placuit Q. Lutatio Catulo. *Inductio.*

Qui cùm multa. *Como quien dice: Caton se quitó la vida por muchos motivos; mas uno de los principales fue por no verte á ti cónsul.*

6 Sed quoniam illis, quos nominavi, tot ac talibus viris respublica orbata est: veniamus ad vivos, qui duo è consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summáque prudentiâ, rebus iis gestis, quas

tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eíque illi ipsi, quos modò nominavi, consulares, senatúsque cunctus assensus est. Qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? Hunc tu cùm auctorem, et præceptorem omnium consiliorum, totiúsque vitæ debuisses habere, vitrici similem, quàm avunculi esse maluisti. Hujus ego alienus consiliis consul usus sum; tu sororis filius, ecquid ad eum de republica retulisti? Ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt.

Hodie non descendit Antonius. Cur? dat natalitia in hortis. Cui? neminem nominabo. Putate tum Phormioni alicui, tum Gnatoni, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! O impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu cùm principem senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de republica nihil referas: ad eos referas, qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus.

NOTAS.

Vitricum tuum. *P. Léntulo Sura, casado con Julia, hermana de Lucio César, y madre de Antonio. Este Léntulo fue degollado en la prision con otros cómplices de Catilina.*

Cur? dat natalitia in hortis. *Dialogismus.*

Phormioni, Gnatoni, Ballioni. *Nombres de truanes ó graciosos de comedia.*

O fœditatem hominis flagitiosam! *Exclamatio cum indignatione.*

Tuus videlicet salutaris consulatus. *Epiphonema ironicum.*

7 Adeóne pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, consulebam: tu homines perditissimos cum gladiis collocavisti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria senatusconsulta fierent, vim afferebam senatui. O miserum, sive illa tibi nota non sunt: nihil enim boni nosti: sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis, præter te, adolescens

nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem meminisset, cùm senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? Quamquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt. Etenim cùm homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur: consciorum indiciis, sua manu, voce penè litterarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse: quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim cùm senatus, populúsque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat à me datum. Hoc verò ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure fui ei inimicus, doleo à te jam omnibus vitiis esse superatum. Quî autem tibi venit in mentem, redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putaremus naturâ te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina?

NOTAS.

Pudorum cum pudicitia. *El qüe es desho-*

nesto, no es mucho que sea desvergonzado. Pudor est animi: pudicitia corporis.

Ut illa, credo, nefaria senatus-consulta. *Ironia.*

Sive illa tibi nota non sunt: sive sunt. *Dilemma.*

Quis nomen non dedit? *Quién no se alistó, quién no tomó las armas?* Nomen dare dicitur, qui in militum matriculam refertur. *Tito-Livio lib.* 2. Delectu decreto nemo nomen dedit.

Consciorum indiciis. *Por las declaraciones de los cómplices.*

Urbem inflammare, &c. *Amplificatio per enumerationem.*

Corpus vitrici sui. *De Léntulo. Vide sup.*

8 Tam autem eras excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares: ut non modò non cohærentia inter se diceres, sed maximè disjuncta, atque contraria? ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio? Vitricum tuum in tanto fuisse scelere, fatebare: pœnâ affectum querebare. Ita, quod propriè meum est, laudasti: quod totum senatûs est, reprehendisti. Nam comprehensio sontium, mea; animadversio, senatûs fuit. Homo dissertus non intelligit, eum, quem

contradicit, laudari à se; eos, apud quos dicit, vituperari.

Jam illud cujus est, non dico audaciæ, (cupit enim se audacem dici) sed, quod minimè vult, stultitiæ, quâ vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cùm inter subsellia nostra versentur armati? cùm in hac cella Concordiæ, ò dii immortales! in qua, me consule, salutares sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum: accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare, hunc ordinem, hoc ipso tempore, ab Ityreis circumsederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter; sed qui tantam repugnantiam non videas, nihil profectò sapis. Quid est enim dementius, quàm cùm ipse reipublicæ perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria?

At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quàm id (dii boni!) te non decebat? in quo est tua culpa nonnulla. Aliquid enim salis ab uxore mima trahere potuisti. *Cedant arma togæ.* Quid? tum nónne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quæramus igitur, utrum melius fuerit: libertati populi

Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec verò tibi de versibus respondebo: tantum dicam breviter; neque illos, neque ullas te omnino litteras nosse: me nec reipublicæ, nec amicis unquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meæ vigiliæ, meæque litteræ et juventuti utilitatis, et nomini Romano laudis aliquid afferent. Sed hæc non hujus temporis; ad majora veniamus.

NOTAS.

In hac cella. *En la parte mas interior, en el santuario del templo de la concordia.*

Accusa senatum. *Concessio per repetitionem, & enumerationem.*

Ityreis. *Soldados de una nacion bárbara, de que se servia Antonio, por no fiarse de los Romanos.*

Perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria. *Antítesis.*

Aliquid enim salis. *Jocus.* Ab uxore mima. *De la comedianta, que suele hacer el papel de graciosa.*

Cedant arma togæ. *Antonio habia glosado este famoso verso de Tulio con poca gracia.*

Libertati arma, an libertatem armis. *Commutatio.*

Operis subsecivis. *En los ratos desocupados, en las horas hurtadas á los negocios graves.*

CONFUTATIO TERTIÆ CRIMINATIONIS.

9 P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cùm tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto insecutus es: negotiúmque transegisses, nisi ille se in scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi, fateor: suasisse ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui. Priùs enim rem transegit, quàm eum quisquam facturum id suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suasore non posset. At lætatus sum. Quid? ergo in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem esse oportebat?

Quamquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis prudenter illa quidem constituta. Quid enim attinebat nova lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cùm esset legibus quæstio constituta? Quæsitum est ta-

men. Quod ergo, cùm res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis pòst tu es inventus, qui diceres? Quod verò dicere ausus es, ídque multis verbis, operâ meâ Pompejum à Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eámque causam meâ culpâ civile bellum esse natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti.

NOTAS.

Cùm tu illum in foro, &c. *Hypotyposis, quâ criminis invidiam regerit in Antonium.*

At ego suasi. *Hácese esta réplica, y responde:* Scilicet is animus erat Milonis. *Subjectio per Ironiam.*

10 Ego M. Bibulo, præstantissimo cive, consule, nihil prætermisi, quantum facere, enitíque potui, quin Pompejum à Cæsaris conjunctione avocarem. In quo Cæsar fuit felicior. Ipse enim Pompejum à mea familiaritate disjunxit. Postea verò quàm se totum Pompejus Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti erat sperare; suadere impudentis.

Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Pompejum Cæsari suaserim. Ea velim reprehendas, si potes. Unum, ne

quinquennii imperium Cæsari prorogaretur. Alterum, ne pateretur ferri, ut absentis ejus ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem; in has miserias nunquam incidissemus. Atque idem cùm jam omnes opes, et suas, et populi Romani Pompejus ad Cæsarem detulisset, seròque eadem sentire cœpisset, quæ ego antè multò prævideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem, pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti: meáque illa vox est nota multis, *Utinam, Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam coîsses, aut nunquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ.* Hæc mea, M. Antoni, semper et de Pompejo, et de republica consilia fuerunt. Quæ si valuissent, respublica staret: tu tuis flagitiis, egestate, infamiâ, concidisses.

NOTAS.

Imperium. *El gobierno de las Galias.*

Absentis ejus ratio haberetur. *Que no se admitiese su pretension al consulado, estando ausente.*

Utinam Pompei. *Apostrophe.* Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ. *El decoro de Pompeyo pedia, no empeñarse en*

sublimar tanto al césar : y su prudencia, el no romper con él en ocasion en que el césar podia causar tan graves daños á la república. Distributio.

11 Sed hæc vetera; illud verò recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, Patres conscripti, ne, quod turpissimum est, prævaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in istius gloriosissimi facti conscientia nomen audivit? cujus autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? Occultatum dico? cujus non statim divulgatum? Citiùs dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, qui socii non fuissent, quàm ut quisquam celare vellet.

Quàm verisimile porrò est, in tot hominibus, partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur his majoribus orti, ab alienis potiùs consilium peterent,

quàm à suis? et foris potiùs, quàm domo? Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quæ non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cujusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam, naves appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri; non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam majorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præposuit: depulsòrque dominatûs, quàm particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quàm facturum putavi. Admiratus sum autem ob eam causam, quòd immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios? Cascas, dicam, an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potiùs, quàm caritate reipublicæ. Longum est persequi ceteros: idque reipublicæ præclarum fuisse tam multos; ipsis gloriosum.

NOTAS.

Prævaricatorem. *Uno que debiendo ser mi acusador ; se hace panegirista.*

Meis laudibus ornaret , sed etiam oneraret alienis. *Paronomasia.*

Occultatum dico? *Correctio.*

Brutos. *Los dos Brutos Marco y Decio , que conspiraron contra el césar , descendian de Lucio Bruto , el que echó de Roma á los Tarquinios , y fué su primer cónsul.*

Alter. *M. Bruto , que por su madre descendia de Servilio Ahala , el que mató á Spurio Melio , que se queria alzar con el reyno de Roma.*

Fluminis Cydni. *Que baña los muros de la ciudad de Tarso.*

Cn. Domitium. *Su padre murió en la batalla de Farsalia por el partido de Pompeyo : su tio fué M. Caton Uticense.*

Cascas dicam ; an Ahalas? *Porque aunque tenian el apellido de los Cascas ; sus hechos eran de los Ahalas. Ambas familias fueron ramas del mismo tronco de los Servilios. Vide sup.*

12 At quemadmodum me coarguerit homo acutus , recordamini. Cæsare interfecto,

inquit, statim cruentum altè extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimùm? Quòd sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi me, quòd cùm rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est, se æmulum mearum laudum extitisse. Tu autem omnium stultissimé non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit: etiam lætatum esse morte Cæsaris crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam actum? Ecquis est igitur, te excepto, et iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt. Aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit: voluntas nemini.

Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite. Sic enim dixit, *M. Brutus, quem ego honoris causâ nomino, cruentum pugionem tenens, Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse.* Ergo ego sceleratus appellor à te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui stil-

lantem præ se pugionem tulit, is à te honoris cusâ nominatur? Esto: sit in verbis tuis hic stupor. Quanto in rebus, sententiísque major? Constitue hoc, consul, aliquando; Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum, quam velis esse causam. Edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendæ sunt, quæ te excitent tantæ causæ indormientem? Nunquámne intelligis, statuendum tibi esse, utrùm illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint, an vindices libertatis?

NOTAS.

Quid enim interest. *Argumentum à pari.*

Aliis consilium, aliis animus. *Adjunctio, & Distributio.*

Stillantem. *Chorreando sangre.*

Esto: sit in verbis tuis hic stupor. *Concessio.*

Edormi crapulam. *Alegoría ó alusion á las borracheras de Antonio, que eran muy frecuentes.*

13 Attende enim paulisper, cogitationémque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris; ut à te arguor, so-

cius; nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatorésque reipublicæ sint, plus quàm sicarios, plus quàm homicidas, plus etiam quàm parricidas esse: siquidem est atrocius patriæ parentem, quàm suum occidere. Tu homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidæ: cur honoris causâ sunt à te et in hoc ordine, et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe, plus quàm decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Cassio et Bruto datæ? cur quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te. Non igitur homicidæ. Sequitur, ut liberatores tuo judicio sint: quandoquidem tertium nihil potest esse.

Quid est? num conturbo te? Non enim fortasse satis, quæ distinctiùs dicuntur, intelligis. Sed tamen hæc est summa conclusionis meæ: quoniam scelere à te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimos judicatos. Itaque jam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui fortè, quod à te mihi objectum est, quærent, sítne verum: ne cui negent. Etenim vereor,

ne aut celatum me ab ipsis, illis non honestum; aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quæ enim res unquam, prô sancte Jupiter! non modò in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta major? quæ gloriosior? quæ commendatior erit hominum memoriæ sempiternæ? In hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum, cum principibus includis? non recuso.

Ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos à te prædicas, et relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quò accesserint, non affari, atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cùm eos adspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent? quæ verò tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ litteræ reperientur, quæ eorum gloriam non immortalitatis memoriâ prosequantur? Tu verò adscribe me talem in numerum.

NOTAS.

Attende enim paulisper. *Communicatio.*

Confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatorésque reipublicæ sint,

plus quam sicarios, &c. *Argumentum ab adversis.*

Tu homo sapiens et considerate. *Ironia.*

Cur M. Brutus. *Por ser pretor no podia estar ausente de Roma mas de diez dias, si el cónsul no le dispensaba.*

Cur provinciæ. *A Casio por consentimiento de Antonio dió el senado el gobierno de Siria; y á Bruto el de Macedonia.*

Ludi Apollinares. *Fiestas en honor de Apolo, que mandó celebrar Bruto á sus espensas, como pretor de Roma.*

Non igitur homicidæ. *Los que mataron al césar, ó deben ser declarados parricidas, ó libertadores del pueblo Romano: no son parricidas, segun los honores que de ti, como de cónsul, han recibido: luego se-*quitur, ut liberatores tuo judicio sint. *Dilemma.*

Quandoquidem tertium nihil potest esse. *Pues que no hay medio. Obsérvese la fuerza silogística de Tulio.*

Itaque jam retexo orationem meam. *Asi que retrato mi proposicion, en que afirmé no haber sido cómplice de la conspiracion.* Correctio ironica.

Tanquam in equum Trojanum. *Vide Virgil. lib. 2. Æneid.*

Non affari, atque appetere. *Metaphora illustris.*

14 Sed unam rem vereor, ne non probes. Si enim fuissem, non solùm regem, sed regnum etiam de republica sustulissem: et, si meus stylus ille fuisset, (ut dicitur) mihi crede, non solùm unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quamquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide, quæso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob ejus consilii societatem, cùm interficeretur Cæsar, tum te à Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quàm tecum agam non inimicè) quòd bene cogitasti aliquando, laudo: quòd non indicasti, gratias ago: quòd non fecisti, ignosco. Virum res illa quærebat.

Quòd si te in judicium quis adducat, usurpétque illud Cassianum, *Cui bono fuerit*: vide, quæso, ne hæreas. Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant: tibi tamen præcipuè, qui non modò non servis, sed etiam regnas: qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberasti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti: ad quem è do-

mo Cæsaris tam multa delata sunt : cujus domus, quæstuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina: agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium, flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati et æri alieno tuo, præter mortem Cæsaris subvenire potuisset?

Nescio, quid conturbatus esse vidéris. Nunquid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu : nemo credet unquam : non est tuum de republica bene mereri : habet illius facti clarissimos viros respublica auctores : ego te tantùm gaudere dico : fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus : nunc etiam reliquis respondendum est.

NOTAS.

Et, si meus stylus. *Si hubiese yo sido el autor de esta tragedia, no me hubiera contentado con hacer el primer acto, que fué la muerte del césar, sino que la hubiera concluido perfectamente, terminando el éxîto, felíz para la república, con tu muerte.* Allegoria desumpta à fabula tragœdiæ. *Aqui el poeta seria Ciceron; el estilo, su prudencia; los cinco actos, de que suele componerse una tragedia perfecta, las muer-*

tes de todos los enemigos de la libertad de la república.

Hoc consilium. *Nempe*: interficiendi Cæsarem.

Ob ejus consilii societatem. *Trebonio habia comunicado su intento temerario de matar al césar con Antonio en Narbona: este no quiso ayudarle; pero le guardó inviolablemente el secreto; y en recompensa, intentando los conjurados quitar la vida al césar, Trebonio libertó á M. Antonio, sacándole disimuladamente del senado, donde se executó este atentado. Ciceron en una carta á Trebonio, le reconviene sobre lo mismo:* Quòd verò à te viro optimo seductus est Antonius, tuóque beneficio adhuc vivit hæc pestis, interdum, quod vix mihi fas est, tibi subirascor.

Cui bono fuerit. *Vide not. in Orat. pro Milone c. 12.*

Ad ædem Opis. *Robando el tesoro que alli estaba depositado. La diosa* Opis *es la misma que Cibeles.*

Falsorum commentariorum. *Antonio daba, quitaba, y vendia los empleos y posesiones públicas con el pretesto de que asi lo habia determinado el césar: cuyas leyes resolvió el senado que se observasen por via de*

buen gobierno : mas Antonio las falseaba á su antojo.

Respondi maximis criminibus : nunc etiam reliquis. *Transitio.*

15 Castra mihi Pompeji, atque illud omne tempus objecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium, auctoritásque valuisset: tu hodiè egeres, nos liberi essemus; respublica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim, me, cùm ea, quæ acciderunt, providerem futura, tanta in mœstitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, Patres conscripti, rempublicam vestris quondam, meísque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque verò eram tam indoctus, ignarúsque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem: quæ me manens conficeret angoribus; dimissa, molestiis omnibus liberasset. Illos ego præstantissimos viros, lumina reipublicæ, vivere volebam, tot consulares, tot prætorios, tot honestissimos senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua conditione pacis, (mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior vide-

batur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii maximè, quorum ego vitæ consulebam, spe victoriæ elati, obstitissent: ut alia omittam, tu certè nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses.

At verò Cn. Pompeji voluntatem à me abalienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum ullo aut sermones, aut consilia contulit sæpius? quod quidem erat magnum, de summa re dissentientes, in eâdem consuetudine amicitiæ permanere. Sed et ego, quid ille, et contrà ille, quid ego sentirem et spectarem, videbat. Ego incolumitati civium primùm, ut postea dignitati possemus: ille præsenti dignitati potiùs consulebat. Quòd autem habebat uterque quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid verò ille singularis vir, ac penè divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalica fuga Paphum prosecuti sunt. Nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cùm me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare?

NOTAS.

Dolebam, dolebam. *Conduplicatio.*

Nec verò eram tam indoctus. *Prolepsis.*

Lumina reipublicæ. *Metaphora.*

Tot consulares, tot prætorios. *Enumeratio partium.*

Omnem præterea florem nobilitatis. *Metaphora.*

De summa re. *Sobre la cosa de mayor importancia.*

Sed et ego, quid ille, et contra ille, quid ego. *Complexio.*

Ego incolumitati civium primùm: *Adde* consultum volebam, ut postea dignitati possemus consulere. *Adjunctio.*

Habebat uterque quod sequeretur. *Ambos nos proponiamos en nuestro dictámen ún fin honesto.*

Paphum. *Ciudad de la isla de Chipre.*

Me insectari, te sectorem. *Paronomasia.* Sectorem. *Confiscador de los bienes de Pompeyo.*

16 Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimiùm felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant quidem illa castra plena curæ: ve-

rumtamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modò homines sunt, interdum animis relaxantur. Quòd autem idem mœstitiam meam reprehendit, idem jocum: magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

Hereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei, et necessarii viverent. Sed quî istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius H-S. ducenties acceptum hereditatibus retuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. Me nemo, nisi amicus, fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur: te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas, fecit heredem. Et quidem vide, quàm te amarit is, qui, albus atérve fueris, ignorans, fratris filium præteriit: Q. Fusii, honestissimi equitis Romani, suíque amicissimi, quem palàm heredem semper factitarat, ne nomen quidem perscripsit: te, quem nunquam viderat, ac nunquam salutaverat, fecit heredem. Velim, mihi dicas, nisi molestum est, L. Tarselius quâ facie fuerit, qua statura, quo municipio, quâ tribu. Nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit. Igitur fratrem exheredans, te faciebat here-

dem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris heredibus, tamquam heres esset, invasit. Quamquam hoc maximè admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, cùm ipse hereditatem patris non adisses.

NOTAS.

Ne jocis quidem respondebo. *Véase el libro de oro del P. Vavasor* de ludicra dictione: *donde al fin hace un epílogo de los dichos graciosos y picantes de Tulio. Por este que refiere Macrobio se pueden inferir otros*: Interroganti Pompejo, ubi gener ejus Dolabella esset, respondit: cum socero tuo. *Dábale en rostro Pompeyo á Ciceron con que su yerno seguia el partido del césar, no reparando que el mismo césar, su jurado enemigo, era suegro suyo.*

Idem mœstitiam reprehendit, idem jocum. *Plutarco dice en la vida de Ciceron*: ipse quidem sine risu et mœstus obibat exercitum, aliis autem, cùm minimè requirerent, ridendi materiam suggerebat.

Hereditates mihi negasti venire. *Dices que ninguno me ha dexado por heredero.*

H-S. ducenties. *Suple* sextertiûm ducenties

centena millium: *como si dixeramos, quinientos mil pesos.*

Quamquam in hoc genere. *Correctio ironica.*

Te is, quem tu vidisti nunquam. *Dale á entender que usurpaba las herencias agenas adulterando los testamentos.* Emphasis, et Sarcasmus.

Ejectis veris heredibus, tamquam heres esset. *Traductio.*

Hereditatem patris non adisses. *Porque tu padre no la tenia.*

17 Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? Quamquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causâ declamas. Et verò adhibes joci causâ magistrum, suffragio tuo, et compotorum tuorum, rhetorem: cui concessisti, ut in te, quæ vellet, diceret. Salsum omnino hominem! sed materia facilis est in te, et in tuos dicta dicere. Vide autem, inter te, et avum tuum quid intersit. Ille sensim dicebat, quod causæ prodesset; tu cursim dicis aliena.

At quanta merces Rhetori data est? Audite, audite, Patres conscripti, et cognoscite reipublicæ vulnera. Duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio Rhetori assignasti,

et quidem immunia, ut pro tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis! Sed dicam alio loco, et de Leontino agro, et de Campano, quos iste agros, ereptos reipublicæ turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim, quoniam criminibus ejus satis respondi de ipso emendatore et correctore nostro quædam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum, peccatorúmque largitur. Vísne igitur te inspiciamus à puero? sic opinor. A principio ordiamur.

NOTAS.

Joci causâ. *Para que te divierta y diga chistes.*

Rhetorem. *Sesto Clodio, de quien habla luego.*

Avum. *Su abuelo, que tambien se llamaba M. Antonio, fue insigne orador. Vid. lib. 1.* de Oratore.

Dicta dicere. *Conjugata.*

Aliena. *Es equívoco que tiene dos significaciones: una,* dicis aliena à causa: *dices cosas que no vienen al caso, agenas del asunto: otra, recitas precipitadamente las pa-*

labras agenas. Jocus in verbo.

Campi Leontini. *Este campo era el mas fértil de toda la Sicilia. Ciceron in Verr.* Caput. est rei frumentariæ campus Leontinus, cujus anteà species hæc erat, ut cùm obsitum vidisses, annonæ caritatem non verêrere.

Immunia. *Libres de todo tributo.*

De ipso emendatore et correctore nostro. *Sarcasmus.*

CONFIRMACION.

Pinta con vivísimos colores los desórdenes de M. Antonio en la niñez, en la mocedad, y en todos los empleos que tuvo en la república.

VITA M. ANTONII IN PUERITIA.

18 Tenésne memoriâ, prætextatum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est. Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ quòd sedisti in quatordecim ordinibus, cùm esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset.

Sumpsisti virilem togam, quam statim

muliebrem togam reddidisti. Primò vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea parva: sed citò Curio intervenit, qui te à meretricio quæstu abduxit: et, tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit.

Nemo unquam puer, emptus libidinis causâ, tam fuit in domini potestate, quàm tu in Curionis. Quoties te pater ejus domo sua ejecit? quoties custodes posuit, ne limen intrares? cùm tamen tu, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere. Quæ flagitia domus illa diutiùs ferre non potuit. Scísne me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, cùm pater Curio mœrens jacebat in lecto: filius, se ad pedes meos prosternens, lacrymans te mihi commendabat; orabat, ut te contra suum patrem, si sextertiûm sexagies peteret, defenderem: tantum enim se pro te intercessisse. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exilium esse iturum.

Quo ego tempore tanta mala florentissimæ familiæ sedavi, vel potiùs sustuli. Patri persuasi, ut æs alienum filii dissolveret: redimeret adolescentem, summa spe et animi, et ingenii præditum, rei familiaris facultatibus: eúmque tua non modo familiaritate, sed

etiam congressione patrio jure et potestate prohiberet. Hæc tu cùm per me acta meminisses: nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses?

NOTAS.

Prætextatum te decoxisse. *Que siendo niño quedaste por puertas, no alcanzando tu patrimonio para pagar á los acreedores de tu padre.* Hic est, *dice Asconio*, M. Antonius dissolutissimus, Cretæ mortuus: quem Sallustius ait perdendæ pecuniæ genitum.

Pietatis plena defensio. *Ironía.*

In quatuordecim ordinibus. *En las catorce primeras gradas del teatro, donde se sentaban solamente los caballeros romanos que tenian la renta señalada por la ley de* Lucio Roscio Othon, *tribuno de la plebe.*

VITA M. ANTONII IN ADOLESCENTIA.

19 Sed jam stupra, et flagitia omittam: sunt quædam, quæ honestè non possum dicere: tu autem eò liberior, quòd ea in te admisisti, quæ à verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte: quem quidem celeriter perstringam. Ad hæc enim, quæ in civili bello, in maximis reipu-

blicæ miseriis fecit, et ea, quæ quotidie facit, festinat animus. Quæ peto, ut quamquam multò notiora vobis, quàm mihi sunt, tamen, ut facitis, attentè audiatis. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solùm rerum, sed etiam recordatio. Tametsi incidamus oportet media, ne nimis serò ad extrema veniamus.

Intimus erat in tribunatu Clodio: qui sua erga me beneficia commemorat. Ejus omnium incendiorum fax. Cujum etiam domi quiddam jam tum molitus est. Quid dicam, ipse optimè intelligit. Inde itum Alexandriam contra senatûs auctoritatem, contra religionem. Sed habebat ducem Gabinium, qui cum quidvis rectissimè facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? Priùs in ultimam Galliam ex Ægipto quàm domum. Quæ autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua. Domum dico? quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres, præter unum Misenum, quod cum sociis tanquam Sisaponem tenebas?

NOTAS.

Sed jam stupra, et flagitia omittam. *Præteritio.*

Contra religionem. *Contra la voluntad de*

los dioses manifestada por varias señales.

Qui-cum quidvis rectissimè facere posset. *Ironia.*

Domum dico? *Correctio.*

Tanquam Sisaponem. *Ciudad de la antigua Bética, hoy* Fuente-Ovejuna, *donde sacaban finísimo bermellon para el comercio. Parece que el orador alude aqui á algun adagio. Turnebo por lo menos dice lib.* 10. *Adversar. c.* 12. Alludit ad miniaria metella Sisaponensium, quæ societates publicanorum exercebant: dicit enim Antonium non unum possessorem Miseni fuisse, sed possessionis socios habuisse multos. *De Miseno vide not. in Virgil. Æneid. lib.* 6.

20 Venisti è Gallia ad quæsturam petendam. Aude dicere, te priùs ad parentem tuam venisse, quàm ad me. Acceperam enim jam antè Cæsaris litteras, ut mihi satisfieri paterer à te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea custoditus sum à te, tu à me observatus in petitione quæsturæ. Quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere: cúmque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita prædi-

cabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cùm te ultrò mihi idem illud deferentem nunquam sim adhortatus. Quamquam, si in eo perseverasses, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quàm ad meam gratiam.

Quæstor es factus. Deinde continuò sine senatus-consulto, sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi. Id enim unum in terris, egestatis, æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te cùm et illius largitionibus, et tuis rapinis explevisses, (si hoc est explere, quod statim effundas) advolasti egens ad tribunatum, ùt in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

NOTAS.

Parentem tuam. *Julia, de la familia de los césares.*

De gratia. *De reconciliacion.*

Custoditus sum à te. *Me defendiste de las violencias de Clodio.* Tu à me servatus. *Yo te favorecí.* Commutatio.

Ad Cæsarem cucurristi. *Para ofrecerte á su servicio en el empleo de* cuestor.

VITA M. ANTONII IN TRIBUNATU.

21 Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se, atque in domesticum dedecus impurè atque intemperanter, sed quæ in nos, fortunásque nostras, id est in universam rempublicam, impiè ac nefariè fecerit. Ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam, cùm L. Lentulo, C. Marcello consulibus, kalendis Januar. labentem et propè cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsíque C. Cæsari, si sana mente esset, consulere velletis: tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicésque suas ei subjecit securi, quâ multi minoribus in peccatis occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum. Et tu apud Patres conscriptos contra me dicere ausus es, cùm ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit, (quod quidem erit, si per te licuerit,

sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur.

Quid cupidè à senatu, quid temerè fiebat, cùm tu, unus adolescens, universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque id semel, sed sæpius? neque tu tecum de senatûs auctoritate agi passus es? Quid autem agebatur, nisi ne delere et evertere rempublicam penitùs velles, cùm te neque principes civitatis rogando, neque majores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de vendita atque addicta sententia movere potuit? Tum illud, multis rebus antè tentatis, necessariò tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. Tum contra te dedit arma hic ordo consulibus, reliquísque imperiis et potestatibus: quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses.

NOTAS.

Venditum. *Al césar, que le habia pagado sus deudas.*

Ei subjecit securi. *A la sentencia del senado.* Metonymia.

Tua illa pestifera intercessio. *Aquella oposicion que hiciste al decreto del senado contra el césar, la cual fue el orígen de tantos males.*

Necessario tibi vulnus inflictum. *El decreto con que te declaró el senado por enemigo de la república.* Metaphora.

Quod paucis ante te. *Adde* inflictum fuit. *Adjunctio.*

Reliquísque imperiis et potestatibus. *A los demás generales y magistrados.* Metonymia.

22 Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii, et facti afferebat, nisi quòd intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, circumscriptus à senatu esset Antonius? Omitto, quàm hæc falsa, quàm levia: præsertim cùm omnino nulla causa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi certè confitendum est, causam perniciosissimi belli in persona tua constitisse. O miserum te, si intelligis! miseriorem, si non intelligis, hoc litteris mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium seculorum unquam immemorem fore, consules ex Italia excussos, cúmque his Cn. Pompejum, qui imperii populi Romani decus ac lumen fuit: omnes

consulares, qui per valetudinem exsequi cladem illam, fugámque potuissent: prætores, prætorios, tribunos plebis, magnam partem senatûs, omnem sobolem juventutis, unóque verbo rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus.

Ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis, tres exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives: eos quoque vobis eripuit Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est: afflixit Antonius. Omnia denique, quæ postea vidimus, (quid autem mali non vidimus?) si rectè ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis, atque exitii fuit. Reliquæ partes tribunatûs principio similes. Omnia perfecit, quæ senatus, salvâ republicâ ne fieri possent, perfecerat. Cujus tamen scelus in scelere cognoscite.

NOTAS.

Tu, tu. *Conduplicatio.* Causam belli. *Algunos leen* ansam belli: *porque estando ya el cesar resuelto á emprender la guerra, se valió del pretesto especioso de proteger la*

autoridad de los tribunos, oprimida, como él decia, por el senado.

Qui per valetudinem exequi cladem illam. *Los que aún tenian fuerzas para acompañar á los dos cónsules Marcelo y Léntulo, y al gefe de la liga Pompeyo en aquella huida lastimosa, que parecia la pompa funeral del entierro de la libertad romana.* Metaphora desumpta ab exequiis funerum.

Prætores, prætorios, &c. *Amplificatio per enumerationem.*

Ut igitur in seminibus. *Similitudo.*

Doletis, tres exercitus. *El primer exército, que mandaba Pompeyo, pereció en la batalla de Farsalia: el segundo, cuyo capitan era Escipion, suegro de Pompeyo, en Africa: el tercero en España, cerca de Munda ó Ronda en Andalucía; conducido por los dos hijos de Pompeyo Cneyo y Sesto.*

Interfecit Antonius . . . Eripuit Antonius. *Conversio.*

Ut Helena Trojanis. *Comparatio.*

23 Restituebat multos calamitosos. In his patrui nulla mentio. Si severus: cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? Sed omitto ceteros. Licinium Denticulam,

de alea condemnatum, collusorem suum, restituit, quasi verò ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod ille in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? Absentem, credo, in reos relatum, rem indictâ causâ judicatam: nullum fuisse de alea lege judicium: vi oppressum, et armis: postremò, quod de patruo tuo dicebatur, pecuniâ judicem esse corruptum. Nihil horum. At vir bonus, et republica dignus. Nihil id quidem ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo vis, si ita esset, ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro aleâ ludere, lege, quæ est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertissimè studium suum ipse profiretur?

In eodem verò tribunatu, cùm Cæsar in Hispaniam proficiscens, huic conculcandam Italiam tradidisset: quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari, eáque, quæ dico, dicturúsque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quàm mihi, qui non fui. Notabo tamen singulas res: etsi nullo modo

poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus?

NOTAS.

Patrui. *C. Antonio, actualmente desterrado: el cual fué compañero de nuestro Ciceron en el consulado.*

De alea. *Estaba prohibido en Roma con leyes severísimas el jugar á cualquier juego de los que llaman de azár ó de fortuna.*

Quasi verò ludere. *Mureto lee con mejor sentido:* Non quasi ludere cum condemnato non liceret.

Beneficio legis dissolveret. *Para resarcir sus pérdidas en el juego, haciendo que le restituyesen lo ganado, segun lo mandaba la ley.*

Absentem, credo. *Enumeratio causarum per Ironiam.*

Studium suum. *Su pasion y genial inclinacion al juego.*

Notabo tamen singulas res. *Apuntaré no obstante algo de todo.*

Tantam turpitudinem? tantum dedecus? *Traductio.*

24 Vehebatur in essedo tribunus plebis: lictores laureati antecedebant : inter quos, apertâ lecticâ , mima portabatur : quam ex oppidis municipales , homines honesti , obviam necessariò prodeuntes , non noto illo et mimico nomine , sed Volumniam consalutabant. Sequebatur rheda cum lenonibus ; comites nequissimi : rejecta mater amicam impuri filii , tamquam nurum , sequebatur. O miseræ mulieris fœcunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia , præfecturas , colonias , totam denique Italiam impressit.

Reliquorum factorum ejus , Patres conscripti , difficilis est sanè reprehensio , et lubrica. Versatus in bello est : saturatus est sanguine dissimillimorum sui civium. Fuit felix , si potest ulla esse in scelere felicitas. Sed , quoniam veteranis cautum esse volumus , quamqum dissimilis est militum causa, et tua : illi secuti sunt : tu quæsisti ducem: tamen , ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor à Thessalia Brundusium cum legionibus revertisti. Ibi me non occidisti. Magnum beneficium: potuisse enim fateor. Quamquam nemo erat eorum , qui tunc tecum fuerunt , qui mihi non censeret parci oportere. Tanta enim est

caritas patriæ, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quòd eam à me servatam esse meminissent. Sed fac id te dedisse mihi, quod non ademisti; méque à te habere vitam, quia à te non sit erepta: licuítne mihi per tuas contumelias hoc beneficium sic tueri, ut tuebar; præsertim cùm te hæc auditurum videres?

Venisti Brundusium, in sinum quidem et in complexum tuæ mimulæ. Quid est? num mentior? quàm miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat: ne veterani quidem exercitûs? Quis enim miles fuit, qui Brundusii illum non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam serò se, quàm nequam hominem secutus esset, cognoscere?

Italiæ rursus percursatio, eadem comite mimâ: in oppida militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti, maximèque vini fœda direptio.

NOTAS.

Vehebatur in essedo tribunus plebis. *Toda esta pompa era muy agena de un tribuno de la plebe.*

Obviam necessario prodeuntes. *Que eran obligados á salir á recibirla, como si fuese muger de un tribuno.* Amplificatio ab adjunctis.

Rejecta mater. *Su madre Julia detrás.*

O miseræ mulieris fœcunditatem calamitosam! *Exclamatio cum indignatione.*

Sed fac id te dedisse mihi. *Concessio.*

Victor è Thessalia. *Antonio mandó la ala derecha del exército del césar en Farsalia, lugar de la provincia de Tesalia.*

Tot dierum viam. *Desde Roma hasta Brindisi hay 350. millas.*

In oppida. *Los soldados en su marcha de ciudad en ciudad cometian mil estorsiones y crueldades.*

VITA M. ANTONII IN MAGISTERIO EQUITUM.

25 Accessit, ut, Cæsare ignaro, cùm ille esset Alexandriæ, beneficio amicorum ejus magister equitum constitueretur. Tum existimavit se suo jure cum Hippia vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc quam nunc malè tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas,

quid ereptas proferam? Cogebat egestas: quo se verteret, non habebat. Nondum ei tanta à L. Rubrio, non à L. Turselio hereditas venerat: nondum in Cn. Pompeji locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus heres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potiùs de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate; tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modò visu fœdam, sed etiam auditu! Si inter cœnam in ipsis tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus. Veniamus ad splendida.

NOTAS.

Magister equitum. *General de la caballería.*

Equos vectigales Sergio mimo tradere. *Entregar al comediante Sergio los caballos de remonta, para que se sirviese de ellos.*
Non hanc. *La casa de Pompeyo usurpada.*
Tu istis faucibus. *Hypotyposis pulcherrima.*

26 Cæsar Alexandriâ se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur: meâ autem sententiâ, si quis reipublicæ sit infelix, felix esse non potest. Hastâ positâ pro æde Jovis Statoris bona Cn. Pompeji (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeji Magni, voci acerbissimæ subjecta præconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibúsque animis, cùm omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Expectantibus omnibus, quísnam esset tam impius, tam demens, tam diis, hominibúsque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus es nemo, præter Antonium: præsertim cùm tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent. Unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset, et reformidasset audacia.

Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut veriùs dicam, tantus furor, ut primùm,

cùm sector sis isto loco natus, deinde cùm Pompeji sector, non te exsecrandum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, omnes homines, et esse inimicos, et futuros scias? At quàm insolenter statim helluo invasit in ejus viri fortunas; cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitiâ carior?

NOTAS.

Hastâ positâ. *Cuando los bienes de algun romano se vendian en almoneda, fijaban una pica en medio de la plaza, donde se hacia la venta.*

Pro æde. *Delante del templo.*

Miserum me! *Afectos de indignacion y lástima.*

Servientibúsque animis, gemitus tamen populi Romani liber fuit. *Antithesis præclara.*

Cúm sector sis ... deinde cùm Pompeji sector. *Auget rei indignitatem ab adjunctis personarum.*

27 In ejus igitur copias cùm se subitò ingurgitavisset, exsultabat gaudio, persona de mimo modò egens, repentè dives. Sed, ut est apud poetam, nescio quem, *Malè parta malè dilabuntur.* Incredibile, ac simile portenti est, quónam modo illa tam mul-

ta, quàm paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis multa, et lauta supellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat.

Quæ Carybdis tam vorax? Carybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecæ totæ nequissimis hominibus condonabantur: alia mimi rapiebant: alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: suggerebantur etiam sæpe (non enim semper ipse felix) damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pompeji peristromatis, servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta. Non modò unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset.

At ejusdem ædes etiam, et hortos. O audaciam immanem! tu ingredi illam domum

ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquandiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire : hac te in domo tamdiu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum.

NOTAS.

Ingurgitavisset. *Metaphora.*

Persona de mimo. *Como un comediante, que ya hace papel de rico, ya de pobre, ya de rey, ya de esclavo.*

Quæ Carybdis tam vorax. *Hyperbole, sive Amplificatio per verba superlata.* Carybdim dico? *Retractatio.*

Alia mimi rapiebant, alia mimæ. *Hypotyposis.*

Conchyliatis peristromatis. *Colchas de grana ó tapicería.*

At ejusdem ædes etiam, et hortos. *Suple* invasit. *Ellipsis.*

Tu ingredi illam domum, &c. *Amplificatio per verba graviora, & illustriora.*

Quamvis nihil sapias. *Aunque no tienes rastro de juicio.*

28 An tu illa in vestibulo rostra, spolia cùm adspexisti, domum tuam te introire

putas? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es: tamen et te, et tua, et tuos nosti. Nec verò te unquam, neque vigilantem, neque in somnis credo mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, violentus et furens, cùm tibi objecta sit species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam sæpe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum. Quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more, et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir, Patres conscripti, sicut scitis, cùm foris clarus, tum domi admirandus: neque rebus externis magis laudandus, quàm institutis domesticis. Hujus in sedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt. Etsi jam negat. Nolite, nolite quærere. Mimam illam suam suas res sibi habere jussit ex duodecim tabulis: claves ademit, exegit. Quàm porrò spectatus civis, quàm probatus! cujus ex omni vita nihil est honestius, quàm quòd cum mimâ fecit divortium.

NOTAS.

An tu illa in vestibulo rostra. *Pompeyo tenia en la portada de su casa entre otros troféos*

militares las proas de las naves que habia cogido á los piratas.

Et te, et tua, et tuos. *Polysyndeton, & traductio.*

Stabula. *Burdeles.*

Nolite, nolite. *Conduplicatio.* Frugi factus est. *Ironia.*

Suas res sibi habere jussit. *La fórmula con que el marido daba libelo de repudio á la muger, segun las doce tablas, era esta:* Tuas res tibi habeto.

Exegit. *La echó de casa.* Quàm porrò spectatus! *Ironia.*

VITA M. ANTONII ANTE CONSULATUM.

29 At quàm crebrò usurpat, *et consul, et Antonius*? Hoc est dicere, et consul, et impudicissimus: et consul, et homo nequissimus. Quid enim est aliud Antonius? Nam si dignitas significaretur in nomine: dixisset, credo, aliquando, avus tuus, *et consul, et Antonius.* Nunquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus. Nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti: ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civi-

le bellum : quod natum, conflatum, susceptum operâ tuâ est.

Cui bello cùm propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti. Gustaras civilem sanguinem, vel potiùs exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus : L. Domitium, nobilissimum et clarissimum virum, occideras : multósque præterea, qui è prælio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissimè persecutus trucidaras. Quibus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cùm præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem post ejus ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cujus tu imperatoris quæstor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas.

Primò respondisti planè frociter : et, ne omnia videar contra te, propemodum æqua et justa dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur potiùs, quàm ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli : ego leges perni-

ciosas rogavi : ego arma contra consules, imperatorésque populi Romani, contra senatum, populúmque Romanum, contra deos patrios, arásque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis? Jus postulabas : sed quid ad rem? plus ille poterat.

Itaque excussis tuis vocibus, et ad te, et ad prædes tuos milites misit : cùm repentè à te præclarâ illâ tabulâ prolatâ, qui risus hominum de te erat? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus, præter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis verò miserabilis adspectus: vestis Pompeji non multa, eáque maculosa; ejusdem quædam argentea vasa collisa : sordidata mancipia : ut doleremus quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus.

Hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. Hærebat nebulo. Quò se verteret, non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sica : de quo Cæsar in senatu, apertè in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad sol-

vendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam citò accepisti?

NOTAS.

Appellatus es de pecunia. *Fuiste citado á juicio.*

Pro domo, pro hortis, pro sectione. *Por la compra que hiciste de todos los bienes de Pompeyo.*

A me C. Cæsar pecuniam. *Amplificatio per distributionem, quâ miserè discerpit Antonium.*

Ego ad illum belli civilis causam attuli: &c. *Locus à causis, et effectis, et consequentibus.*

Quorum facinus est commune, &c. *Epicherema.*

Præclarâ illâ tabulâ prolatâ. *Antonio, viendo que el césar le apretaba por la paga de sus deudas, hizo inventario de todos sus bienes, y los puso en almoneda.*

Heredes L. Rubrii. *Estos pusieron demanda ante el césar contra M. Antonio porque habia usurpado y queria vender su herencia. Con eso el césar ordenó que cesase la venta pública de los bienes que Antonio llamaba suyos, no lo siendo.*

Tam bonus gladiator. *Siendo esgrimidor tan valiente, aceptaste la jubilacion tan presto?* Sarcasmus, et Allegoria.

30 Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in suis fortunis tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam: sed tutò, ut ait, pervenire non potuit. Quónam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni: aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus affuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo judicio quæris: nollem. Sed tamen consilium à primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu verò quid es? Cn. Pompeji liberi primùm patriam repetebant. Esto: fuerit hæc partium causa communis. Repetebant præterea deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras. Hæc cùm repeterent armis ii, quorum erant legibus: etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui? tamen erat æquissimum, contra Cn. Pompeji liberos Cn. Pompeji pugnare sectorem.

An tu Narbone mensas hospitum convo-

meres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret? Qui verò Narbone reditus? et tamen quærebat, cur ego ex ipso cursu tam subitò revertissem. Exposui nuper, Patres conscripti, causam reditûs mei. Volui, si possem, etiam ante kalendas Januar. prodesse reipublicæ. Nam, quod quærebas, quomodo redissem: primùm luce, non tenebris: deinde cum calceis et toga, nullis nec gallicis, nec lacernâ. At etiam adspicis me, et quidem, ut videris, iratus. Ne tu jam mecum in gratiam redeas, si scias, quàm me pudeat nequitiæ tuæ, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres, vel potiùs rogares, per municipia, coloniásque Galliæ, à qua nos tum, cum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum gallicis et lacerna cucurristi.

NOTAS.

Dolabella. *Yerno de Ciceron, que estuvo casado con su hija Tulia, y era de la nobilísima familia de los Cornelios.*

Exposui nuper. *En la primera Filípica, que empieza asi:* antequam de republica, Pa-

tres conscripti, dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis, et reversionis meæ.

Nullis nec gallicis, nec lacerna. *No con chinelas, ni vestido de corto.*

At etiam adspicis me. *Digressio lepidissima.*

Petebatur, non rogabatur. *Los demas pretendian el consulado por medios decentes y usados, pidiendo el voto á las tribus que lo tenian, aunque fuesen de las colonias de las Galias; pero Antonio se valia del favor del césar, y á éste solo le suplicaba que le hiciese cónsul, asi como le habia hecho general de la caballeria contra todas las leyes.*

31 At videte levitatem hominis. Cùm horâ diei decimâ ferê ad Saxa-rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperam: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causâ venerat, ducitur: eíque epistolam tradit. Quam cùm illa legeret flens, (erat enim amatoriè scripta: caput autem litterarum sibi cum illa mima posthac nihil futurum: omnem se amorem abjecisse illinc, atque in

hanc transfudisse) cùm mulier fleret uberiùs, homo misericors ferre non potuit: caput aperuit, colum invasit. O hominem nequam! quid enim aliud dicam? magis propriè nihil possum dicere. Ergo, ut te catamitum, nec opinatò cùm ostendisses, præter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? Et domi quidem causam amoris habuit: foris etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes tuos venderet. Productus autem in concionem à Tribuno plebis, cùm respondisses, te rei tuæ causâ venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti.

NOTAS.

Horâ diei decima. *Dos horas antes de la noche.*

Ad Saxa-rubra. *Nombre de un arrabal de Roma.*

Cisio. *Silla de posta, ó de manos.*

Capite involuto. *Disfrazado, enmascarado.*

Janitor, quis tu? A Marco Tabellarius. *Dialogismus.*

Ad eam. *A Fulvia, esposa del mismo Antonio.*

L. Plancus. *Este tenia comision del césar para confiscar los bienes de los fiadores de Antonio, si no pagaba él prontamente.*

VITA M. ANTONII IN CONSULATU.

32 Sed nimis multa de nugis. Ad majora veniamus. Cæsari ex Hispania redeunti obviam longissimè processisti. Celeriter isti, redisti, ut cognosceret te, si minùs fortem, attamen strenuum. Factus es ei rursus nescio quomodo familiaris. Habebat hoc omnino Cæsar: quem planè perditum ære alieno, egéntemque, si eumdem nequam hominem audacémque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissimè recipiebat. His igitur rebus præclarè commendatus, jussus es renuntiari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re, quantâ fuerit uterque vestrûm perfidiâ in Dolabellam, quis ignorat? Ille induxit, ut peteret: promissum et receptum intervertit, ad séque transtulit: tu ejus perfidiæ voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt kalendæ Januariæ: cogimur in senatum: invectus est copiosiùs multò in istum et paratiùs Dolabella, quàm nunc ego. Hic autem iratus quæ dixit, dii boni?

Primùm cùm Cæsar ostendisset, se priùs quàm proficisceretur, Dolabellam consulem

esse jussurum: quem negant regem, qui et faceret semper ejusmodi aliquid, et diceret: sed cùm Cæsar ita dixisset; tum hic bonus augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset, ídque se facturum esse asseveravit. In quo primùm incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istud, quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, et consul esses, minùs facere potuisses? Vide ne etiam faciliùs. Nos enim nuntiationem solùm habemus: consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto, hoc imperitè: (nec enim est ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia) sed videte impudentiam. Multis antè mensibus in senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit. Quisquámne divinare potest, quid vitii in auspicis futurum sit, nisi qui de cœlo servare constituit? quod neque licèt comitiis per leges: et si quis servavit; non habitis comitiis, sed priùs quàm habeantur, debet nuntiare. Verùm implicata inscitiâ impudentia est, si nec scit quod augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad Idus Martias consulatum. Quis unquam apparitor tam humilis,

tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in adversam lecticam inserens, beneficia, quæ venderet, à collega petebat.

NOTAS.

Strenuum. *Ligero, pronto para su servicio.*

Ille induxit, ut peteret. *El césar induxo á Dolabela á que pretendiese el consulado con Antonio, prometiéndole y asegurándole el buen éxito; pero despues le dexó burlado, obligando al pueblo á que eligiese á él mismo la cuarta vez por cónsul.*

Quem negant regem. *El césar dando y quitando los empleos á quien le parecia, se portaba como rey, y tirano despótico de la república.*

Auspiciis vel impedire, vel vitiare. *Los* augures *declarando antes de las juntas del pueblo que los agüeros estaban contrarios, impedian que se celebrasen: y si habian ya empezado, hacian que se interrumpiesen y no se procediese á la eleccion de los magistrados. Tan supersticiosos eran los Romanos.*

Nos enim. *Nosotros los* Augures. *Sabido es que Ciceron era de este colegio.* Etiam spectionem. *Esto es* jus servandi de cœlo, et impediendi, ne populus ad comitia vocaretur. *Los agoreros solo podian de-*

cir con verdad ó sin ella lo que habian observado en el cielo: mas el cónsul y los demas magistrados podian, si se les antojaba, en el mismo dia en que debia juntarse el publo, mandar que se hiciesen las observaciones augurales: y con esto solo se dilataban para otro dia las juntas.

Usque ad Idus Martias. *Hasta el dia 15 de Marzo, en que fue muerto el césar.*

Caput in adversam lecticam inserens. *Sirviendo de lacayo al césar, que era su compañero en el consulado.*

33 Ecce Dolabellæ comitiorum dies, sortitio prærogativæ. Quiescit. Renuntiatur: tacet. Prima classis vocatur: deinde, ut assolet, suffragatum secunda classis vocatur: quæ omnia citiùs sunt facta, quàm dixi. Confecto negotio bonus augur (Lælium diceres) ALIO DIE, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cœlo servasse dixisti, neque odie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu jam kalendis Januariis futurum esse provideras, et tanto antè prædixeras. Ergo hercule, magnâ, ut spero, tuâ potiùs, quàm reipublicæ calamitate ementitus es auspicia. Obstrinxisti religione populum Romanum.

Augur auguri, consul consuli obnuntiavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar convellere: quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur.

Sed arrogantiam hominis, insolentiámque cognoscite. Quandiu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, cùm voles salvis auspiciis creatus. Si nihil est, cùm agur his verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti: confitere te, cùm ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse. Sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, augur à collega requiro. Sed, ne fortè ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus.

NOTAS.

Comitiorum dies. *El dia señalado para la eleccion de cónsul.* Sortitio prærogativæ. *Sácase la suerte de la centuria que debia votar la primera.* Quiescit. *No habla Antonio palabra.* Renuntiatur. *Es nombrado cónsul Dolabela.* Prima classis. *El pueblo romano estaba repartido en cinco clases; las cuales iban dando los votos por su turno.*

Lælium diceres. *Lelio, por sobrenombre el sábio.* Ironia.

Alio die. *Suple* Comitia habebuntur. *Preten-*

dia Antonio que no estaba el pueblo legitimamente congregado; y por consiguiente que se debia dilatar la eleccion de cónsul.

Obstrinxisti religione populum Romanum. *Quisiste meter en escrúpulos al pueblo romano.*

Augur auguri, consul consuli obnuntiavisti. *Saliste con decir al césar (que era tambien cónsul y agorero) que no podian proseguir adelante aquellas juntas, siendo aciago aquel dia segun tus malos presagios.* Traductio.

Ne acta Dolabellæ videar convellere. *Si la eleccion de Dolabela era nula, como lo pretendia Antonio, quedaban todas sus determinaciones sin valor ni autoridad alguna.* Quæ necesse est ad nostrum collegium deferantur. *Para que declaremos si la eleccion fue válida ó inválida. Esta declaracion tocaba solamente al colegio de los* augures.

Vitiosus consul. *Cónsul contra las leyes y usos de Roma.*

Rem unam pulcherrimam. *Sarcasmus.* Lupercalia. *Fiestas que la juventud romana celebraba con muchas estravagancias en honra del dios Pan.*

34 Non dissimulat, Patres conscripti: apparet esse commotum: sudat, pallet: quidlibet, modò ne nauseet, faciat, quod in porticu Minutia fecit. Quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? Cupio audire: ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in Rostris collega tuus, amictus togâ purpureâ, in sella aurea, coronatus: adscendis; accedis ad sellam; (ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis. Gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum clangore populi: ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui cùm auctor regni esses; eum, quem collegam habebas, dominum habere velles: et idem tentares, quid populus Romanus ferre et pati posset.

At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abjiciebas: quid petens? ut servires? Tibi uni peteres: qui ita à puero vixeras, ut omnia paterere, ut facilè servires: à nobis populóque Romano mandatum id certè non habebas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cùm es nudus concionatus! Quid hoc turpius? Quid fœdius? quid

suppliciis omnibus dignius? num expectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si, ullam partem habes sensûs, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor, ne imminuam virorum summorum gloriam: dicam tamen dolore commotus. Quid indignius, quàm vivere eum, qui imposuerit diadema, cùm omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit?

At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. Cæsari, *dictatori perpetuo*, *M. Antonium*, *consulem*, *populi jussu regnum detulisse*, *Cæsarem uti noluisse*. Jam jam minimè miror, te otium perturbare: non modò urbem odisse, sed etiam lucem: cum perditissimis latronibus non solùm de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideóne L. Tarquinius exactus: Sp. Cassius, Melius, M. Manlius, necati, ut multis pòst seculis, à M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus.

NOTAS.

Sudat, pallet. *Hypotyposis*. Sedebat in Rostris. *Alia hypotyposis*.

Coronatus. *El césar, por privilegio del sena-*

do, traia siempre corona de laurel ó de triunfo.

Lupercus. *Asi llamaban á los mozos que celebraban las fiestas del dios Pan, ó Fauno, desnudos y borrachos.*

Diadema. *Esta era una benda cuajada de perlas con que los reyes se ceñian las sienes.*

O præclaram illam eloquentiam tuam! *Ironia.*

Quid indignius, quàm vivere eum, qui imposuerit diadema. *Argumentum à minori ad majus.*

Non solùm de die, sed etiam in diem vivere. *En la lengua latina* vivere de die *significa* quotidie genio indulgere: *gastar los dias y noches en convites y embriagueces*: In diem vivere *es* nihil divini humaníque pensi habere, nec de hominum judicio, nec de futuro esse sollicitum: *vivír sin ley, ni Dios; sin ningun buen respeto, ni humano ni divino.*

35 De quibus rebus Idibus Martiis fuit in senatu Cæsar acturus; quæro tum tu qui egisses. Audiebam quidem te paratum venisse, quòd me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna populi

Romani. Num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa fuerat oratio, prævertendum est. Quæ tua fuga? quæ formido illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ? cùm ex illa fuga, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clàm te domum recepisti?

O mea frustrà semper verissima auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cùm me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer: quoad metueres, omnia te promissurum: simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cùm ceteri consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die, neque postero vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, et quidem invitus, cùm omnes aditus armati obsiderent. Qui tibi ille dies, M. Antoni, fuit? Quamquam mihi subitò inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quòd tibi invideris.

NOTAS.

De quibus rebus. *El césar tenia determinado el ir á la guerra contra los Partos, y nombrar en su lugar por cónsul á Dolabela: para lo cual era necesario primero exâminar si su eleccion era válida, atendiendo á lo que decia M. Antonio de los agüeros.*

Sustulit illum diem fortuna populi Romani. *Porque aquel mismo dia mataron al césar los conjurados.*

Num etiam. *Antonio, muerto el césar, admitió sin contradiccion á Dolabela por compañero en el consulado.*

Quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est. *De que es preciso hablar antes de proseguir mi principal asunto.*

Liberatoribus nostris. *Bruto y Casio.*

36 Qui tu vir, dii immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! Pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum nobilem, M. Antonii filium, M. Bambalionis nepotem. Quamquam te bonum timor faciebat, non diuturnus magister officii: improbum fecit ea, quæ, dum timor abest, à te non discedit, audacia. Etsi tum, cùm optimum te putabant, me quidem

dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratissimè præfuisti. Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio.

Tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semiustulatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. Tu illos impetus perditorum hominum, et, ex maxima parte, servorum, quos nos vi manúque repulimus, in nostras domus immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersa, reliquis diebus in Capitolio præclara senatus consulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula, néve cujusquam beneficii figeretur. Meministi ipse de exulibus: scis, de immunitate quid dixeris. Optimum verò, quod dictaturæ nomen in perpetuum de republica sustulisti. Quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum dictatorem, tolleres metum.

Constituta respublica videbatur aliis, mihi verò nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutiùs sui potuit esse dissimilis? Inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur: neque solùm singulis veniebant immunitates, sed etiam

populis universis. Civitas non jam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque, si hæc manent, quæ stante republica manere non possunt, provincias universas, Patres conscripti, perdidistis, neque vectigalia solùm, sed etiam imperium populi Romani, hujus domesticis nundinis deminutum est.

NOTAS.

M. Bambalionis nepotem. *Esto dice por zaherirle; porque Bambalion, suegro de Antonio, era hombre de bajo nacimiento, como arriba se dijo.*

Non diuturnus magister officii. *Los que hacen su deber solo por miedo, en faltando este, luego vuelven á su paso ordinario.*

Funeri tyranni. *A las exêquias del césar.*

Tua illâ pulchra. *Ironia. Antonio hizo una oracion fúnebre, cuya primera parte era en alabanza del césar, comparandole con Alejandro Magno:* Laudatio. *En la segunda lloró amargamente su desgraciada muerte:* Miseratio. *En la tercera, exhortó al pueblo á que vengase aquella traicion, mostrandole la túnica del césar ensangrentada:* Cohortatio.

Illas faces. *El pueblo instigado de M. Antonio, cogiendo los tizones que ardian en la*

boguera, donde se quemaba el cadáver del césar, puso fuego á las casas de varios senadores; y en este incendio quedó reducida á cenizas la casa de L. Balieno.

Quasi fuligine abstersa. *Limpio ya del hollin, que se te pegó, y ofuscó la vista en las llamas de aquel incendio.* Allegoria.

Veniebant immunitates. *Se vendian las gracias y privilegios.*

Sed provinciis totis. *V. g. á la Sicilia.*

37 Ubi est septies millies sestertiûm, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, quæ nos, si iis, quorum erat, non redderetur, à tributis posset vindicare. Tua autem quadringenties H-S. quod Idibus Martiis debuisti, quónam modo ante Kalendas Aprilis debere disiisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quæ à diversis emebantur, non insciente te: sed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum. Quo proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior, quàm Dejotaro Cæsar? æquè atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rem-

publicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur, à quo vivo nec præsens, nec absens rex Dejotarus quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. Compellarat hospitem præsens, computarat, pecuniam imperarat, in ejus tetrarchia unum ex Græcis comitibus suis collocarat; Armeniam abstulerat à senatu datam. Hæc vivus eripuit, reddidit mortuus.

At quibus verbis? modò æquum sibi videri, modò non iniquum. Mira verborum complexio. At ille nunquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quicquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri. Syngrapha H-S centies per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynecæo: quo in loco plurimæ res veniere, et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus, meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Cæsaris, simulatque audivit ejus interitum, suo Marte res suas recuperavit. Sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut, quæ tyranni eripuissent, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus,

ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ. Non enim à te emit: sed priùs quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus.

NOTAS.

Septies millies sextertiûm. *Diez y siete millones, y cincuenta mil pesos.*

Quadringenties H-S. *Un millon de pesos.*

Apud mortuum. *En esto quiere dar á entender Ciceron, que Antonio, falseando la firma, atribuia al césar cosas que jamás le pasaron por el pensamiento.* Antithesis.

Compellarat hospitem. *Le hizo varios cargos, le tomó cuentas del dinero que tenia, y le mandó que se lo aprontase todo para los gastos de la guerra: dió parte de sus estados á un señor griego, que le venia acompañando.* Disjunctio, et similiter desinens.

In gynæceo. *En el gabinete de Fulvia, muger de Antonio.*

Ne iste quidem. *Sesto Clodio, que era como el asesor de Antonio.*

Nos quidem contemnendi. *Ya está dicho que el senado por via de buen gobierno mandó que se guardasen todas las leyes y disposiciones del césar.*

38 Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tamquam gladiatorum libellos, palám venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam appendantur, non numerentur pecuniæ. At quàm cœca avaritia est? nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimæ Cretensium vectigalibus liberantur: statuitúrque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? An Cæsaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cùm Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo pertineret? At hujus venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor.

Et de exulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? Nullius insector calamitatem: tantùm queror, primùm eorum reditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar

judicaverit: deinde nescio cur reliquis idem non tribuas. Neque enim plus quàm tres, aut quatuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sint, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram petendam impulisti, eámque petitionem comparasti, quæ et risus hominùm, et querelas moveret.

Cur autem ea comitia non habuisti? An quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? Cùm tua quid interest, nulla auspicia sunt; cùm tuorum, tum fis religiosus. Quid eumdem in septemviratu nónne destituisti? Intervenit enim. Quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses. Omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla pietas in te esset, colere debebas. Filiam ejus, sororem tuam ejecisti, alia conditione quæsita, et antè perspecta. Non est satis. Probri insimulasti pudicissimam fœminam. Quid est, quod addi posset? Contentus eo non fuisti. Frequentissimo senatu Kalendis Januar. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quòd ab eo sorori et uxori tuæ estuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentiórne, qui in

senatu: an improbior, qui in Dolabellam: an impurior, qui patruo audiente: an crudelior, qui in illam miseram tam spurcè, tam impiè dixeris?

NOTAS.

Tamquam gladiatorum libellos. *Como las cédulas, en que se dá cuenta de los combates de los gladiadores.* Comparatio.

Ne sit Creta provincia. *Esto es, que no esté sujeta á las leyes de los Romanos, sino que goce de sus privilegios, y tenga por gobernadores á personas que sean naturales del país.*

Nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. *Relata.*

Cur eos habes in loco patrui? *Porqué los tratas como al tio? Antonio á nadie alzaba el destierro si no le daba dinero.*

Risus hominum, et querelas. *Era cosa ridícula pretender el oficio de censor para el que merecia por sus delitos ser censurado. C. Antonio, tio de nuestro Antonio, estaba entonces desterrado por las violencias cometidas en su gobierno de Macedonia.*

In septemviratu. *M. Antonio eligió siete senadores para que asistiesen al repartimiento de las tierras de la campaña de*

Roma, y desechó á su tio, que pretendia este empleo.

Intervenit enim. *Porque te puso demanda sobre ciertas cantidades que le debias.*

Salvo capite. *Para dar el oficio de repartidor á su tio, era preciso habilitarle antes, librandole del destierro: y esto no queria Antonio; porque una vez restituido el tio á su dignidad, le podia obligar en justicia á que le pagase sus deudas.* Itaque salvo capite negare non posset.

Sororem tuam. *Adde* patruelem. *Prima hermana.*

Ejecisti, alia conditione quæsita. *La repudiaste, por casarte con Fulvia.* Metonymia.

Quis interpretari potest. *Expolitio, sive Commoratio.*

39 Sed ad chirographa redeamus. Quæ tua fuit cognitio? Acta enim Cæsaris pacis causâ confirmata sunt à senatu: quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretur. Quod fuit

consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Junias expectasti? an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam percursationem tuam mense Aprili, atque Majo, tum, cùm etiam Capuam coloniam deducere conatus es? Quemadmodum illinc abieris, vel potiùs penè non abieris, scimus. Cui tu urbi minitaris. Utinam conere, ut aliquando illud *penè* tollatur!

At quàm nobilitata est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt: illa nostra. Agrum Campanum, qui cùm de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, et collusoribus dividebas. Mimos dico, et mimas, Patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam arationes, Campana et Leontina, in populi Romani patrimonio grandi fœnore et fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerûm: quid, si te sanum fecisset? Rhetori duo: quid, si te disertum facere potuisset? Sed ad iter, Italiámque redeamus.

NOTAS.

Quæ tua fuit cognitio? *Qué autoridad tenias tú para conocer y decidir de las disposiciones del césar, sin consejo del senado?*

Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? *Dilemma.*

O præclaram illam percursationem tuam. *Sarcasmus.*

Ut aliquando penè illud tollatur. *Porque si vuelves á Capua te matarán sin duda los vecinos.* Optatio.

Rhetori. *A tu maestro de retórica Sesto Clodio.*

40 Deduxisti coloniam Casilinum, quò Cæsar ante deduxerat. Consuluisti me per litteras de Capua tu quidem: sed idem de Casilino respondissem: possésne, ubi colonia esset, eò coloniam novam jure deducere. Negavi, in eam coloniam, quæ esset auspicatò deducta, dum esset incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentiâ elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quò erat paucis antè annis deducta, ut vexillum tolleres, et aratrum circumduceres: cujus quidem vo-

mere portam Capuæ penè perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur.

Ab hac religionum perturbatione advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem. Quo jure? quo ore? Eodem, inquies, quo in heredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et, si ab hasta. Valeat hasta, valeant tabulæ, modò Cæsaris, non tuæ: quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Cassinatem fundum quis veniisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? Misisse te dicis Alexandriam, qui emeret à Cæsare. Ipsum enim expectare magnum fuit. Quis verò audivit unquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quòd si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes: quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus: jam intelliges, aliam causam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ, et temeritatis tuæ. Non enim te dominus modò illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit.

NOTAS.

Casilinum. *Ciudad de Campaña, hoy* Castelluccio.

Auspicatò. *Con todas las ceremonias y formalidades acostumbradas.*

Ut vexillum tolleres, et aratrum circumduceres. *Los que iban á fundar alguna nueva colonia llevaban delante un estandarte: el cual se plantaba en el sitio donde era el término de su viage: y despues el conductor señaluba á cada uno con un arado los límites del terreno que habia de cultivar.*

M. Varronis. *Este es aquel célebre M. Varron, que era tenido por el mas sabio de los Romanos.*

Et, si ab hasta. *Y si me respondes, que compraste estos bienes, habiendolos confiscado antes el césar, te diré, &c.* Præoccupatio.

Quis veniisse dicit? quis hastam &c. *Synonymia.*

Ipsum enim expectare magnum fuit. *Subjectio ironica.*

41 At quàm multos dies in ea villa turpissimè est perbacchatus? Ab hora tertia

bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quàm dispari domino*! quamquam quomodo iste dominus? sed tamen quàm à dispari tenebantur! Studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium. Quæ in illa villa antè dicebantur? quæ cogitabantur? quæ litteris mandabantur? jura populi Romani; monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio, omnísque doctrina. At verò, te inquilino (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familiâs versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admisus est nemo. Jure id quidem. In homine enim turpissimò obsolefiebant dignitatis insignia.

Cùm inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sanè multitudo. At iste opertâ lecticâ latus est per oppidum, ut mortuus. Stultè Aquinates: sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? qui cùm essent devii, descenderant, ut istum, tamquam si esset consul, salutarent. Incredibile dictu; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum: præser-

tim cùm duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem: quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas, contumeliásque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quòd C. Cassium, quòd Brutos patronos adoptassent? magno quidem judicio, studio, benevolentiâ, caritate: non ut te, ut Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modò esse illorum cliens.

NOTAS.

Bibebatur, ludebatur, vomebatur. *Similiter desinens.*

Quàm dispari domino! *Hemistikio de un poeta antiguo: el verso entero cita el mismo Ciceron lib.* 1. *de Offic. c.* 39. Odiosum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur: *O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino!*

Quod quidem his temporibus in multis licet dicere.

Personabant omnia vocibus ebriorum. *Hypotyposis.*

Latus est per oppidum, ut mortuus. *Iba borracho.*

Stultè Aquinates. *Suple* qui obviam processerint ebrio.

Cùm essent devii. *Estando muy desviados del camino por donde llevaban á nuestro Antonio en su litera, hecho un cesto.*

Alter gladiorum est princeps, alter poculorum. *Uno capitan de los asesinos; otro de los borrachos.* Metonymia.

42 Interea dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit; cùm illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? quâ re tibi nuntiatâ, ut constabat inter eos, qui unà fuerunt, concidisti. Quid evenerit postea, nescio. Metum credo valuisse, et arma. Collegam quidem de cœlo detraxisti, effecistique non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certè, ut dissimilis sit sui. Qui verò inde reditus Romam? quæ perturbatio totius urbis? Memineramus Cinnam nimis potentem; Syllam postea dominantem; modò regnantem Cæsarem videramus. Erant fortasse gladii, sed absconditi, nec ita multi. Ista verò, quæ et quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, Patres conscripti, consuetudine obdu-

ruimus. Kalendis Juniis cùm in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti, repentè diffugimus.

At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam, et potiùs discessu nostro lætatus est, statímque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causa; is leges Cæsaris, eásque præclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit. Numerum annorum provinciis prorogavit: idémque, cùm actorum Cæsaris defensor esse deberet, et in publicis, et in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis, nihil est lege gravius: in privatis, firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit: quod etiam infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Cæsar unà cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeji deportavit, partim in villam Scipionis.

NOTAS.

Collegæ tui. *Dolabela, que al principio de su consulado fue muy celoso de la república, y mandó derribar una columna de mármol*

puesta sobre el sepulcro del césar: adonde concurria el pueblo para ofrecerle, como á Dios, sacrificios; mas al fin prevaricó por las engañosas persuasiones de Antonio: por eso dice Tulio: collegam quidem de cœlo detraxisti, &c.

Memineramus. *Gradatio per exempla.*

Illa mirabilia facinora effecit. *Ironia.*

Numerum annorum. *El césar habia ordenado que los gobiernos de las provincias fuesen anuales. Antonio á los que le daban dinero los mantenia en su empleo dos y tres años, segun la dignidad de cada uno.*

In villam Scipionis. *Aqui fue donde se retiró por espacio de 17 dias á estudiar la oracion que le habia compuesto Sesto Clodio contra Ciceron.*

43 Et tu in Cæsaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is majorem honorem consecutus erat, quàm ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Julio M. Antonius? Quid igitur cessas? cur non inaugurare? sume diem; vide, qui te inauguret: collegæ sumus; nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive

quòd mortui! Quæro deinceps, num, hodiernus dies qui sit, ignores. Nescis heri quartum in circo diem ludorum Romanorum fuisse? te ipsum autem ad populum tulisse, ut quintus præterea dies Cæsari tribueretur? Cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es; pulvinaria noluisti? Aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva.

Quæres, placeátne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem. Mihi verò nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi fortè vis fateri, te omnia quæstu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad hæc tandem? expecto enim eloquentiam tuam. Disertissimum cognovi avum tuum: at te etiam apertiorem in dicendo. Ille nunquam nudus est concionatus: tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebísne ad hæc? aut omnino hiscere audebis? Ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? Sed præterita omittamus.

NOTAS.

Pulvinar. *Lecho donde reclinaban las estatuas de los dioses.*

Fastigium. *Dosel ó tabernáculo.*

Sume diem: vide, qui te inauguret. *Escoge el dia, y el pontífice que quieres te consagre.* Concessio amara.

Cur non sumus prætextati? *Porqué no estamos con nuestros mantos capitulares como correspondia para celebrar con las debidas ceremonias la fiesta que tú mandaste guardar en honra del césar?*

Aut undique religionem tolle. *O prohibe todo culto del césar, ó manda que se lo den entero.*

Apertiorem in dicendo. *Mas desembarazado en el discurso. Estúvolo tanto el dia en que salió de* Luperco, *que se quitó hasta la camisa.* Jocus ex ambiguo. *Vide cap.* 34.

Tuum hominis simplicis pectus vidimus. *Vimos tu pecho sin velo, sin señas de doblez alguna. Qué mucho si estaba en carnes?*

EPÍLOGO.

Propónele vivamente las penas que le amenazan por sus tiranías si no se refrena: el fin desastrado de otros que intentaron oprimir la república: y sobre todo el exemplo fresco de la tragedia del césar, que no fue tan cruel como lo es Antonio, y le hacia muchas ventajas en prendas, en hazañas militares y en política. Concluye con ofrecer su vida en sacrificio por la libertad de la patria.

44 Hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur armatorum coronâ senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maximè barbaros, Ityreos, cum sagittis deducis in forum? Præsidii sui causâ facere dicit. Nónne igitur millies perire est melius, quàm in sua civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium. Caritate et benevolentiâ civium septum oportet esse, non armis.

Eripiet, extorquebit tibi ista populus Ro-

manus, utinam salvis nobis! Sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis utêris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. Etenim ista tua minimè avara conjux, quam ego sine contumelia describo, nimiùm debet diù populo Romano tertiam pensionem. Habet populus Romanus, ad quos gubernacula reipublicæ deferat: qui ubicumque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potiùs ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodò ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certè respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores. Quàm volent, illi cedant, otio consulentes: tamen à republica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, et ipsa res salutaris. Sed inter pacem et servitutem plurimùm interest. Pax est tranquilla libertas: servitus malorum omnium postremum, non modò bello, sed morte etiam repellendum.

Quod si se ipsos illi nostri liberatores è conspectu nostro abstulérunt: at exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus: qui tum rex fuit, cùm esse Romæ regem liceret, Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati. Hi primi cum gladiis,

non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod cùm ipsum factum per se præclarum est, atque divinum, tum expositum ad imitandum: præsertim cùm illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cœlo capi posse videatur: etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam.

NOTAS.

Hunc unum diem, hunc unum. *Conduplicatio.*

Cur valvæ Concordiæ non patent? *Porqué no están abiertas las puertas de este templo de la Concordia donde ahora se tiene el senado?*

Ista tua minimè avara conjux. *Fulvia, tan liberal en deshacerse de sus maridos.*

Nimiùm debet diù populo Romano tertiam pensionem. *Ya tarda demasiado en pagar la tercera parte de su dote al pueblo romano con la muerte de su tercer marido Antonio: asi como pagó prontamente las otras dos partidas en la muerte de sus dos primeros maridos, Clodio y Curion, á quien se la ocasionó, avivándoles el fuego de la ambicion.* Allegoria.

Pax est tranquilla libertas: servitus malorum omnium postremum. *Difinitiones.*

Illi nostri liberatores. *M. Bruto y C. Casio.*

Tarquinium. *El rey último de los Romanos, por sobrenombre el Soberbio, á quien echó de Roma el primero de la familia de los Brutos.*

Non in regnum appetentem, sed in regnantem. *Disparitas.*

45 Recordare igitur illum, M. Antoni, diem quo dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiam senatûs, populíque Romani: confer cum nundinatione tua, tuorúmque: tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit. Sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensûs stupore, suavitatem cibi non sentiunt: sic libidinosi, avari, facinorosi, veræ laudis gustum non habent. Sed, si te laus allicere ad rectè faciendum non potest, ne metus quidem à fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis. Si propter innocentiam, laudo: si propter vim, non intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit?

Quòd si non metuis viros fortes, egregiósque cives, quòd à corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutiùs

non ferent. Quæ est autem vita, dies et noctes timere à suis? nisi verò aut majoribus habes beneficiis obligatos, quàm ille quosdam habuit ex iis, à quibus est interfectus: aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, litteræ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare meditatus, magno labore, multis periculis, quod cogitarat, effecerat: muneribus, monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam lenierat: suos præmiis, adversarios clementiæ specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientiâ, consuetudinem serviendi.

NOTAS.

Ut, quidam, morbo aliquo et sensûs stupore. *Similitudo.*

Gustum. *Otros pretenden que se debe leer* gustatum, *por ser palabra mas latina.*

Si propter innocentiam, laudo: si propter vim. *Dilemma.*

Fuit in illo ingenium. *Parangón hermoso del césar con Antonio.*

Monumentis. *Edificios públicos.* Congiariis.

Distribucion de muchas medallas, que eran la moneda corriente de aquel tiempo.

46 Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum, ceteris verò rebus nullo modo comparandus es. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ sunt inusta, hoc tamen boni est, quòd didicit jam populus Romanus quantum cuique crederet, quibus se committeret, à quibus caveret. Hæc non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quàm sit re pulchrum, beneficio gratum, famâ gloriosum, tyrannum occidere? An, cùm illum homines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur.

Respice, quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles, cum republica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor. Defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repræsentari morte meâ libertas civitatis potest: ut aliquando dolor populi Romani pariat, quod jam parturit. Etenim

si abhinc annos propè viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari: quantò veriùs nunc negabo seni. Mihi verò, Patres conscripti, jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quásque gessi. Duo modò hæc opto: unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam; hoc mihi majus à diis immortalibus dari nihil potest: alterum, ut ita cuique veniat, ut de republica quisque mereatur.

NOTAS.

An, cùm illum homines non tulerint, te ferent? *Argumentum à majori ad minus.*

Si repræsentari morte meâ libertas civitatis potest. *Si á costa de mi vida, que estoy pronto á sacrificar de presente, se puede redimir luego la libertad perdida de la república.*

Mihi verò, Patres conscripti, jam etiam optanda mors est. *Ciceron presentía lo que poco despues sucedió*: abscissaque scelere Antonii vox publica est, *dice Veleyo lib.* 2, *cap.* 66... Nihil tamen egisti, M. Antoni, nihil egisti, mercedem cœlestissimi oris, et clarissimi capitis abscissi numerando,

auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam reipublicæ, tantíque consulis, irritando necem. Rapuisti tu M. Ciceroni lucem sollicitam, et ætatem senilem, et vitam miseriorem te principe, quàm sub te Triumviro mortem: famam, verò, gloriámque dictorum adeò non abstulisti, ut auxeris. Vivit, vivétque per omnium sæculorum memoriam; dúmque hoc, vel forte, vel prudentiâ, vel utcumque constitutum naturæ corpus, quod ille penè solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentiâ illuminavit, manebit incolume, comitem ævi sui laudem Ciceronis trahet; omnísque posteritas illius in te scripta mirabitur; tuum in eum factum exsecrabitur; citiúsque in mundo genus humanum, quam ea cadet. *Esto dice Veleyo.*

PHILIPPICA IX.

IN M. ANTONIUM.

ARGUMENTO.

Servio Sulpicio, siendo diputado de la república para tratar sus negocios con M. Antonio, murió en el camino: y queriendo honrar su memoria el cónsul C. Pansa, propuso en el senado que se le erigiese un sepulcro y una estatua á espensas del erario. El senador P. Servilio fue de dictámen que se le hiciese sepulcro sí, pero no estatua, porque no era estilo en Roma dar este honor á los que casualmente morian en su jornada antes de comenzar á tratar los negocios de la república. Ciceron por el contrario prueba que se le deben á Sulpicio ambos honores, el del sepulcro y el de la estatua: y refuta los reparos que pone Servilio. El senado siguió el parecer de Ciceron, como se puede ver em Pomponio, de Orig. Jur. *Hizo nuestro orador este discurso el año 712 de la fundacion de Roma, teniendo de edad 64.*

La Oracion tiene cuatro partes, Exôrdio, Proposicion, Confirmacion, Epílogo.

EXORDIO.

Declara la obligacion que todos tienen de mostrarse agradecidos á los méritos de Servio Sulpicio, que tan generosamente espuso su salud y su vida por el bien público.

1 Vellem, dii immortales fecissent, Patres conscripti, ut vivo potius Serv. Sulpicio gratias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus. Nec verò dubito, quin, si ille vir legationem renuntiare potuisset, reditus ejus et nobis gratus fuerit, et reipublicæ salutaris futurus: non quò L. Philippo, et L. Pisoni, aut studium, aut cura defuerit in tanto officio, tantóque munere: sed cùm Servius Sulpicius ætate illis anteiret, sapientiâ omnibus, subitò ereptus è causa, totam legationem orbam et debilitatam reliquit.

Quòd si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quàm in Serv. Sulpicio reperietur. Ceteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum sine ullo mortis metu profecti

sunt: Serv. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi. Qui cùm ita affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor viæ accessisset, sibi ipse diffideret: non recusavit, quò minùs vel extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives; non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: cùmque jam ad congressum colloquiúmque ejus pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura et meditatione obeundi sui muneris excessit è vita.

NOTAS.

Vellem. *Ducitur exordium per optationem ex ipsis visceribus causæ.*

Si legationem renuntiare potuisset. *Si hubiese podido dar cuenta de su legacía.*

L. Philippo, et L. Pisoni. *Compañeros de Sulpicio en su embaxada.*

Ceteri, qui in legatione. *Comparatio.*

Non illum vis hiemis, non nives, &c. *Repetitio*, et *Adjunctio.*

PROPOSICION.

Débese á Sulpicio el honor de la estatua, porque murió en el tiempo de su embaxada.

Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, præclarè, quod nos ad ornandum Serv. Sulpicium cohortatus es, et ipse multa copiosè de illius laude dixisti. Quibus à te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei, qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, Patres conscripti, sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum exstare voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum.

CONFIRMACION.

Prueba por la costumbre y exemplo de los mayores, que á cualquiera que muere por cumplir con las órdenes del senado en su embaxada se le deben los honores de la estatua y del sepulcro. Sulpicio en medio de proveer el riesgo manifiesto á que esponia su vida, admitió la embaxada por obedecer al senado y al cónsul que se la encomendaban. Luego no es menos acreedor que otros á semejante gloria. De aqui toma ocasion Tulio para hacer un elogio de las virtudes de Sulpicio, y para exhortar al senado á que conceda esta honra tan debida á los méritos del difunto, y al consuelo de su hijo, que se halla muy afligido por la pérdida de tal padre.

2 Lar Tolumnius, rex Vejentium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit: quorum statuæ usque ad meam memoriam in Rostris steterunt. Justus honos. Iis enim majores nostri, qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari et magni viri, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit

consulatum, statuam videmus in Rostris. Nemo tum novitati invidebat: nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspicio non subesset. Nam, cùm esset missus à senatu, ad animos regum perspiciendos, liberorúmque populorum; maximèque, ut nepotem Antiochi regis, ejus, qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet: Laodiceæ in gymnasio à quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum à majoribus statua pro vita: quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui et huic, et Tullo Clælio, et L. Roscio, et Sp. Antio, et C. Fulcinio, qui à Vejentium rege cæsi sunt, non sanguis, qui profusus est in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita, honori fuit.

NOTAS.

Lar Tolumnius, rex Vejentium. *Los Veyentes habitaban en una ciudad del mismo nombre no lejos de Roma. Vide hist. apud Liv. Lib. 4.*

Pro brevi vita diuturnam memoriam. *Antithesis.*

Cn. Octavii, clari et magni viri. *Inductio.*
Laodiceæ. *Ciudad de Asia.* In gymnasio. *Lugar donde se exercitaban en la lucha.*
Non sanguis, qui profusus est in morte, sed ipsa mors. *Causa finalis.*

3 Itaque, Patres conscripti, si Serv. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto reipublicæ vulnere: mortem verò ejus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit: quam, si nobiscum remansisset, sua curâ, optimi filii, fidelissimæ conjugis diligentiâ vitare potuisset. At ille, cùm videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui: sin paruisset, munus sibi illud pro republica susceptum finem vitæ fore: maluit in maximo reipublicæ discrimine mori, quàm minùs, quàm potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis illì urbibus, quà iter faciebat, reficiendi se et curandi potestas fuit. Aderat hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri, et eorum hortatio, qui unà erant missi, ad requiescendum, et vitæ suæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata nostra conficere cupiens, in hac cons-

tantia, morbo adversante, perseveravit. Cujus cùm adventu maximè perturbaretur Antonius, quòd ea, quæ sibi jussu vestro denuntiarentur, auctoritate erant, et sententiâ Serv. Sulpicii constituta: declaravit, quàm odisset senatum, cum auctorem senatûs extinctum lætè atque insolentur tulit. Non igitur magis Octavium Leptines, nec Vejentium rex eos, quos modò nominavi, quàm Servium Sulpicium occidit Antonius. Is enim profectò mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quocirca etiam ad posteritatis memoriam pertinere arbitror, exstare, quod fuerit de hoc bello judicium senatûs. Erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit.

NOTAS.

Secum enim ille mortem extulit. *Llevó la muerte consigo; porque iba resuelto á no curarse de su enfermedad, á trueque de obedecer al senado.*

Properans, festinans, &c. *Disjunctio, et Synonymia.*

Auctorem senatûs. *Al que estaba revestido de la autoridad del senado, y habia sido el principal autor de este designio.*

Non igitur magis. *Conclusio argumenti à pari.*

4 Quòd si excusationem Serv. Sulpicii, Patres conscripti, legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur; quin honore mortui, quam vivo injuriam fecimus, sarciamus. Vos enim, Patres conscripti (grave dictu est, sed dicendum tamen) vos inquam, Serv. Sulpicium vita privastis: Quem cum videretis re magis morbum, quàm oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis, (quid enim minùs in hunc ordinem convenit?) sed, cùm speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate et sapientiâ effici posset, vehementiùs excusationi obstitistis: atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum judicavisset, de sententia dejecistis.

Ut verò Pansæ consulis accessit cohortatio gravior, quàm aures Serv. Sulpicii ferre didicissent; tum verò denique filium méque subduxit, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre. Cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adversari voluntati. Movebatur singulari pietate filius: non multùm ejus perturbationi meus dolor concedebat: sed uterque nos-

trûm cedere cogebatur magnitudini animi, orationísque gravitati: cùm quidem ille maxima laude et gratulatione omnium vestrûm pollicitûs est se, quod velletis esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuisset. Quem exequi mandata vestra properantem, manè postridie prosecuti sumus: qui quidem discedens, ita mecum locutus est, ut ejus oratio omen fati videretur.

NOTAS.

Honore mortui, quam vivo injuriam fecimus. *Antithesis.*

Grave dictu est, sed dicendum tamen. *Licentia.*

Filium méque subduxit. *Nos llamó aparte á su hijo y á mí.*

Cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adversari voluntati. *Similiter desinens.*

Manè postridie. *Al dia siguiente por la mañana.*

Omen fati. *Oráculo de lo que habia de suceder.*

5 Reddite igitur, Patres conscripti, ei vitam, cui ademistis. Vita enim mortuorum in memoria vivorum est posita. Perficite, ut is, quem vos ad mortem inscii misistis, immortalitatem habeat à vobis. Cui si statuam in Rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Serv. Sulpicii vita multis erit, præclarísque monumentis ad omnem memoriam commendata. Semper illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in republica tuenda curam atque prudentiam omnium mortalium fama celebrabit. Nec verò silebitur admirabilis quædam, et incredibilis, et penè divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicandâ, scientia. Omnes, ex omni ætate, qui hac in civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Serv. Sulpicio non sint comparandi. Neque enim ille magis juris-consultus, quàm justitiæ fuit. Ita ea, quæ proficiscebantur à legibus, et à jure civili, semper ad facilitatem, æquitatémque referebat: neque instituere litium actiones malebat, quàm controversias tollere. Ergo hoc statuæ monumento non eget: habet alia majora. Hæc enim statua mortis honestæ testis erit: illa memoria vitæ gloriosæ: ut hoc

magis monumentum grati senatûs, quàm clari viri futurum sit.

Multùm etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur: qui quamquam, afflictus luctu, non adest, tamen sic animati esse debetis, ut si ille adesset. Est autem ita affectus, ut nemo unquam unici filii mortem magis doluerit, quàm ille mœret patris. Equidem etiam ad famam Serv. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri præstitisse. Quamquam nullum monumentum clarius Serv. Sulpicius relinquere potuit, quàm effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii, filium. Cujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio levari potest.

NOTAS.

Vita enim mortuorum in memoria vivorum... Quem vos ad mortem inscii misistis, immortalitatem habeat à vobis. *Antithesis, conjugata, et commutatio.*

Nam reliqua. *Transitio ad ceteras laudes Sulpicii.*

Neque enim ille magis. *No fue menos inteligente en la jurisprudencia que en la recta administracion de la justicia.*

Ad patris honorem pietas filii. *Relata.*

Nemo unquam. *Naturalmente es mas tierno el amor de un padre para con su hijo, que el del hijo para con el padre.*

Virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii. *Enumeratio, et disjunctio.*

6 Mihi autem recordanti Serv. Sulpicii multos in nostra familiaritate sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura, et ea pedestris, quàm inaurata equestris: qualis est L. Syllæ prima statua. Mirificè enim Serv. Sulpicius majorum continentiam diligebat: hujus sæculi insolentiam vituperabat. Ut igitur, si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tamquam ex ejus auctoritate et voluntate, decerno: quæ quidem magnum civium dolorem, et desiderium, honore monumenti minuet, et leniet.

Atque hanc meam sententiam, Patres conscripti, P. Servilii sententia comprobari necesse est: qui sepulcrum publicè decernendum Serv. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde atque ferro nullum honorem desiderat: cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Serv. Sulpicio,

quod non est datum Cn. Octavio: cur, quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt: sepulcra paucis. Sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate: sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est: quod nulla vi moveri, neque deleri potest. Atque ut cetera extinguuntur; sic sepulcra fiunt sanctiora vetustate. Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest. Grati simus in ejus morte decoranda, cui nullam jam aliam gratiam referre possumus. Notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia. His enim honoribus habitis Serv. Sulpicio, repudiatæ, rejectæque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

NOTAS.

Qualis est L. Syllæ prima statua. *Grevio enmienda asi*: qualis L. Syllæ primùm est statuta.

Hujus seculi insolentiam. *El fausto y profanidad de nuestro siglo.*

Desiderium. *El sentimiento por tal pérdida.*

Publicè. *A espensas del tesoro público.*

Sine cæde atque ferro. *Servilio decia que no*

era debido el honor de la estatua al embaxador que no moria violentamente á manos del enemigo á quien era enviado.

Qui maximus haberi potest mortuo. *El mayor que se puede dar á un difunto.* Argumentum à majore ad minus.

Illi datum est, huic dandum esse. *Traductio.*

Atque ut cetera extinguuntur, sic sepulcra. *Dissimilitudo.*

EPÍLOGO.

Concluye Ciceron proponiendo magnificamente en términos claros y sucintos su sentencia sobre los honores debidos á Sulpicio en recompensa del sacrificio que hizo á la república de su vida.

7 Quas ob res ita sentio: cùm Serv. Sulpicius, Q. F. Lemoniâ, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore, gravi, periculosóque morbo affectus auctoritatem senatûs, salutemque reipublicæ vitæ suæ præposuerit, contráque vim gravitatémque morbi contenderit, ut in castra Antonii, quò senatus eum miserat, perveniret: ísque, cùm jam propè castra venisset, vi morbi oppressus, vitam amiserit in maximo reipublicæ munere:

ejúsque mors consentanea vitæ fuerit, sanctissimè, honestissiméque actæ, in qua sæpe magno usui reipublicæ Serv. Sulpicius et privatus, et in magistratibus fuerit. Cùm talis vir ob rempublicam in legatione mortem obierit: senatui placere, Serv. Sulpicio statuam pedestrem æneam in Rostris ex hujus ordinis sententia statui, circúmque eam statuam locum ludis, gladiatoribúsque liberos, posterósque ejus quoquò versùs pedes quinque habere, quòd is ob rempublicam mortem obierit, eámque causam in basi inscribi: utíque C. Pansa, A. Hirtius, consules, alter ambóve, si eis videatur, quæstoribus urbanis imperent, ut eam basim, statuámque faciendam, et in Rostris statuendam locent: quantíque locaverint, tantam pecuniam redemptori solvendam, attribuendámque curent. Cúmque antea senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus, ornamentísque ostenderit; placere, eum quàm amplissimè supremo die suo efferri. Et cùm Serv. Sulpicius Q. F. Lemoniâ, Rufus, ita de republica meritus sit, ut his ornamentis decorari debeat: senatum censere, atque è republica existimare, ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant, Servii Sulpicii Q. F. Lemoniâ, Rufi, funeri remit-

tere: utíque locum sepulcro in campo Esquilino C. Pansa consul, seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquò versus adsignet, quò Serv. Sulpicius inferatur. Quod sepulcrum ipsius, liberorum, posterorúmque ejus esset: uti quod optimo jure publicè sepulcrum datum esset.

NOTAS.

Q. F. Lemoniâ, Rufus. *Hijo de Quinto, de la tribu Lemonia, por sobrenombre Rufo.*

Quoquò versus pedes quinque. *Cinco pies en cuadro.*

Locent. *La ajusten por un tanto.* Redemptori. *Al que tomáre la fábrica por su cuenta.*

Quàm amplissimè supremo die suo efferri. *Que se le hagan las exêquias mas solemnes.*

Edictum... funeri remittere. *Executen en la pompa funeral de Sulpicio la pragmática que trata de los funerales.*

In campo Esquilino. *Uno de los collados de Roma: hoy se llama* Monte de Santa María la mayor.

LAUS DEO.

INDEX
ORATIONUM.

In genere judiciali.

In genere demonstrativo.

In genere deliberativo.

Manuel Rodrigz

colorchecker CLASSIC
calibrite
mm